

X629,3
С47

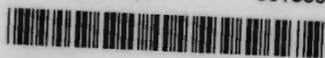

Слідча діяльність: проблеми теорії та практики

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

код екземпляра

361800

СЛІДЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

*Матеріали
науково-практичної конференції
та круглого столу*

(м. Дніпропетровськ,
ДДУВС, 22 і 26 травня 2008 року)

Дніпропетровськ
2008

*Ухвалено до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 7 від 25 вересня 2008 р.)*

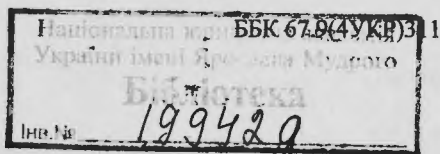
С 78 Слідча діяльність: проблеми теорії та практики: Матер. наук.-практ. конф. та круглого столу (м. Дніпропетровськ, ДДУВС, 22 і 26 травня 2008 р.). – Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 228 с.

Вміщено статті, тези, доповіді науковців, викладачів та практичних працівників слідчих підрозділів. Висвітлено питання вдосконалення слідчої діяльності та проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні.

Для науково-педагогічних працівників юридичних ВНЗ, працівників-практиків правоохоронних органів.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. **О.В. Негодченко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Доненко**; д-р юрид. наук, проф. **В.А. Мисливий**; д-р юрид. наук **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р юрид. наук, проф. **О.Ф. Фрицький**; канд. юрид. наук, доц. **Л.М. Лобойко**; канд. юрид. наук, проф. **Є.І. Макаренко**; канд. юрид. наук, доц. **С.В. Обшалов**; канд. юрид. наук, доц. **В.М. Тертишник**; канд. юрид. наук, доц. **С.О. Тіщенко**; канд. юрид. наук, доц. **Ю.Е. Черкасов**.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О.В. Негодченко

доктор юридичних наук, професор
*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА МВС УКРАЇНИ

Досудове слідство в органах внутрішніх справ було створено Указом Президії Верховної Ради СРСР від 6 квітня 1963 року «Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку». Метою створення слідчого апарату була необхідність посилення боротьби зі злочинністю та зміцнення законності. Це був відповідальний крок у розбудові органів внутрішніх справ, адже раніше слідчий апарат існував лише в органах державної безпеки і прокуратури. 13 червня 1963 року Президія Верховної Ради Української РСР прийняла Указ, яким внесла відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу УРСР, згідно з яким була встановлена підслідність певних видів злочинів слідчим органів внутрішніх справ. Зазначений Указ вступив у силу з 1 липня 1963 року, отже тому 1 липня стало днем професійного свята працівників досудового слідства.

Перевірка часом показала, що створення досудового слідства в органах внутрішніх справ було обґрунтованим кроком правоохоронної політики того часу, адже слідчий апарат не тільки виборов право на своє існування, але й довів, що у взаємодії з іншими службами здатний вирішувати найскладніші проблеми у боротьбі зі злочинністю.

З самого початку одним з важливих завдань МВС України стало якісне комплектування кадрами слідчих підрозділів, які за нетривалий час набули кращих показників порівняно з іншими службами МВС, оскільки станом на 1970 рік серед начальницького складу слідчого апарату з вищою освітою було 63,5%, а з вищою та середньою спеціальною освітою – 93,1% [1].

Якщо за перший рік свого існування в системі МВС, у 1963 році, слідчі розслідували близько 63 тис. справ, в 1969 – 59, в 1976 – 100 тис., то сьогодні кількість кримінальних справ зростає майже до 423 тисяч, а отже понад 12 тисяч слідчих МВС України розслідують 90 % злочинів, що вчинюються в державі.

Сьогодні досудове слідство є однією із провідних служб МВС України – замовників на підготовку кваліфікованих фахівців у галузевій системі освіти, що вбачається з даних МВС України стосовно розподілу випускників вищих навчальних закладів МВС України у 2002 – 2006 рр.: досудове слідство – 5041, карний розшук – 4615, громадська безпека – 1096, боротьба з економічною злочинністю – 2482 особи.

Сучасна система галузевої освіти МВС України органічно відповідає потребам органів внутрішніх справ та державним умовам і стандартам освіти, що забезпечує підготовку фахівців для органів внутрішніх справ за усіма напрямками оперативно-службової діяльності, підготовку власних наукових і науково-педагогічних кадрів, проведення наукових досліджень у сфері правоохоронної діяльності, в тому числі слідчих.

Останнім часом підготовка фахівців досудового слідства для органів внутрішніх справ здійснюється 10 галузевими навчальними закладами. Обсяги щорічного набору фахівців за цією спеціалізацією на денну форму навчання складають: Київський національний університет внутрішніх справ – 220, Харківський національний університет внутрішніх справ – 220, Кіровоградський юридичний інститут – 60, Херсонський юридичний інститут – 140, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ – 90, Запорізький юридичний інститут – 100, Луганський державний університет внутрішніх справ – 100, Донецький юридичний інститут – 90, Львівський державний університет внутрішніх справ – 90, Одеський державний університет внутрішніх справ – 60.

За даними Головного слідчого управління МВС України протягом 2005 – 2007 рр. на посади слідчих призначено 3057 випускників вказаних навчальних закладів, зокрема: 2005 – 963, 2006 – 1016, 2007 – 1078. Сьогодні в органах досудового слідства працюють 4291 молодий спеціаліст зі стажем слідчої роботи до 3-х років.

Прийняття у 2007 році до підслідності злочинів, передбачених ст. 115–120, 137, 140–146, 152 Кримінального кодексу України, обумовила передачу в 2007 році слідчим органів внутрішніх справ зі слідчого апарату прокуратури 7 тисяч 259 кримінальних справ, про злочини проти особи [2], що вимагає суттєвого збільшення чисельності слідчих міліції. Усе це ускладнює навантаження на слідчий апарат і актуалізує проблеми підготовки кадрів для слідчих підрозділів органів внутрішніх справ.

Потреби у підготовці слідчих мають забезпечити регіональні навчально-наукові комплекси, створені на базі університетів внутрішніх справ, до складу яких входять юридичні інститути, науково-дослідні установи та базові практичні органи, що дозволяє впроваджувати пропорційність замовлень комплектуючих підрозділів, їх профільність та спеціалізацію у підготовці фахівців для органів внутрішніх справ.

Такі завдання обумовлені реалізацією «Концепції реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ», а також «Програми реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ», затверджених наказом МВС України від 28.10.2007р. № 411.

Метою цих директивних документів є створення більш досконалої системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників ОВС; організація безперервної, диференційованої ступеневої і поетапної системи освіти; посилення професійної спрямованості вищої освіти; створення системи незалежного відомчого контролю якості підготовки фахівців для ОВС. Серед основних завдань галузевої вищої освіти на сучасному етапі залишається забезпечення чіткої профілізації вищих навчальних закладів МВС України.

На їх виконання Міністерством внутрішніх справ України розпорядженням «Про визначення базових вищих навчальних закладів МВС України» від 5 червня 2008 року № 612 базовим вищим навчальним закладом з підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання визначено Харківський національний університет внутрішніх справ, завданням якого, поряд з іншими навчальними закладами, що готують працівників досудового слідства, буде розробка типових навчальних планів та робочих програм для підготовки фахівців для МВС за єдиним стандартом зі спеціальності досудового слідства, підготовка методичного забезпечення з профільних дисциплін, а також проведення відповідних наукових досліджень.

Очевидно, що складність цих завдань вимагає відповідальності науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів, які готують працівників досудового слідства в рамках регіональних потреб.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ має у своєму складі Запорізький юридичний інститут, який багато років спеціалізується саме на підготовці фахівців для слідчих підрозділів та органів дізнання, а також, а також нещодавно створений факультет з підготовки слідчих на базі університету. Слід також відзначити, що серед науково-педагогічного та наукового складу університету значну питому вагу складають викладачі та науковці, які мають великий практичний

досвід слідчої роботи, що буде сприяти вирішенню завдань якісної підготовки майбутніх слідчих.

Пріоритетом у навчальному процесі з підготовки слідчих має стати практичне навчання, що передбачає послідовне наближення характеру навчальної діяльності до специфіки роботи майбутнього слідчого, зміцнення зв'язків навчального закладу з діяльністю слідчих підрозділів органів внутрішніх справ та систематичний аналіз рівня підготовки випускників.

Особливо гострою є вирішення проблеми зв'язку закладів освіти з підрозділами ОВС, об'єднання зусиль науково-педагогічного колективу й фахівців-практиків, організація їх співпраці за рахунок: збільшення частки практичного навчання з прикладних та спеціальних дисциплін; участі працівників досудового слідства органів внутрішніх справ у проведенні практичних занять; проведення практичних занять та навчань на базі органів внутрішніх справ; проходження курсантами навчальної практики і стажування на посаді слідчого.

Ефективним засобом забезпечення практичної спрямованості навчального процесу, використання передового досвіду діяльності органів внутрішніх справ у навчальному процесі є діяльність філій кафедр ВНЗ, які створюються за спільними наказами начальників УМВС України в областях і ректорів. Науковці й викладачі спільно з найбільш досвідченими працівниками досудового слідства повинні впроваджувати у практику і навчальний процес передовий досвід та розглядати: навчальні програми; тематичні плани та інші методичні матеріали навчального процесу; кваліфікаційні характеристики випускників за спеціалізацією слідчого; спрямованість практичного навчання; хід практики та стажування; стан формування практичних навичок та вмінь випускників тощо.

Вони мають сприяти добору: кандидатів до магістратури й ад'юнктури, кандидатів резерву на заміщення посад викладацького складу з числа працівників слідства; узагальнюють та впроваджують досвід викладання профільних дисциплін; залучають провідних слідчих до проведення практичних занять, перепідготовки та підвищення кваліфікації; вивчають та аналізують роботу випускників-слідчих, в базових органах та працюють над складанням практичних фабул слідчих ситуацій, ділових ігор, навчань, рецензують дидактичні матеріали, обговорюють теоретичні й прикладні проблеми практичної діяльності слідчих ОВС.

Діяльність ОВС в умовах соціально-економічних змін засвідчує необхідність їх реагування на суттєві ускладнення криміногенної обстановки, прояви нових небезпечних форм і методів злочинної діяльності (організована злочинність, тероризм тощо), що вимагає постійної випереджувальної діяльності науково-педагогічного складу з вивчення

зазначених явищ, готовності до гнучкого корегування, спеціалізації випускників-слідчих. Така діяльність з урахуванням потреб МВС має забезпечуватись за рахунок швидкого впровадження заздалегідь напрацьованих спецкурсів.

При розробці новітніх навчальних планів і програм підготовки слідчих особливу увагу слід звернути на досягнення швидкої професіоналізації особи майбутнього фахівця. З цією метою необхідно суттєво удосконалити нормативно-правову базу МВС України. МВС України не має державних стандартів освіти, не розроблено типових кваліфікаційних характеристик випускників вузів.

Вищі навчальні заклади потребують типових підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій щодо розслідування окремих видів злочинів, які рекомендовані МВС для підготовки слідчих.

Література

1. Коляда П.В. Органи досудового слідства в системі Міністерства внутрішніх справ України // <http://imzak.org.ua/>.
2. Мелведько О. Вагомі здобутки на шляху зміцнення законності та правопорядку // Вісник Прокуратури. – 2008. – № 2. – С.4.

В.А. Мисливий,

доктор юридичних наук, професор

Г.В. Ревіна,

науковий співробітник

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРОФЕСІЙНА МОТИВАЦІЯ МАЙБУТНІХ СЛІДЧИХ У КОНТЕКСТІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Значення професійної орієнтації та психологічної підтримки молоді в умовах трансформації соціальних стосунків, що супроводжується системною соціальною кризою, сьогодні значно зростає. Особливо актуальна ця проблема у зв'язку з низьким рівнем соціально-психологічної готовності населення до діяльності в умовах глобальної невизначеності соціально-трудового середовища.

У нашому випадку йдеться про професійне становлення молодих фахівців правоохоронних органів. В сучасних умовах інтенсивно ведеться

пошук нових форм і методів удосконалення діяльності ОВС. На думку практичних працівників міліції, вчених, значні невикористані резерви містяться саме в людському факторі. Впровадження новітніх методів і рекомендацій у діяльність органів внутрішніх справ і освітніх установ системи МВС України дозволить внести вклад у справу підвищення професійної соціалізації, профорієнтації й професійної придатності молоді.

Таким чином, у рамках виконання одного з найважливіших завдань, що стоїть перед органами внутрішніх справ, – підготовки майбутніх працівників міліції та вихованні громадян правової держави, – повинна проводитися цілеспрямована робота щодо створення системи ранньої профорієнтації молоді на службу в ОВС. Це забезпечить більш якісний добір кандидатів на навчання в освітніх установах системи МВС, орієнтуючись на службово-професійну спрямованість абітурієнтів, мотиваційну готовність до служби в ОВС.

З метою вивчення профорієнтаційних процесів у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ та Запорізькому юридичному інституті, як ВНЗ відповідного профілю, було опитано 78 курсантів першого курсу факультету з підготовки слідчих. Предмет дослідження – різноманітні аспекти процесу профорієнтації першокурсників (мотивація професійного вибору та фактори, які мали вирішальний вплив на остаточне прийняття рішення про вибір професії, плани щодо майбутнього працевлаштування в ОВС).

Дані дослідження дозволяють проаналізувати пріоритети у мотивації курсантів. Отже, на першому місці – «свідомий самостійний вибір професії правоохоронця» – 46,2% респондентів обрали саме цей маркер. Друге місце посів індикатор – бажання боротися зі злочинністю, захищати людей від криміналітету – 12,8%. На третьому місці серед альтернатив – поради рідних, знайомих та сімейні традиції – по 7,7% респондентів звертали увагу саме на ці аспекти професійного вибору. Серед альтернатив, які отримали найнижчі позиції у рейтингу були «прагнення отримувати гарантоване соціальне забезпечення», «повага до працівників ОВС та бажання стати одним з них» і «потяг до яскравих вражень» – по 1,3%.

Якщо розглянути профорієнтаційні устремління з огляду на час обрання професії, то переважна кількість респондентів – 59,0% визначилися зі своїм професійним майбутнім у випускному класі. П'ята частина опитаних – 20,5% про професію правоохоронця мріяла з дитинства (очевидно деяку долю таких респондентів і зіставила та частина курсантів, хто продовжує сімейні традиції). Також величезну роль у напряму популяризації служби в правоохоронних органах відіграла кадрова служба ОВС та приймальна комісія ДДУВС.

Серед факторів, які мали вирішальне значення при остаточному прийнятті рішення про вибір професії половина курсантів – 50,0% акцентує увагу на значній ролі батьків у прийнятті рішення про майбутню професію або отримання вищої освіти – цей фактор є пріоритетним. На другому місці серед осіб, які оказали своєрідну допомогу у профорієнтаційному процесі – працівники практичних підрозділів ОВС – 21,8%. Зустрічі з працівниками навчального закладу відіграли свою роль у процесі профорієнтації лише у 12,8% опитаних, але цей аспект також свідчить про грамотно організовану профорієнтаційну роботу – науково-педагогічний склад та керівництво, можливо, мають певні напрацювання у напрямку залучення потенційних та наявних абітурієнтів. Також у курсантів особливу роль при остаточному прийнятті рішення про вибір професії відігравали сторонні фактори, як-то література, художні фільми тощо. Програми та сюжети на телебаченні обирали рідко, що можливо є підсумком невдалої рекламної діяльності щодо популяризації ВНЗ, спеціальності та майбутньої професії.

Результати дослідження свідчать, що батьки відігравали важливу роль і надавали допомогу майже на усіх підготовчих етапах, які стосуються вступу до ВНЗ – особливо це стосується вибору професії правоохоронця – 74,4%, поданні документів до ВНЗ – 62,8% і оформленні документів у міському / обласному УМВС – 65,4%.

Зазначимо, що наявність спеціальності та її пріоритет відіграє головну роль у виборі абітурієнтами того чи іншого ВНЗ для подальшого навчання. Вищі навчальні заклади системи МВС не є виключенням. Тобто, мова йде про той факт, що спочатку випускники середніх навчальних закладів роблять вибір щодо свого професійного майбутнього, зважаючи усі позитивні та негативні аспекти, а вже потім, на підставі попередніх устремлінь, обирають той навчальний заклад, який повністю відповідає їхнім побажанням. Таким чином, якщо є необхідність в посиленні профорієнтаційної діяльності стосовно до правоохоронної сфери, то слід звернути увагу саме на систему ранньої профорієнтації учнівської молоді на службу в ОВС (ще у загальноосвітніх школах), а лише потім акцентувати увагу на рекламі вищого навчального закладу – недарма попит завжди формував пропозицію. Отже, на запитання «Чому Ви вирішили вступити саме до Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ?», 42,3% опитаних зазначили, що в університеті готують спеціалістів саме за тією спеціальністю, яку вони обрали. 12,8% респондентів знов акцентували увагу на пораді батьків щодо вибору спеціальності, 10,3% згадали про престижність університету, а 7,7% – про високий рівень викладання у ДДУВС.

Нарешті, на запитання «Чи виникало у Вас бажання після закінчення навчального закладу працевлаштуватися поза системою МВС України?» відповіді розподілилися так: дві третини опитаних – 97,4% курсантів мають намір служити в ОВС і, лише 2,6% вважають за необхідне обмірковувати свій вибір у подальшому. Останні складають певний резерв, який заслуговує окремої уваги.

Таким чином, вибір правильного шляху в житті безпосередньо пов'язаний з ранньою профорієнтацією школяра, умілим використанням його потенційних здібностей. На жаль, закінчуючи школу, багато випускників роблять свій вибір стихійно та нерозважно, під впливом стереотипів або хвилинного настрою. Також існує одна актуальна, хоча й неприємна тенденція – в останні роки підсилюється прагматизм учнів і студентів – сьогодні вони оцінюють обрану професію з певних позицій: можливість отримання таких знань і вмінь, які допоможуть їм знайти місце в жорстких умовах ринкової конкуренції, забезпечити себе матеріально, зайняти престижну посаду.

Отже, враховуючи усі вищезазначені негативні тенденції, можна стверджувати, що саме зараз необхідно нове наповнення існуючої системи професійної орієнтації молоді. Скоріше за все, слід звернутися до моделі адаптивної (багатопротильної) профорієнтації.

Ще одна проблема, яка є більш актуальною для правоохоронної системи – це підготовка кандидатів для вступу до ВНЗ системи МВС України. Як правило, зараз вона зводиться до прийому заяви та оформлення особової справи абітурієнта (враховуючи наявність квоти у обраному ВНЗ). Але, такий формальний підхід дає й формальний результат.

За допомогою результатів дослідження також були з'ясовані і основні проблемні зони перебігу профорієнтаційного процесу – труднощі при оформленні особової справи абітурієнта, перешкоди під час проходження медичної комісії та у райвідділах.

Отже, кадровим апаратам правоохоронних органів разом з ВНЗ системи МВС слід розробити програму ранньої профорієнтації та підготовки молоді до вступу у вищі навчальні заклади МВС України з урахуванням сучасних реалій.

Тому слід звернути увагу на такі загальні моменти (з незначним доопрацюванням, ці заходи можуть бути застосовані і до профорієнтації правоохоронців):

- важливе завдання профорієнтації молоді – сприяти своєчасному і свідомому вибору професії, навчального закладу, інших форм професійної підготовки, а також її працевлаштуванню і соціально-професійної адаптації;
- потрібне вивчення і формування у школярів свідомого підходу

до обрання професії, ознайомлення зі спеціальностями, підприємствами і установами та перспективами їхнього розвитку (це потрібно робити ще у школах, оскільки саме школи є важливою ланкою територіальної системи профорієнтації);

- забезпечення учнів необхідною інформацією щодо вимог, які пред'являються до навчання у обраних ВНЗ;
- проведення спеціалізованих акцій (пропаганда різних професій) у школах регіону сумісно з тестуванням учнів;
- головним напрямком розвитку профорієнтації молоді у ЗМІ є також знайомство зі змістом та перспективами ринку професій.

Щодо профорієнтації саме правоохоронців, то тут слід акцентувати увагу на наступних моментах:

- ознайомлення потенційних абітурієнтів зі специфікою професійної діяльності правоохоронців (слід звернути увагу на професійну мотивацію – глибинні інтереси і схильності, оскільки це одна з трьох головних складових концепції профорієнтації);
- розробити навчальну програму для ранньої профорієнтації та допрофесійної підготовки правоохоронців та апробувати їх;
- займатися довідково-інформаційною діяльністю щодо поінформування усіх бажаючих стосовно можливостей навчання у ВНЗ системи МВС, а також перевагах отримання спеціальності правоохоронця;
- проводити інформаційні консультації, використовуючи групові, індивідуальні і масові форми роботи з метою ознайомлення зі змістом і перспективами професії правоохоронця, регіональним ринком освітніх послуг системи МВС, вимогами, які пред'являються до майбутніх правоохоронців (розширення комплексу інформаційних послуг можна отримати за допомогою використання інформаційних технологій, мережі Інтернет – тобто частково цей метод є методом самостійного одержання інформації і подальшої роботи з нею);
- спрощення процедури оформлення матеріалів особової справи абітурієнта через її перенесення з райвідділів до ВНЗ (це стосується вже роботи з абітурієнтами);
- удосконалення системи прийому вступних іспитів.

Отже, враховуючи усе вищезазначене, можна стверджувати, що профорієнтаційну роботу слід розпочинати як можна раніше, але профвідбір також можливий і на більш пізніх стадіях, навіть якщо початковий момент упущений викладачами та батьками. Тобто, тут важливу роль відіграють грамотно організовані консультації, які допоможуть виключити помилковий вибір та уникнути розчарувань у майбутньому.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В.П. Ємельянов

доктор юридичних наук, професор
(Юридичний інститут Східноєвропейського
університету економіки і менеджменту)

В.Я. Настюк

доктор юридичних наук, професор
(Наукова лабораторія проблем протидії
злочинам у сфері державної безпеки
Інституту вивчення проблем злочинності
АПРН України та Інституту оперативної
діяльності та державної безпеки СБУ)

ЩОДО ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРОРИСТИЧНОЮ

Останнім часом наполегливо виникає питання про необхідність прийняття відповідних мір впливу до тих організацій, які мають пряме відношення до терористичної діяльності. Заходи та засоби впливу можуть бути різноманітними, але самою суворим заходом, безумовно, є визнання організацію терористичною з усіма похідними наслідками. Це потребує чіткого, несуперечливого, законодавчого регулювання підстав та процесу визнання організації терористичною.

Чинне законодавство України питанню визнання організації терористичною приділяє увагу лише у статті 24 Закону України „Про боротьбу з тероризмом” від 20 вересня 2003 року № 638-IV, яка має назву „Відповідальність організації за терористичну діяльність” і містить три частини.

Ознайомлення зі змістом цієї статті переконує в тому, що вона не тільки не дає ніяких відповідей про те, яким чином і на яких підставах слід визнавати організацію терористичною, а навпаки породжує багато питань та протиріч.

Відповідно до пункту 1 статті 24 Закону „організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною,

підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується”.

Одразу же виникає питання про те, рішенням якого суду вона повинна визнаватися терористичною: рішенням суду в адміністративних, кримінальних чи цивільних справах. Крім того, звертає на себе увагу та обставина, що в назві статті і в тексті частини першої цієї статті використовуються різні за своїм обсягом терміни „терористична діяльність” та „терористичний акт”. Як відомо „терористична діяльність” охоплює всі дії, передбачені статтею 1 Закону України „Про боротьбу з тероризмом”, а „терористичний акт” – лише ці дії, які передбачені статтею 258 КК України. У зв’язку з цим виникає питання, якщо організація може бути визнана терористичною лише у випадку причетності до діянь, передбачених статтею 258 КК, то яким чином слід реагувати щодо випадків, коли організація відповідальна у вчиненні інших злочинів терористичної спрямованості (захоплення заручників, посягання на життя та здоров’я державного та громадського діяча тощо). В частині другій статті 24 Закону мова іде про можливість визнання терористичною організації, зареєстрованими за межами України. Однак міжнародно-правове, з одного боку, та українське, з другого боку, визначення терористичного акту не співпадають за обсягом. Якщо, згідно з українським законодавством, терористичний акт – це діяння, передбачене статтею 258 КК, то згідно з міжнародно-правовими документами, терористичний акт – це будь-який злочин терористичної спрямованості.

Згідно з частиною третьою статті 24 Закону „заява про притягнення організації до відповідальності за терористичну діяльність подається до суду відповідно Генеральним прокурором України, прокурорами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у встановленому законом порядку”. Однак цей порядок поки ще не встановлений. Невідомо на підставі чого прокурор повинен подавати цю заяву: на підставі оперативних матеріалів СБУ чи вироку суду по конкретній кримінальній справі. Також виникає питання і про те, а чи можлива така заява, якщо безпосередні виконавці терористичного акту загинули, у зв’язку з чим, неможливе і саме винесення вироку, а дані про причетність організації до цього злочину мають місце. Крім того, звертає на себе увагу і та обставина, що у частині третій статті 24 Закону, як і в назві статті, використовується термін „терористична діяльність”, а не „терористичний акт”. Це надає можливість прокурору реагувати не тільки на випадки терористичних актів, але яким чином це робити у статті 24 Закону відповіді немає. Тобто, по суті, ця стаття є не регламентацією порядку визнання організації терористичною, а декларацією про необхідність цього.

У зв’язку з викладеним вважаємо за необхідне розробити законода-

вчу процедуру визнання організації терористичною. При цьому слід чітко визначити підстави такого визнання, коло доказів, судову інстанцію, компетенцію якої охоплюється це питання, а також порядок оскарження визнання організації терористичною. Всі ті, та багато супутніх питань повинні бути чітко та послідовно розроблені та введені в якості окремого розділу або підрозділу в Закон України „Про боротьбу з тероризмом” та враховані у відповідних процесуальних Кодексах.

Крім того, слід зауважити, що питання щодо визнання організації терористичною не має ніякого відношення до дискусії про можливість чи неможливість визнання юридичної особи суб’єктом злочину, тобто особою, яка підлягає кримінальній відповідальності. По-перше, згідно зі ст. 18КК України суб’єктом злочину може бути тільки фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наступати кримінальна відповідальність. По-друге, згідно зі ст. 24 Закону України „Про боротьбу з тероризмом” заходи до організації, яка визнана терористичною, можуть бути будь-якими: адміністративними, цивільно-правовими тощо. По-третє, терористичними доцільно визнавати будь-яких організації, тобто які ті, що є юридичними особами, так і ті, що не мають статусу юридичної особи.

С.Ф. Денисов,
кандидат юридичних наук, доцент
*(Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ)*

ДЕТЕРМІНАНТИ МОЛОДІЖНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ (МАКРОРІВЕНЬ)

Визнання впливу соціальних умов і протиріч у розвитку суспільства на характер морального формування особистості є вирішальним у поясненні причин протиправної поведінки молоді. В кримінології одержала підтвердження і подальший теоретичний та емпіричний розвиток позиція науковців, відповідно до якої поведінка окремої особистості детермінується:

- суспільним середовищем – "загальний рівень" соціальної детермінації;
- безпосереднім оточенням (мікросередовищем);
- внутрішнім світом конкретної людини.

У даній роботі не ставилася задача розглянути і проаналізувати в повному обсязі все те, що виступає як причини й умови, що сприяють злочинності молоді. Це і неможливо. Більше всього зроблена спроба виділити все те, що в різних сферах і на різних рівнях громадського життя особливо інтенсивно загострювало і загострює в негативному плані положення справ у вихованні підростаючого покоління, приводить багатьох з них до вчинення правопорушень. Основним, провідним, визначальним рівнем детермінації поведінки особистості є макрорівень. Поряд з істотною ознакою (спосіб виробництва) він може бути охарактеризований наявністю в суспільстві різних явищ економічного, ідеологічного, культурно-виховного, демографічного, соціально-психологічного характеру.

Саме в рамках широкого соціального середовища встановлюються матеріальні державно-політичні, правові, моральні й інші соціальні відносини, що формують особистість як безпосередньо (наприклад, через засоби масової інформації), так і опосередковано, переломлюючись через найближче її оточення. За допомогою цих відносин держава здійснює керування мікросередовищем, використовуючи спеціальні інститути соціалізації особистості (навчально-виховні, культурно-освітні й інші установи), трудові колективи, суспільні й інші організації.

Стосовно до молоді процеси і явища сучасної дійсності, що створюють на макрорівні негативні умови для їх життя і виховання і тим самим сприяють вчиненню ними злочинів, досліджені кримінологами досить повно. До їх числа, наприклад, у різні роки були віднесені: значна соціальна диференціація молодих осіб за рівнем матеріальної забезпеченості, соціальному статусу (у тому числі і за походженням); порушення принципів оплати праці, споживання, розподілу матеріальних благ (життя невідповідно до своїх достатків у батьківській родині, низька чи зрівняльна оплата праці вихователів і педагогів і т. ін.); розходження в характері і змісті навчання, виховання і праці окремих груп дітей, підлітків та юнацтва, що визначають як реальні розходження їхніх сьогоднішніх позицій у житті суспільства, так і розходження цих позицій на найближчу перспективу; процеси руйнування батьківської родини, що супроводжуються істотними змінами традиційних відносин по вихованню молоді; обтяженість алкоголізмом, нервово-психічними, хронічними захворюваннями окремих груп населення, включаючи батьків, інших осіб, відповідальних за виховання дітей і підлітків; протиріччя між суб'єктивним прагненням дітей і підлітків до самостійності й об'єктивним звуженням її реальних меж за допомогою заходів, застосовуваних інститутами соціалізації (родиною, школою й ін.); протиріччя між духовними й особливо матеріальними потребами дітей і підлітків,

їхніх батьків і реальних можливостей їх задоволення; низький рівень правової культури, значні деформації моральної і правової свідомості окремих груп молоді, їхніх батьків, інших вихователів; традиційне здійснення основних виховних функцій у відношенні молодих осіб, які не мають необхідної професійної підготовки в цій галузі; недостатнє ресурсне і кадрове оснащення сфери життєдіяльності суспільства, спеціалізованої для проведення цілеспрямованої роботи з виправлення молоді тощо.

У комплексне поняття соціальних факторів злочинності поряд з обмеженнями матеріальних і інших ресурсів, об'єктивно обумовленими сучасним етапом розвитку економіки, дослідники включають і визначені негативні наслідки позитивних у цілому соціальних процесів, у тому числі таких, як урбанізація, міграція населення, трудова зайнятість тощо. Їх різне сполучення в ряді випадків приводить до дуже істотного ускладнення умов виховання.

Саме тому держава в міру наявних у неї реальних можливостей постійно приділяє увагу не тільки створенню необхідних соціально-економічних передумов для виховання підростаючого покоління та молоді, але і визначає цілеспрямовану організаційну й іншу діяльність у цьому напрямку як найважливішу задачу, рішення якої ставиться під контроль відповідних органів на всіх рівнях.

У цьому зв'язку безумовно важливо аналізувати вплив різних наслідків соціальних процесів (політичних, економічних, демографічних, соціально-культурних і ін.) на формування особистості молоді. Ці процеси, визначаючи в самій загальній формі умови життя в суспільстві, додають своєрідність (у залежності від контингенту, території і т.п.) діяльності по навчанню, вихованню молоді, формуванню їхньої особистості. Але за певних умов вони ж детермінують і такі негативні явища як підвищений рівень захворювань і смертності дітей і підлітків, розлучення, жорстоке поводження з оточуючими людьми, самогубства, проституція, наркоманія, злочинність у цілому, що входять у комплекс соціальних факторів, що обумовлюють поведінку, що відхиляється, у тому числі і злочинну.

В даний час кримінологи у всіх дослідженнях послідовно пояснюють наявність злочинності особливостями і протиріччями соціально-економічних відносин у нашому суспільстві, конкретно-історичними умовами, у яких відбувається його реформування, а також недоліками, помилками, порушеннями, що допускаються в цьому зв'язку в сферах економіки, праці, побуту, виховання громадян. Представники різних напрямків соціально-правових наук усе частіше сходяться в думці, що криза в Украї-

ні носить комплексний характер, охоплюючи економіку і політику, соціальну і духовні сфери. При всіх розходженнях в оцінці причин кризи з таким висновком, на наш погляд, слід погодитись. А відтак, важливо здійснити науково обґрунтований аналіз причин такого становища і розробити стратегію виведення суспільства з критичного стану.

Вже сьогодні визначені позитивні шляхи протидії молодіжній злочинності можуть бути досягнуті через оновлену соціально-економічну політику, безпосередньо адресовану підростаючому поколінню й особам, відповідальним за виховання дітей.

М.І. Репан

(ГУМВС України в Дніпропетровській області)

С.А. Шалгунова

кандидат юридичних наук, доцент

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

МОТИВИ ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Відомо, що основою детермінації будь-якої поведінки особи, у тому числі і злочинної, є мотив. Мотив здійснює суттєвий вплив на весь механізм злочинної поведінки і тому займає у ньому особливе місце. Без встановлення мотиву як основної рушійної сили вчинку, неможливо пояснити вчинення злочину, у тому числі насильницького.

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що в кримінології та у кримінальному праві мотив майже завжди розглядається як усвідомлене спонукання (стан) індивіда, що викликає його певну активність, спрямовує та стимулює кожну протиправну дію [1, с.155-156].

В сучасній психологічній науці термін «мотив» (мотивація, мотивуючі фактори) означають зовсім різні явища. Мотивами називають інстинктивні імпульси, біологічні потяги та апетити, а так само переживання емоцій, інтереси, бажання; в такому переліку мотивів можна визначити такі, як життєві цілі та ідеали, але також і такі, як роздратування електричним струмом.

Мотиви не відокремлені від свідомості. Навіть коли мотиви не усвідомлюються особою (людина не може усвідомити, що ж штовхає її на ті чи інші вчинки), вони все ж знаходяться в її психічній відбитті, але в особливій формі – в формі емоційного забарвлення дій. Дії особи

об'єктивно завжди реалізують якусь сукупність відносин: до оточуючого світу, до оточуючих осіб (к усім або до окремих осіб), до суспільства в цілому або до самого себе.

Внаслідок цього діяльність особи одночасно відповідає двом чи декільком мотивам, тобто стає полімотивованою. У кожного злочинця є основна мотиваційна тенденція (або провідні мотиви), яка, у певному сенсі складає в певному розумінні сутність його особистості, що пронизує все його життя і в цілому визначає поведінку та її особливості.

Проведені Ю.М. Антоняном та В.В. Гульданом дослідження мотивів злочинів показало, що їх особистісний сенс, як правило, вислизає із свідомості, слабо або взагалі не охоплюється свідомістю, має несвідомий характер [2, с.141]. Вони виділяють шість типів мотивів протиправних дій, умовою формування яких є патологія особистості та патологія діяльності: афектогенні мотиви; ситуаційно-імпульсивні мотиви; антиетичні мотиви; мотиви-«суррогати»; мотиви психопатичної самоактуалізації та суггестивні мотиви.

В кожному конкретному випадку вчинення насильства злочинцем можуть переслідуватися декілька цілей одночасно. Тільки мотив сексуального вбивства завжди один – задоволення статевої потреби. Якщо його немає, хоча дії з тілом потерпілого і мають характер сексуальних, то злочин в цілому мотивується іншою, не сексуальною, або досить опосередковано пов'язаною з нею потребою. При цьому другорядним може бути мотив помсти (якщо раніше потерпіла відмовила в інтимній близькості винному), бажання опорочити жінку тощо.

Вивчення та узагальнення матеріалів кримінальних справ по фактах заподіяння смерті підтвердило ці судження.

За матеріалами кримінальної справи відносно мешканців м. Дніпропетровська громадян С., С-а, Г., які вчинили на території Дніпропетровської та Запорізької областей ряд вбивств, було встановлено, що основним мотивом вчинення злочинів був хуліганський мотив, а також мав місце і корисливий. В процесі проведення досудового слідства було доведено вину обвинувачуваних у вчиненні 21 вбивства, із яких у 19 випадках було викрадено особисті речі потерпілих.

Необхідно зазначити, що серед викрадених речей були і такі, що не представляли істотної цінності для винних: сумки та пакети з одягом потерпілих, художні книги, шкільні зошити, гаманець. Це свідчить про те, що для винних не було обов'язковим заволодіння майном потерпілих, першочерговою була мета позбавлення життя.

Діяли всі обвинувачувані злагоджено при вчиненні кожного вбивства. Перш за все, час вчинення злочину обирався такий, що забезпечува-

прихованість злочинних дій: з 24.00 до 05.00 год. (у темний час доби), і лише 1 вбивство вчинено з 17.00 до 18.00 год. (у світлий час доби). Таким чином, відсутність на вулицях перехожих, невелика кількість автомобілів дозволяла винним діяти вільно, не озиратися і не боятися того, що вони будуть виявлені безпосередньо під час вчинення злочину. Крім того, місця вчинення вбивств обиралися також ретельно. Це були безлюдні місця в населених пунктах (м.Дніпропетровську, м.Новомосковську, смт.Підгороднє, смт.Таромське, с.Піщанка), або території поза населеними пунктами (ділянка траси між селищем та базою відпочинку в 1 км, лісопосадка за селищем 3,5 км, шлаковідвал в 1 км за містом).

Вибір потерпілих також був не випадковим. Обвинувачені завчасно до початку вчинення першого злочину (вбивства) домовилися про вибір жертв нападу. Ними повинні були стати особи, які не могли на думку винних чинити серйозного опору в процесі вчинення злочину. Як свідчать матеріали кримінальної справи, жертвами стали чоловіки віком від 14 до 56 років (8 потерпілих), худорлявої статури, невеликого зросту та жінки віком від 35 до 65 років (13 потерпілих). Такий вибір злочинців обумовлений тим, що ніхто із обраних ними жертв фізично не міг би вчинити більш-менш серйозного опору, втекти з місця вчинення злочину або завдати шкоди злочинцям при вчиненні злочину.

Крім того, форма вчинення злочину позбавляла жертву можливості активно фізично протидіяти злочинцям. В усіх випадках винні здійснювали напад на жертву ззаду, при цьому жертва не очікувала такого нападу і не могла його передбачити. Таким чином, забезпечувалася раптовість нападу та активна фізична дія з боку винних щодо жертви. В усіх випадках вчинення вбивств винні використовували в якості зброяцького нападу металеву палицю, дубинку, молоток. Перший удар наносився жертві ззаду по потилиці або по верхній частині черепа, що викликало майже в усіх випадках втрату свідомості потерпілими. Після цього, коли жертва падала, наносилися численні удари по голові, і за матеріалами судово-медичних експертиз, жертви мали численні тілесні ушкодження у вигляді відкритих черепно-мозкових травм, переламів кісток основи черепа, крововиливами під оболонку мозку та його роздроблювання.

Характерною особливістю вчинених злочинів було те, що винні під час вчинення нападів та нанесення численних ударів жертвам здійснювали відеозйомку самого процесу вчинення злочину, фіксували на відеокameri мобільних телефонів як наносилися удари жертвам, як жертва агонізувала. При цьому в кадр потрапляли і самі обвинувачені з зброяддями нападу. Поведінка їх перед камерою була досить розв'язною, рішучою, навіть хвацькою. У всій поведінці винних відчувалося, що вони хизу-

ються перед камерою своїми вчинками. Приниження жертви доставляло їм велике задоволення, оскільки це можливість довести іншим свою перевагу над оточуючими, перевагу над жертвою, незважаючи на її вік, стать, соціальне становище тощо. Із цього можна зробити висновок про те, що вчинення кожного злочину було для обвинувачуваних актом удосконалення себе, підвищенням рівня власної переваги над іншими людьми, заради розваги, отримання нових відчуттів, і тому числі отримання задоволення від самої картини насильства, і у певному розумінні удосконаленням злочинського досвіду, а не просто здатність позбавити життя іншу людину.

При вчиненні ряду вбивств винні також мали корисливий мотив, оскільки після вчинених вбивств у потерпілих були викрадені: мобільні телефони, моторолери, сумки та пакети з особистими речами, золотий ланцюжок та частина золотого ланцюжка, гроші у сумі від 50 до 200 грн. Викрадені речі виконували роль трофеїв, якими обвинувачені користувалися 1-2 доби, а після цього викидали їх у найближчі водойми. Мети подальшого продажу чи обміну викрадених речей у винних не було.

Необхідно зазначити, що винні проживали у відносно благополучних родинах, не мали матеріальних проблем, були забезпечені грошима на кишенькові розходи та розваги. Один із обвинувачуваних навчався у вищому навчальному закладі на заочній формі та працював охоронцем, два не працюють. Для батьків обвинувачуваних, двоє із яких проживають у повних родинах, і один у неповній (батько помер 2 роки тому), факт притягнення винних до кримінальної відповідальності, за їх свідченнями, був несподіваним. Однак говорити про таку несподіваність навряд чи можна, оскільки двоє із обвинувачуваних уже мали кримінальний досвід. Під час навчання в академії (за рік до вчинення першого вбивства) С. звинувачувався у вчиненні викрадення чужого майна, але у порушенні кримінальної справи було відмовлено (за недосягненням віку кримінальної відповідальності), С-к та Г. під час навчання в школі (за 5 років до вчинення першого вбивства) – вчинили хуліганські дії відносно вчительки Д. у службовому кабінеті, і в порушенні кримінальної справи також було відмовлено (знову ж, за недосягненням віку кримінальної відповідальності).

За свідченнями однолітків обвинувачуваних та вчителів, під час навчання і загальноосвітній школі, а всі вони навчалися в одному класі, мешкали у сусідніх будинках, вони і раніше допускали протиправні прояви насильницького характеру. Можна сказати, що їх поведінка отримала кримінальне забарвлення ще у підлітковому віці, і почалася із знущань над тваринами, у тому числі їх вбивств, хуліганських дій щодо однокласників та вчителів. Пізніше безкарність та всюдозволеність з боку батьків призвело

ла до вчинення жорстоких та безглузких злочинів, знущань над жертвами.

Все це дозволяє стверджувати, що небезпечна для життя та здоров'я спрямованість діянь обвинувачуваних зберігається протягом тривалого часу (з часу досягнення ними віку від 13 до 19 років). При цьому захопленість винних комп'ютерними іграми насильницького характеру та аналогічними відео і кінофільмами не могла бути непоміченою з боку батьків та вчителів. Однак, відповідних заходів з боку вказаних осіб не вживалося. Однією із причин вчинення злочинів називається недостатній контроль за їх поведінкою з боку підрозділу КМСН, однак, не звертається увага на те, що батьки і вчителі не зверталися до правоохоронних органів із інформацією про протиправну поведінку підлітків, за винятком випадку вчинення хуліганських дій щодо вчительки Д. Але факт хуліганства був уже не першим проявом негативної поведінки підлітків, це була кульмінація протиправного поведіння.

Формування особи майбутній насильницьких злочинців у даному випадку відбулося уже під час навчання в школі, коли проявлялися перші значимі з точки зору формування особи злочинця механізми кримінальної соціалізації (наслідування зразкам злочинної поведінки телевізійних героїв та криміногенне зараження у процесі спілкування з особами, які мали кримінальний досвід). Свій негативний внесок у формування особи насильницького злочинця внесли у першу чергу, батьки обвинувачуваних, оскільки відсутній був контроль за поведінкою своїх дітей (а ми уже вказували на те, що більшість злочинів була вчинена у нічний час), не зверталася увага на факти забруднення їх одягу, у тому числі плямами крові.

Таким чином, загальноприйнята у кримінологічній науці 20-30 років тому точка зору щодо того, що особа насильницького злочинця формується в умовах неповної чи неблагополучної сім'ї, відсутності батьків та встановлення опікунства з боку інших родичів, пияцтво або наркотизація батьків [3, с.83] не спрацьовує у досліджуваній нами справі. Крім того, не знаходить свого підтвердження і те, що безпосередній вплив найближчого оточення на повторне вчинення вбивств не має першочергового значення. На нашу думку, саме вплив сім'ї є вирішальним у цій ситуації, оскільки безкарність за дрібні протиправні вчинки призвела до формування стійкої антигромадської спрямованості винних, до формування їх упевненості у своїй неперевершеності, до переконаності у можливості та необхідності вчинення повторних злочинів. Тим більш, що всі обвинувачувані не мали досвіду перебування в місцях позбавлення волі, не утримувалися у камерах ІТТ та СІЗО до вчинення першого вбивства людини у 2007 р., і не мали тісних контактів у місцях позбавлення волі з раніше засуджуваними особами та рецидивістами, що

давало б нам можливість стверджувати про негативний вплив криміногенного середовища ув'язнених чи засуджених на подальше повторення злочинів з боку обвинувачуваних.

Таким чином, вивчення матеріалів даної кримінальної справи підтверджує те, що особа сучасного насильницького злочинця суттєво відрізняється від особи, яка вчиняла насильницькі злочини 20 і більше років тому. У зв'язку із цим виникає нагальна потреба проведення сучасних досліджень насильницьких злочинів проти особи, і особливо – характеристики злочинців. Тим більш, що помолодшання даної категорії злочинців, наявність чисельних кримінальних справ в регіоні та в інших областях про насильницькі злочини неповнолітніх та молоді підтверджує необхідність таких розробок. Особливо це стосується мотивації та мотивів вчинення насильницьких злочинів, оскільки серед сучасних вбивць, гвалтівників та насильників переважають мотиви отримання психічного задоволення від здійснення насильства наші іншою особою.

Література

1. Пинаев А.А. Курс лекцій по Общей части уголовного права. Книга первая «О преступлении». – Харьков: Харьков юридический, 2001 – С.155-156.
2. Антонян Ю.М., Гульдан В.В. Криминальная психология. – М.: Наука, 1991. – С.141.
3. Долгова А.И. Изучение личности преступника // Советское государство и право. – 1978. – № 6. – С.83.

В.Г. Хашем

кандидат юридичних наук

(Запорізький юридичний інститут Дніпропетровської державного університету внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ ВІД СЛУЖБОВОЇ НЕДБАЛОСТІ

Правильне застосування ст.364 КК України обумовлює необхідність відмежування зловживання владою або службовим становищем від суміжних злочинів. Це значною мірою обумовлено тим, що зловживання владою або службовим становищем є загальною нормою відносно багатьох складів злочинів, розташованих у різних розділах Особливої частини КК України.

Тобто для того, щоб кваліфікувати діяння, необхідно послідовно

відмежувати кожну ознаку вчиненого діяння від ознак інших, суміжних злочинів. Можна сказати, що розмежування злочинів є зворотною стороною кваліфікації [1, с.126].

Проведене автором анкетування свідчить, що для 35% практичних працівників існує проблема у відмежуванні зловживання владою або службовим становищем від службової недбалості (ст.367 КК України). Закон визначає цей злочин як неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб.

Труднощі в розмежуванні даних складів злочинів виникають тому, що об'єктивна сторона цих злочинів може іноді співпадати. Тому досить частими є випадки, коли органи досудового слідства кваліфікують відповідні діяння службових осіб за ст.364 КК України, а в ході судового засідання з'ясовується, що в діянні службової особи наявні ознаки службової недбалості.

Наприклад, органами досудового слідства було кваліфіковано за ч.2 ст.165 КК України 1960 р. дії К., старшого інспектора відділу №1 Дніпровської регіональної митниці в м. Дніпропетровськ. Йому ставилось до вини те, що він провів митне оформлення 9 автомобілів з вантажем квітів, які надійшли на адресу фірми „ГБ”, не встановивши точну кількість цих квітів. Внаслідок цього через митний кордон України було переміщено значно більшу кількість квітів, ніж це зазначалось у відповідних документах. Тим самим дії К. призвели до несплати ПДВ на суму 36905,01 грн., що спричинило тяжкі наслідки державним інтересам.

У судовому засіданні було встановлено, що К. вчинив дане діяння через несумлінне ставлення до своїх службових обов'язків. Так, підписуючи документи, з яких виходило, що він знав про точну кількість квітів, К. цілком покладався на слова П., представника фірми „ГБ”, хоча сам зобов'язаний був перевірити їх кількість. Але К. робив це не з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах, і не в інтересах фірми „ГБ”, а через те, що легковажно розраховував на те, що П. каже правду, оскільки до цього випадку П. неодноразово провозив вантажі квітів через митницю та отримав довіру у К. Тому П. вирішив цим скористатись і ввести К. в оману. Таким чином, дії К. цілком слушно були перекваліфіковані на ч.2 ст.167 КК України 1960 р. [2]

Як бачимо, в цьому випадку об'єктивна сторона зловживання владою або службовим становищем та службової недбалості співпала, а враховуючи, що суб'єкт та об'єкт цих складів злочинів також співпада-

ють, розмежування між цими злочинами в сфері службової діяльності необхідно проводити за суб'єктивною стороною.

Зловживання владою або службовим становищем є умисним злочинном, вчиняючи який службова особа завжди з прямим умислом порушує свої службові обов'язки, свідомо діє всупереч інтересам служби і при цьому до наслідків свого діяння може ставитись як умисно, так і необережно.

Тому, встановлюючи інтелектуальний момент прямого та непрямого умислу щодо діяння службової особи, необхідно з'ясувати:

а) усвідомлення фактичного характеру вчиненого діяння, тобто того, що нею використовується службове становище, і це використання суперечить інтересам служби;

б) усвідомлення небезпечності діяння для правильного, в інтересах служби, порядку здійснення службовою особою своїх службових обов'язків.

При визначенні вольового моменту прямого умислу слід керуватись тим, що службова особа бажає порушити інтереси служби, а при непрямому умислі хоч і не бажає, але свідомо припускає їх порушення або байдуже до цього ставиться.

Встановлюючи зміст вини службової особи щодо наслідків вчиненого нею діяння, бажано враховувати те, що існує чотири варіанти її психічного ставлення до вищевказаної ознаки об'єктивної сторони:

1) передбачення можливості заподіяння істотної шкоди і бажання цього свідчить про те, що у службової особи наявний прямий умисел щодо наслідків;

2) передбачення можливості заподіяння істотної шкоди і свідоме її допущення свідчить про те, що у службової особи наявний непрямий умисел щодо наслідків;

3) передбачення абстрактної можливості настання істотної шкоди, але легковажне розраховування на її відвернення свідчить про те, що у службової особи наявна злочинна самовпевненість щодо наслідків;

4) випадок, коли службова особа взагалі не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді істотної шкоди, хоча свідомо порушуючи свої службові обов'язки повинна була і могла її передбачити, буде свідчити про те, що у неї наявна злочинна недбалість щодо наслідків.

У перших двох варіантах, коли наявний умисел щодо діяння і щодо наслідків, можна сказати, що зловживання владою або службовим становищем охоплювалось однією формою вини — умислом (прямим чи непрямим). У третьому і четвертому варіантах у службової особи щодо діяння умисел, а щодо наслідків — необережність, тобто наявна подвійна форма вини, хоча в цілому злочин вважається вчиненим умисно.

Щодо службової недбалості, то сама вказівка в законі на невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх обов'язків „через несумлінне ставлення до них” говорить про можливість вчинення цього злочину тільки з необережності. Тому встановлення відсутності чи наявності умислу службової особи по відношенню до діяння має бути головним моментом при відмежуванні зловживання владою або службовим становищем від службової недбалості.

Отже, якими б тяжкими не були наслідки в результаті несумлінних дій або бездіяльності службової особи, але якщо вони спричинені необережно, то злочин слід кваліфікувати тільки за ст.367 КК України.

Якщо ж службова особа через несумлінне ставлення до своїх службових обов'язків допустила нестачу матеріальних цінностей, а потім, зловживаючи своїм службовим становищем, намагалась її прикрити, то такі дії слід кваліфікувати за сукупністю ч.1 ст.364 та відповідною частиною ст.367 КК України. Наслідком зловживання владою або службовим становищем в даному разі виступає істотна шкода у вигляді приховування злочину невеликої тяжкості (ч.1 ст.367) або середньої тяжкості (ч.2 ст.367). Тобто ні в якому разі не можна кваліфікувати дії службової особи за ч.2 ст.364 КК України, оскільки приховування злочину середньої тяжкості не може вважатись тяжкими наслідками.

Література

1. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации пре ступлений — 2-е изд., перераб. и дополн. — М.: Юристъ, 2001. — 304 с.
2. Архів Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська. Кримінальна справа № 1-56/99.

І.І. Вандзіляк

(ГУМВС України в Дніпропетровській області)

О.О. Титаренко

*кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ЗА ст. 203-1 КК УКРАЇНИ

Останнім часом органи внутрішніх справ (далі – ОВС) в сфері протидії економічній злочинності посилюють контроль щодо захисту інтелектуальної власності. Так, за даними Департаменту інформаційних

технологій МВС України, протягом 2006 року було виявлено 471 злочин, відповідальність за який передбачена саме за статтею 203-1 Кримінального кодексу України (далі – КК), складено майже 4,9 тисячі адміністративних протоколів за фактами розповсюдження немаркованих голографічними контрольними марками аудіо- і відеокасет та компакт-дисків. У правопорушників вилучено майже 1 мільйон 400 тисяч примірників аудіовізуальної продукції на загальну суму понад 21,5 мільйона гривень та фальсифікованої продукції з незаконним використанням товарних знаків загальною вартістю 3,8 мільйона. Припинено діяльність 92 підпільних цехів, які виробляли різноманітну контрафактну продукцію, у тому числі 48 цехів з виробництва піратської аудіовізуальної продукції та 44 цехи з виробництва фальсифікованої продукції з незаконним використанням знаків для товарів і послуг. З початку 2008 року підрозділами ДСБЕЗ ОВС виявлено майже 240 злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності.

Але незважаючи на „гарні” статистичні показники для злочинів, які посягають на інтелектуальну власність залишається притаманним високий рівень латентності. В певні міри на цей показник впливають прогалини у кримінальному законодавстві. В більшості вони пов'язані з певними неточностями юридичної техніки побудови ст. 203-1 КК України. У 2005 році з'явилася нова редакція ст. 203-1 КК, якою передбачено відповідальність за порушення встановленого державою порядку виробництва, експорту, імпорту та реалізації дисків для лазерних систем зчитування. Але поряд з внесенням змін до ст. 203-1 КК з'явилися і певні проблеми, які в більшості стосуються: конкретизації суб'єкта злочину (загальний чи спеціальний, або як загальний, так і спеціальний); відсутності методик визначення збитків для суб'єктів інтелектуальної власності, держави від незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виготовлення.

Зазначимо, що проблемам кримінальної відповідальності за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць обладнання та сировини для їх виготовлення у кримінальному праві приділяють увагу такі вітчизняні вчені, як: П.П. Андрушко, П.С. Берзін, О.О. Дудоров. Але в їх дослідженнях не завжди приділяється увага проблемам конкретизації суб'єкта у ст. 203-1 КК та визначення розмірів незаконного обігу предметів. Далі зосередимо увагу на першій проблемі.

В більшості науково-практичних коментарів до цієї статті звертається увага на те, що суб'єкт даного злочину є *спеціальний*. Ним можуть бути: службова особа суб'єкта господарювання – юридичної особи, яка є виробником, експортером або імпортером дисків для лазерних систем

зчитування, матриць, обладнання (його основних вузлів та механізмів) та сировини для їх виробництва, а так само фізична особа, яка зареєстрована як підприємець та здійснює таку господарську діяльність. Наведене розуміння спеціального суб'єкту також ґрунтується на аналізі спеціальних законодавчих актів, що регулюють даний різновид господарської діяльності.

Поряд з цим на практиці щодо притягнення до відповідальності за ст. 203-1 КК осіб, які у встановленому порядку не зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності (*загальний суб'єкт*) виникають певні протиріччя. В більшості акцент науковці роблять тільки на спеціальний суб'єкт. Це обґрунтовується тим, що відповідно до спеціальних законодавчих актів даним видом господарської діяльності можуть займатися тільки суб'єкти господарювання, які отримали ліцензію. Такі науковці, як: П.П. Андрушко, С.П. Берзін, О.О. Дудоров в більшості схиляються до того, що особа, яка у встановленому законом порядку не зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності і займається виробництвом дисків для лазерних систем зчитування і матриць може притягуватися до відповідальності за ч.1 ст. 202 КК (за здійснення без державної реєстрації як суб'єкта підприємництва, що містить ознаки підприємницької і підлягає ліцензуванню).

На наш погляд, у зв'язку з тим, що чинне законодавство вимагає від суб'єктів господарювання отримання ліцензії тільки для виробництва, експорту, імпорту дисків для лазерних систем зчитування, матриць, експорту та/або імпорту обладнання та сировини для їх виробництва, то для здійснення дій пов'язаних із переміщенням, зберіганням та реалізацією предметів даного злочину отримання такої ліцензії не потрібно.

Вважаємо, що при вчиненні дій зазначених у ст. 203-1 КК особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, не потребують кваліфікації за ч.1 ст. 202 КК. Це можна пояснити наступним:

1. Ч.1 ст. 202 КК співвідноситься зі ст. 203-1 КК, як загальна та спеціальна норма;

2. Якщо таку особу притягувати до відповідальності за ці діяння за ч.1 ст. 202 КК, то найбільш суворе покарання може бути застосовано судом у вигляді обмеження волі до двох років. А за ч.1 ст. 203-1 КК – до двох років позбавлення волі. Як правильно зазначає вітчизняний вчений О.О. Дудоров, в даному випадку виникає певний парадокс. Ті, хто не є суб'єктами господарювання і вчиняють дії заборонені ст. 203-1 КК, несуть меншу відповідальність, ніж ті, які є такими суб'єктами (сплачують податки державі), але вчиняють ці дії без ліцензії або з порушенням лі-

цензійних умов^{*}. Тим паче для наявності ознак злочину за ч.1 ст. 202 КК необхідно довести, що особа завдяки порушенню порядку зайняття даною діяльністю отримала дохід у великих розмірах (на 2008 р. це мін. 257000 грн.), а для ч. 1 ст. 203-1 КК – вчинення певних дій у значних розмірах (на 2008 р. це мін. 5150 грн.). Не зрозуміло, де тут може бути логіка. Ті, хто в загалі не є суб'єктами господарювання і займаються такою діяльністю – більш захищені, ніж ті, хто є суб'єктами господарювання, але вчиняють ці дії без ліцензії або з порушенням ліцензійних умов.

3. Якщо ст. 203-1 КК залишилася б в редакції 2002 р. „Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва”, то безперечно суб'єкт злочину був спеціальним. Тому що сама норма відсилає до спеціальних нормативно-правових документів, які регулюють даний вид господарської діяльності. Нова редакція, на нашу думку, сформульована дещо ширше і за передбачені в ній дії суб'єкт злочину може бути не тільки спеціальний, а і загальний. Так, в Законі України “Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування” від 17 січня 2002 р, чітко зазначено, що його дія поширюється на суб'єктів господарювання. Згідно з ч. 2 ст. 55 Господарського кодексу України „Поняття суб'єкта господарювання” ними є: господарські організації, громадяни України, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці. А тому цілком правильним було, що суб'єкт даного злочину був спеціальний. На це також звертається увага в багатьох науково-практичних коментарях до ст. 203-1 КК.

Що ж до ст. 203-1 КК у редакції 2005 року, то вона відрізняється від попередньої: по-перше – немає безпосереднього посилання на спеціальний закон; по-друге – криміналізовані такі дії як: «незаконне переміщення дисків, зберігання та реалізація», що за конструкцією самої статті повинно відноситися не тільки до дисків, а і до матриць, обладнання та сировини для виготовлення дисків. Саме останні дії чітко не регламентовані окремими нормативно-правовими документами. В деяких науково-практичних коментарях до цієї статті посилання на спеціальні закони обмежують тлумачення деяких з зазначених вище дій, що є не припустимим. Це, наприклад, стосується такого діяння як «зберігання» під яким намагаються розуміти, виходячи зі спеціальних законів, «пору-

^{*} Такий парадокс існує і в КАП України (ст.ст. 164, 164-13)

шення порядку зберігання обладнання, дисків (порядок їх обліку) та си-
ровини. В науково-практичному коментарі 2007 р. під редакцією Мель-
ника М.І. та Хавронюка М.І. до ст. 203-1 КК поняття «незаконна реалі-
зація» – взагалі не розкривається. Хоча під такими діями можна
розуміти і реалізацію як контрофактної продукції на дисках для лазер-
них систем зчитування суб'єктом підприємницької діяльності, так і осо-
бою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що для розв'язання даної
проблеми є необхідність у внесенні відповідних роз'яснень до Постанови
Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. №3 „Про прак-
тику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі
злочини у сфері господарської діяльності”.

О.М. Азовський

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСІБ, СХИЛЬНИХ ДО ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Одним із центральних елементів кримінологічної характеристики
злочинності (злочинів) є особа злочинця, а саме сукупність її соціально-
демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових осо-
бливостей (властивостей, ознак). Крім того, встановлення відомостей
про факти, що характеризують особу обвинуваченого (підозрюваного),
належить до обставин, які входять у предмет доказування в будь-якій
кримінальній справі (ст.64 КПК) [1].

Необхідним аспектом кримінологічної характеристики осіб, які
вчиняють злочини проти громадського порядку є їх типологія та класи-
фікація, оскільки існує чітка залежність між певними властивостями і
якостями особи злочинця й обраним ним способом вчинення злочину
проти громадського порядку (насильство над особою, погроми, підпали,
знищенням майна, захоплення будівель або споруд, порушення громад-
ського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супро-
джується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом).

Класифікація та типологія злочинців (осіб схильних до скоєння

злочинів) виконує і практичне завдання, оскільки забезпечує правоохоронні органи, які ведуть боротьбу із злочинністю науковими розробками методичного та практичного характеру. Зокрема, під час: заповнення статистичних талонів; вивчення особи підозрюваного й обвинуваченого у ході розслідування кримінальної справи, наприклад під час проведення слідчих дій; встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; призначення покарання та його відбування. Наприклад, вивчення особливостей особи дає слідчому (дознавачу) отримати суттєву інформацію про причини й умови, що сприяли вчиненню конкретного злочину, а ґрунтовне вивчення і врахування психологічних особливостей особи обвинуваченого під час попереднього розслідування надає слідчому можливість передбачити ту чи іншу позицію обвинуваченого під час розслідування справи, спрогнозувати поведінку обвинуваченого під час проведення тієї чи іншої слідчої дії і згідно з цим вибрати правильну тактику як розслідування загалом, так і тактику здійснення окремих слідчих дій, що, у свою чергу, сприяє швидкому і повному розкриттю злочинів, що передбачено одним із завдань кримінального судочинства (ст.2 КПК) [1].

Особистість злочинця, характеризується безліччю соціально обумовлених ознак, рис, властивостей і зв'язків, які, вчені-кримінологи об'єднують в окремі групи. У зв'язку з чим, пропонуються різні класифікації злочинців: за соціально-демографічними ознаками; за ознаками соціального становища і роду занять; за ознаками місця проживання і тривалості проживання; за інтенсивністю і характером злочинної діяльності та багатьма іншими підставами. Зокрема, найбільш розповсюдженим у кримінології є виділення шести груп таких ознак, які у різних поєднаннях зустрічаються у наукових працях кримінологів: соціально-демографічні ознаки; кримінально-правові ознаки; соціальні зв'язки; моральні властивості; психологічні ознаки; фізичні (біологічні) характеристики [2, с.280].

Наприклад, Ю.М. Антонян вважає, що структура особи злочинця включає в себе наступні елементи: 1) соціально-демографічні ознаки, 2) рівень розумового розвитку, культурно-освітня рівень, 3) моральні якості, ціннісні орієнтації і прагнення особи, її соціальні позиції та інтереси, нахили, звички, 4) психічні процеси, властивості і стани особи, 5) біологічні ознаки, що мають соціальний зміст і прояв (стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції та ін.) [3, с.89-90].

О.Б. Сахаров у структурі особи злочинця особливий акцент робить на кримінально-правових ознаках [4, с.16].

На нашу думку, класифікація злочинців за щойно наведеними та

іншими ознаками має право на існування, оскільки допомагає більш повніше та об'єктивніше охарактеризувати особу злочинця, або особу, яка схильна до його вчинення. Проте, найбільш поширеною, та такою, що, на нашу думку, має найбільше практичне значення є об'єднання ознак злочинця у три групи: соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові, які і будуть взяті нами за основу для характеристика осіб, які вчинили злочини проти громадського порядку.

Так, аналіз 373 кримінальних справ кримінальних справ про злочин проти громадського порядку (ст.ст.293-296 КК України), які були вчинені за останні п'ять років у Дніпропетровській області, ознайомлення із відповідною статистичною інформацією, розгляд спеціальної наукової літератури з досліджуваних питань, дозволив визначити *кримінологічний портрет* осіб, схильних до вчинення злочинів проти громадського порядку.

Зокрема такими є переважно молоді особи чоловічої статі віком від 18 до 35 років. Однак необхідно відзначити й те, що питома вага осіб чоловічої чи жіночої статі залежить від виду злочину проти громадського порядку. Особи переважно робітничих професій, неодружені або розлучені. Виховувалися в неповних або у неблагополучних сім'ях. Раніше, як правило, у неповнолітньому віці могли бути засуджені за вчинення корисливих або насильницьких злочинів. У переважній більшості випадків вчинюють злочин самостійно, у 98 % визнаються судом осудними. У побуті характеризуються частіше за все задовільно або негативно. Мають середню освіту. Систематично вживають спиртні напої. Це, як правило, жителі міста та тієї місцевості, де вони вчинили злочини, і лише кожний восьмий є приїжджим. Такі особи мають сталі антигромадські погляди. Проте, серед таких осіб є і випадкові особи, наприклад ті, які під впливом дії алкогольних напоїв чи наркотичних речовин, інших обставин (конфлікт із членами сім'ї, сусідами, начальником тощо) вчинили злочинні дії, які характеризуються явною неповагою до суспільства, супроводжувалися особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, або випадково опинились на місці групового порушення громадського порядку чи масового заворушення, і під впливом дії алкогольних напоїв чи наркотичних речовин прийняли участь у погромах, підпалах, знищенні майна, захопленні будівель або споруд, здійснювали опір представникам влади тощо. Такі особи протиставляють себе правилам поведінки в суспільстві, у їх свідомості формуються антисоціальні, глибоко аморальні мотиви, які і роблять їх небезпечно конфліктними. Відрізняються емоційною нестійкістю, психопатичними рисами характеру, особливо помітні грубість, цинізм, нав'язливість, ворожість до оточуючих.

Такі особи мають слабкі вольові навички, низький рівень самоконтролю. Система ціннісних орієнтацій утворюється під впливом інфантильності, негативного розуміння своїх соціальних функцій як члена суспільства. У структурі мотиваційної сфери злочинів проти громадського порядку переважають безпричинна злість.

Резюмуючи зазначимо, що кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини проти громадського порядку дає змогу визначити певні закономірності їх об'єктивної та суб'єктивної сторони, які у подальшому повинні скласти основу для напрацювання відповідних рекомендації і пропозиції для підвищення ефективності правоохоронної діяльності ОВС та інших суб'єктів протидії таким злочинам. А виявлення та з'ясування основних причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів проти громадського порядку, дозволить розробити адекватну систему заходів профілактичного впливу щодо осіб схильних до вчинення вказаної групи злочинів, сприятиме створенню науково обґрунтованих державних та регіональних програм профілактики злочинності у цілому.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
2. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. А.И. Долговой. – М.: Изд-во НОРМА, 2000. – 784 с.
3. Антопян Ю.М. Системный подход к изучению личности преступника // Сов. гос-во и право. – 1974. – №5. – С. 88-93.
4. Сахаров А.Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел. – М.: ВШМ МВД СССР, 1984. – 42 с.

В.С. Воронко

викладач

(Дніпропетровський університет економіки та права)

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСОБИ

До основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, на наш погляд, варто відносити умови морального формування особи, мотивацію, конкретну життєву ситуацію, рішення про вчинення злочину і сам процес вчинення злочину (поведінковий акт). Відповідно всі ці елементи необхідно розглянути стосовно до феномена насильни-

цької злочинності.

У вітчизняній кримінології широко використовується методика багатобічного дослідження особи злочинця¹, що була розроблена й апробована в рамках соціальної психології. Також не маловажно використати інші методи соціальної психології, що дозволяють одержати інформацію про психічні процеси й стани, які беруть участь у детермінації злочинної поведінки². Умови морального формування осіб, які вчиняють насильницькі злочини проти особи, досить докладно вивчалися й продовжують досліджуватися в сучасній кримінологічній літературі³. Соціальні якості формуються протягом тривалого часу, у процесі взаємодії людини із зовнішнім середовищем. Моральне формування особи значною мірою результат впливу вихователів – родичів, друзів і знайомих. І.І.Карпець стверджував, що іноді умови буття людини скоріше, ніж які-небудь загальні ідеї й погляди, формують людину як особистість⁴.

У деяких дослідженнях наводяться дані, згідно з якими у родинах насильницьких злочинців діти у 7 разів частіше, ніж у родинах корисливих, відчували байдужість до себе, розуміли, що ними тяготяться, їх майже вдвічі частіше зайво контролювали, нав'язували свою волю й карали. Кожний п'ятий насильницький злочинець був до матері байдужий, або ставився до неї негативно. Більшість насильницьких злочинців визнає, що батьки в дитинстві піддавали їх фізичним покаранням, при цьому більше 40% сказали, що їх били періодично або постійно, а близько 20% – що били сильно⁵.

Родина, включаючи дитину у свою емоційну структуру, забезпечує її первісну соціалізацію. Якщо цього не відбувається, дитина відчужується від неї, чим створюється основа для ймовірного віддалення в майбутньому і від суспільства. Це відчуження може прийняти форму стійкого дезадаптивного існування, при якому настання сприятливих з

¹ Березин Ф.Б., Мирошников М.П., Рожанец Р.В. Методика многостороннего исследования личности. – М.: Наука, 1976; Антонян Ю.М. Изучение личности преступника: Учеб. пособие. – М., 1982.

² Ложкин А.И. Психология личности агрессивного-насильственного преступника: Мотивационно-смысловой аспект: Автореф. дисс... канд.псих.наук. – М., 2000. – С.8-14.

³ Антонян Ю.М. Самовичев Е.Г. Неблагоприятные условия формирования личности в детстве и вопросы предупреждения насильственных преступлений. (Психологические механизмы насильственного преступного поведения). – М., 1983; Номоконов В.А. Преступное поведение (механизм детерминации, причины, ответственность): Автореф. дисс... докт. юрид. наук. – Владивосток, 1991. – С.4-10.

⁴ Карпець І.І. Проблема преступности. – М., 1969. – С.71.

⁵ Ложкин А.И. Психология личности агрессивного-насильственного преступника: Мотивационно-смысловой аспект: Автореф. дисс... канд. псих. наук. – М., 2000. – С.15.

погляду суспільства умов життя такого індивіда може не привести до бажаних результатів, оскільки ці умови суб'єктивно будуть сприйматися як далекі для нього.

У результаті емоційного відкидання батьками дитини в її психіці на підсвідомому рівні формуються тривожність, занепокоєння, страх втрати себе, відчуття ворожості й агресивності навколишнього світу. Ці якості під час відсутності належного виховного впливу закріплюються в ході спілкування в школі, навчальних і трудових колективах, у середовищі друзів та знайомих. Всі названі якості можна об'єднати в поняття тривожність, розуміючи її як страх небуття, неіснування. Цей страх може мати два рівні – страх смерті й постійне занепокоєння й непевність¹. При проведенні судових експертиз осіб, які вчинили насильницькі злочини, повинні бути встановлені зазначені риси особи, що можуть вплинути на вибір запобіжного заходу та у подальшому при проведенні розслідування. Якщо тривожність досягає рівня страху, то людина починає захищати свій біологічний статус, своє існування, зокрема шляхом вчинення насильницьких злочинів як способу захисту від зовнішнього миру. Визначеною кількістю спеціальних кримінологічних досліджень встановлено, що найбільш характерними рисами вбивць є підвищена сприйнятливість, очікування погрози з боку середовища. Якщо тривожність зберігається на рівні постійного занепокоєння і непевності, то людина може захищати свій статус, соціальне існування шляхом вчинення корисливих і корисливо-насильницьких злочинів.

У тривожних особистостей погроза їх біологічному або соціальному буттю здатна перебороти будь-які моральні або правові заборони, ігнорувати їх, не брати до уваги. У такому випадку найчастіше особою не враховується і погроза покарання за вчинене. Моральні норми, що регулюють відносини між людьми, в силу зазначених особливостей і відсутності цілеспрямованого виховання не сприймаються ними. Однак у принципі можлива компенсація зазначених рис за допомогою цілеспрямованого, індивідуалізованого впливу зі зміною умов життєдіяльності особи.

В Україні вже тривалий час існує безліч об'єктивних факторів, що формують високий рівень тривожності особи: значне розшарування суспільства за рівнем матеріальної забезпеченості, обсягу і якості доступних соціальних послуг; втрата людьми звичних життєвих орієнтирів та ідеологічних цінностей, послаблення внаслідок цього родинних, сімейних, ділових та інших зв'язків, соціального контролю; поступове збіль-

¹ Антонян Ю.М., Еникєєв М.И., Эминов В.Е. Психология преступления и наказания. – М., 2000. – С.43.

вчинення кількості тих людей, які не можуть знайти собі місця в сучасному суспільстві. При цьому безсумнівно люди літнього віку, неповнолітні та жінки найбільш уразливі для несприятливих зовнішніх соціальних впливів. Значно зросли за останні роки агресивність і жорстокість людей, що виражаються в тому числі й у зростанні насильницьких злочинів проти особи, прямо пов'язані з порушенням емоційних комунікацій у родині.

У таких умовах ризик психологічного й поведінкового зриву досить великий, однак ніяка схильність фатально не призводить до вчинення злочинів. Страх смерті і постійне занепокоєння можуть бути переборені цілком моральними й правомірними способами: народження і виховання дітей, передача їм у спадщину майна, традицій і моральних цінностей, кар'єрний ріст, створення творів мистецтва, літератури, наукових праць, нагромадження багатства тощо.

Несприятливе формування особи триває в антигромадських малих неформальних групах однолітків, які, як правило, являють собою об'єднання в минулому відкинутих родиною дітей. Групова згуртованість і постійне спілкування дозволяють їм устояти перед суспільством, що сприймається ними як щось далеке й вороже. Відчужені від суспільства особистості обов'язково об'єднуються у свої групи для захисту власних інтересів і взаємної підтримки. Під впливом антигромадських, а найчастіше кримінальних норм, що регулюють поведінку членів таких груп, формуються антигромадські погляди, установки, ціннісні орієнтації особи, що включають, як правило, насильницькі способи вирішення міжособистісних конфліктів, що виникають. Тут досить відзначити, що за даними вибіркового дослідження більш третини учнів 7-11 класів шкіл м.Києва вважають себе членами різних неформальних груп.

Чимало уваги приділяється в сучасній кримінологічній і психологічній літературі проблемам мотивації насильницьких злочинів проти особи. У зв'язку із цим можна погодитися з В.В.Лунеевим, який стверджує, що мотивація злочинної поведінки є суб'єктивною інтегруючою формою відображення криміногенної реальності, яка здійснюється в рамках причинності. У мотивації безпосередньо й опосередковано відображаються негативні явища соціально-економічного, соціокультурного й соціально-психологічного характеру, а також несприятливі умови морального формування особи, криміногенні ситуації та інші обставини, що сприяють вчиненню злочинів¹.

Як відзначає С.А.Шалгунова, у вітчизняній кримінальній статистиці не знаходить достатнього відображення інформація про справжні мо-

¹ Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения. – М., 1991. – С.183-184.

тиви вчинення злочинів, крім випадків, коли мотив є обтяжуючою або пом'якшувальною обставиною¹. Тому при дослідженні мотивів вчинення насильницьких злочинів автор ґрунтувався, насамперед, на власному емпіричному матеріалі, отриманому при вивченні архівних кримінальних справ, а також на матеріалах монографічних і дисертаційних досліджень даної проблеми.

Аналіз мотиваційної сфери агресивно-насильницьких злочинців, проведений А.І.Ложкіним², показав, що спонукальна функція в них має серйозні порушення, що відображається у фрустрації базових потреб особи, високому внутрішньому напруженні та істотному обмеженні руху процесу мотивоутворення.

А.І.Ложкін прийшов до висновку, що агресивно-насильницькі злочинці характеризуються спрощеною, згорнутою структурою мотиваційної регуляції життєдіяльності, звуженням змістовної перспективи. Змісти дій цих злочинців завжди замкнуті на себе, на задоволенні актуальних потреб, що тягне втрату полімотивованості вчинків. Рівень розвитку індивідуально-значеннєвої сфери є у них або езоповим, коли провідним моментом служить особиста вигода, або групоцентричним, коли злочинець ототожнюється зі своєю групою.

Досліджуючи основні напрямки мотивації насильницьких злочинців, А.І.Ложкін одержав наступні результати:

- агресивно-насильницький злочинець відчуває нестачу любові й ніжних відносин, яка ймовірно сформувалася іще у дитинстві, у результаті відкидання з боку близьких йому людей (родичів). Для таких людей задоволення потреби в любові надзвичайно ускладнено в силу необхідності, з одного боку, їх самовіддачі й, з іншого боку, убогості їх чуттєво-емоційної сфери;

- у той же час, насильницький злочинець має високий спонукальний потенціал до активності, витрати м'язової енергії, демонстрації своєї мужності, що при компенсаторному тиску нереалізованого почуття любові приймає для особи і навколишню патологічну потребу в садизмі. Розрядка агресії шляхом вчинення насильницьких злочинів проти особи в умовах сучасного суспільства виступає для досліджених осіб найбільш легким і доступним способом зняття сексуальної напруги;

¹ Шалгунова С.А. Характеристика особи вбивці з психічними розладами // Проблеми запобігання злочинності в органах і установах виконання покарань: Збірник мат. наук-практ. конф. (Чернігів, 21 грудня 2006 р.). – Чернігів, 2007. – С.116-124.

²Ложкин А.И. Психология личности агрессивного насильственного преступника: Мотивационно-смысловый аспект: Автореф. дисс... канд. псих. наук. – М., 2000. – С.96-131.

- особа насильницького злочинця характеризується наявністю постійних глибинних переживань страху й тривоги, які викликані навколишнім світом і суспільними відносинами. Оскільки ці страхи існують паралельно з імпульсивним, вибуховим характером, сфера «Я», відповідальна за контроль та управління спонуканнями, не справляється зі своєю роллю, і в результаті саме афекти стають ведучими в регуляції поведінки;

- окремих тип агресивно-насильницьких злочинців становлять інфантильні особи, вперті і вразливі, з яскраво вираженою езоповою позицією, агресивно сприймають все, що суперечить їх поглядам. Соціальні норми сприймаються такими суб'єктами як насильство над собою;

- домінування у насильницьких злочинців реакції негативізму (заперечення) говорить про вкрай деструктивну, руйнуючу особистість у відношенні до світу і самого себе; насильницький злочинець не здатний підтримувати рівні відносини з навколишнім світом, тому що почуває себе зв'язаним цими відносинами. У результаті він може легко рвати міжособистісні зв'язки в агресивній формі, які характеризуються станом апатії та депресії. Іноді однак, спостерігається протилежна ситуація, коли залежність від значимого для нього об'єкта починає приймати характер невротичного зв'язку, і втрата об'єкта для нього суб'єктивно перебиває зв'язок з усім зовнішнім миром (у цьому полягає зміст такого мотиву як ревності);

- вивчення когнітивної сфери насильницьких злочинців дозволило відзначити, що вони характеризуються простотою суджень про зовнішній світ, подання про оточуючих людей і явища зводяться до оцінки «гарний-поганий» або аналогічної – «свій-чужий» (більш характерної для членів злочинних груп). Така ситуація породжує специфічний психологічний феномен – «зміна мети на мотив», при якому реально діючі раніше мотиви втрачають свою спонукальну силу і переходять у розряд цілей у структурі головного й провідного мотиву – мотиву насильства¹.

¹ Ложкин А.И. Указ.соч. С.100-115

В.П. Бодаєвський
аспірант

*(Інститут права ім. В. Сташиса Класичного
приватного університету, м. Запоріжжя)*

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 410 КК УКРАЇНИ

Для кваліфікації діяння як корисливого посягання військовослужбовців на військове майно важливе значення має предмет злочину. Оскільки метою цієї роботи не є розгляд дискусії з приводу визначення поняття предмета злочину та його видів, тому вкажімо лише загальне визначення цього поняття, яке найбільш часто зустрічається в юридичній літературі. Предмет складу злочину – це речі матеріального світу, впливаючи на які, особа посягає на блага, що належать суб'єктам суспільних відносин. За змістом диспозиції ч.1 ст. 410 КК України предметом цього злочину є: зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка, інше військове майно. При цьому поняттям військове майно охоплюються будь-які речі матеріального світу, яким притаманні відповідні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру, у тому числі і речі, перелічені вище.

До фізичних ознак відноситься те, що вказані речі можуть бути вилучені з володіння законного власника або пошкоджені чи знищені. Економічними ознаками таких речей є те, що вони повинні: а) мати мінову та споживчу вартість, здатність задовольняти матеріальні та пов'язані з ними потреби людини; б) бути відокремлені від природного середовища чи бути створені заново. Юридичними ознаками майна як предмета розглядуваного злочину є те, що таке майно має бути військовим майном. Поняття військового майна вказано у ст.1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 р., під яким розуміють «державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо». Частина 2 п.2 Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі, яке затверджено постановою Верховної Ради України від 23 червня 1995 р. № 243,

до військового майна відносить ще і кошти. Крім того, предметом шахрайства і вимагання, передбачених ст.410 КК України, є право на військове майно та будь-які дії майнового характеру. Відповідно до ст.3 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» військове майно закріплюється за військовими частинами Збройних Сил України на праві оперативного управління. З моменту надходження майна до Збройних Сил України і закріплення його за військовою частиною Збройних Сил України воно набуває статусу військового майна. Військові частини використовують закріплене за ними військове майно лише за його цільовим та функціональним призначенням. Порядок обліку, інвентаризації, зберігання, списання, використання та передачі військового майна визначається КМУ.

В ст.410 КК України поняття «зброя» охоплює всі можливі види зброї, що відноситься до військового майна: будь-яка вогнепальна зброя; інші звичайні засоби ураження; ядерна, хімічна, біологічна, лазерна, інфразвукова, радіологічна та інші види зброї масового знищення, у тому числі нові їх види (наприклад, зброя об'ємного вибуху); холодна зброя; газова зброя нервово-паралітичної дії; пневматична зброя калібру 4,5 мм із швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду; спеціальна зброя для стрільби гумовою кулею; електрошокова зброя.

Бойовими припасами є патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху.

В цьому випадку слід зазначити, що складові частини, деталі чи вузли, будь-якої зброї та бойових припасів, також можуть бути предметом злочину, передбаченого ст.410 КК України, як військове майно.

Вибухові речовини – це хімічні сполуки чи суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції з утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла. До них належить порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню. Поняття «бойові речовини» ширше за поняття вибухових речовин і охоплює інші речовини, що мають бойове (тобто для ураження сил і засобів противника) призначення з використанням різних вражаючих факторів (хімічні та біологічні боеприпаси).

Під засобами пересування розуміють механічні пристрої, обладнані двигуном і призначені для перевезення (дорогою, повітрям, залізницею, водою) людей або вантажу, а так само обладнані спеціальними механізм-

мами (у тому числі бойові машини: танки, самохідні установки тощо) для виконання спеціальних функцій, а також причепа та напівпричепа. Поняття „військова та спеціальна техніка” ширше за поняття „засобів пересування” і охоплює інші механічні пристрої військового (танк, літак-винищувач тощо) та спеціального (буксир, бульдозер, тощо) призначення.

Аналізуючи зміст ст.1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» та ч.2 п.2 Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі, можна констатувати, що до іншого військового майна, стосовно ч.1 ст.410 КК України, крім прямо вказаних в ній предметів, можна віднести і будь-яке інше державне майно, закріплене за відповідними військовими частинами, зокрема: будинки, споруди, передавальні пристрої, паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку та інше майно, а також кошти.

З огляду на вказане можна констатувати, що предметом злочину передбаченого ст.410 КК України можуть бути будь-які речі матеріального світу, наприклад: бойові припаси, зброя, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка, кошти та інше майно, якщо вони набули статусу військового майна. В іншому випадку, вказане майно може бути предметом інших (не військових) злочинів, передбачених, наприклад, ст.ст. 185-191, 234, 262, 297, 308, 312, 313, 357, 362 КК України.

Таким чином, проблема визначення предмета злочину, передбаченого ст.410 КК України є достатньо актуальною і має як теоретичне, так і практичне значення, а тому потребує ретельного дослідження.

О.С. Козак

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПОНЯТТЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Проблеми ефективності права, ефективності його застосування завжди привертала увагу багатьох правників. В літературі досить часто використовується поняття „ефективність” (права, закону, правового ре-

гулювання, запобіжного заходу, покарання, боротьби зі злочинністю тощо).

Зі вступом у дію чинного Кримінального кодексу України розпочалась реалізація у правозастосовну практику норм, які передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності, яка триває протягом 2001-2008 років. Тому актуальним з точки зору удосконалення цього кримінально-правового інституту є проведення оцінки його ефективності. З метою визначення ефективності інституту звільнення від кримінальної відповідальності необхідно, у першу чергу, з'ясувати сутність самого поняття ефективності інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Великий тлумачний словник сучасної української мови приводить таке визначення слова „ефективний”: „який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект”[1, с.358].

Слід відмітити, що найбільш розповсюдженим є напрямок дослідження ефективності тих чи інших норм права чи інститутів та галузей, як співвідношення їх цілей та результатів. Проте норма права не може ефективно існувати та реалізовуватись відокремлено від тих суспільних відносин для врегулювання яких вона покликана. Тому оцінюючи ефективність тієї чи іншої правової норми доцільно розглядати весь механізм правового регулювання, оскільки хоч і кожен з його елементів виконує індивідуальне призначення, але впливає на ефективну роботу всієї системи. Отже, визначаючи ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні, потрібно вести мову не про ефективність правових норм, які його складають, а про ефективність всього механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності.

Система правових засобів, за допомогою яких здійснюється впорядкування загальних відносин у відповідності з цілями та задачами правової держави є механізмом правового регулювання [2, с. 341-342]. Виділяють такі основні елементи механізму правового регулювання: норми права (основа механізму правового регулювання), правові відносини (конкретна модель поведінки суб'єктів), акти реалізації прав і обов'язків (дії суб'єктів щодо здійснення приписів правових норм) [3, с. 220].

Виходячи з цих положень, механізм правового регулювання звільнення особи від кримінальної відповідальності, як видається, діє наступним чином. По-перше, законодавець в кримінальному законі передбачив наявність норм про звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності відповідних підстав і умов. Вказані правові норми повинні відповідати загальним і спеціальним принципам пра-

ва, виконувати цілі та завдання, направлені на отримання результатів. Поряд з існуванням відповідної цілі, необхідна регламентація засобів їх досягнення. Такими засобами норм про звільнення від кримінальної відповідальності є заохочення у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності. По-друге, особа, яка вчинила злочин, та для звільнення якої є відповідні підстави і умови, вступає у правові відносини з державою, які діють протягом всього терміну розгляду такої кримінальної справи і припиняються зі вступом у законну силу рішення суду про закриття кримінальної справи і звільнення особи від кримінальної відповідальності, чи (у випадку відмови у звільненні) набуття вироком суду законної сили, після якого особа знов вступає у правові відносини притягнення до кримінальної відповідальності. По-третє, норми про звільнення від кримінальної відповідальності реалізуються в діяльності правоохоронних органів, які порушують кримінальну справу, ведуть її розслідування та направляють з обвинувальним висновком, чи без нього (з постановою про закриття кримінальної справи) до суду. Суд, як ключова інстанція, приймає відповідне рішення. Такі норми також реалізуються і в діяльності наглядової інстанції – прокуратури. Всі елементи механізму правового регулювання діють для забезпечення цілей та досягнення результатів відповідної норми. Ефективна робота кожного з них, а також всієї системи елементів в цілому є важливою передумовою ефективності механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності в Україні.

Таким чином, ефективність механізму правового регулювання полягає у співвідношенні поставленої цілі й досягнутого результату, засобу його досягнення, а також підготовленості відповідного правозастосовного органу до реалізації поставлених перед ними задач.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. профессора В.Г. Стрекозова. – М.: «Дабахов, Ткачев, Димов». 1995. – 384 с.
3. Загальна теорія держави і права / За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 320 с.

С.П. Булькач

(ГУМВС України в Дніпропетровській області)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИННИХ ПРОЯВІВ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Кримінальний Кодекс України 2001 року, на відміну від КК України 1960 року, надає банкам широкі можливості для охорони своїх інтересів від злочинних посягань. Так само, як і в Україні, в Російській Федерації гостро постає питання повернення кредитів несумлінними боржниками.

КК України містить цілий ряд складів злочинів, прямо або опосередковано направлених на захист кредитних правовідносин, що складаються у банківській сфері.

Виходячи із стратегії кримінально-правового захисту сфери банківського кредитування, розглянемо кримінально-правові ознаки трьох видів складів:

1) склади злочинів, повністю спеціалізовані на захисті сфери кредитування, – шахрайство з фінансовими ресурсами (ст.222 КК України), приховування стійкої фінансової неспроможності (ст.220 КК України). За КК РФ передбачено кримінальну відповідальність за аналогічні діяння: незаконне отримання кредиту (ст.176 КК РФ) і злісне ухилення від погашення кредиторської заборгованості (ст.177 КК РФ);

2) склади злочинів, спеціалізовані на різних видах шахрайства в банківській сфері, зокрема у сфері кредитування – фіктивне підприємництво (ст.205 КК України), фіктивне банкрутство (ст.218 КК України), доведення до банкрутства (ст.219 КК України). В КК РФ передбачені такі склади злочинів: псевдопідприємництво (ст.173 КК РФ), умисне банкрутство (ст.196 КК РФ), фіктивне банкрутство (ст.197 КК РФ);

3) склади злочинів, що охоплюють випадки шахрайства у банківській сфері, шахрайства, що не підпадають під спеціалізовані склади, в даній області – шахрайство (ст.190 КК України) як загальний злочин проти власності та привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст.191 КК України). В КК РФ це загально кримінальний злочин проти власності – шахрайство (ст.159 КК РФ).

При посяганні на кредитні правовідносини у сфері банківської діяльності, злочинці застосовують різні прийоми і способи незаконного

придбання чужих грошових коштів.

Аналіз кримінальної ситуації, що склалася у сфері кредитних праводносин, дозволяє зробити висновок про те, що переважна частина кримінально-караних діянь в даній області здійснюється шляхом обману і введення в оману кредиторів або осіб, які отримують кредити. Законодавець, при конструюванні складу злочинного діяння, визначає як спрямованість злочинного акту, так і набір прийомів, засобів, способів його вчинення. Якщо по загальній спрямованості вчинення злочинного діяння у сфері банківського кредитування згадані вище склади злочинів схожі, оскільки вчиняються шляхом обману, введення в оману або зловживання довірою, то по прийомах вони, як правило відрізняються. Якщо, наприклад, при фіктивному підприємництві застосовуються одні прийоми заволодіння чужим майном або правом на нього, то при незаконному отриманні кредиту – інші, при здійсненні фіктивного банкрутства – треті.

Враховуючи наявність істотних конструктивних особливостей, дані склади злочинів є самостійними, кожен із них має свою кримінально-правову характеристику.

Як бачимо, виділення сфери фінансово-кредитних відносин в самостійний об'єкт кримінально-правової охорони з'явилося істотним кроком вперед у правовому регулюванні відносин, пов'язаних з рухом капіталу від кредитора до позичальника. Проте зважаючи на те, що дана сфера праводносин регулюється цілим комплексом правових норм, розташованих в різних галузях законодавства, рівень бланкетності норм кримінального права достатньо високий.

Розглянемо це на прикладі норм Кримінальних кодексів України та Російської Федерації, направлених на захист фінансово-кредитної сфери. Так, тлумачення диспозицій статей 202 КК України «Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю» та ст.172 «Незаконна банківська діяльність» припускає звернення до норм інших галузей законодавства, що регулюють відносини по кредитуванню. В даний час ці відносини регламентуються різними галузями права. Перш за все це норми цивільного права, а також інститути державного (загальна організація грошової та банківської систем), адміністративного і фінансового права (міжбанківські відносини, порядок здійснення банківських операцій, відповідальність за недотримання валютного і фінансового законодавства)¹⁵. Зокрема, диспозиція ст.202 КК України відсилає до законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про

¹⁵ Смирнов В.Т. Кредитные и расчетные обязательства // Гражданское право: Учебник. Часть II / Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. – М.: Проспект, 1997. – С.423.

Національний Банк України», інших законів, а також до відомчих нормативних актів Національного Банку України, що регулюють порядок реєстрації і ліцензування банківської діяльності. Крім того, можливі ситуації, коли незаконна банківська діяльність пов'язана з операціями по банківському внеску (депозиту), кваліфікація якої вимагає застосування норм Цивільного кодексу України.

Застосування норм про кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з кредитуванням (ст.222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами», ст.220 «Приховування стійкої фінансової неспроможності» КК України), вимагає при розслідуванні зазначених злочинів з'ясування законодавства про кредитування і розрахунки. Зокрема, необхідно встановити, що законодавець розуміє під документами, що подаються для отримання кредитів, субсидій, субвенцій, дотацій, пільг; які відомості повинні міститися у цих документах; що становлять собою кредит, субвенція, субсидія, дотація, пільга; банківський рахунок, банківський внесок.

При розгляді правової природи кредитних і розрахункових зобов'язань, необхідно звернути увагу на те, що договір позики зберігає значення загальної моделі, по якій будується регулювання всіх кредитних відносин¹⁶. Суміжні зобов'язання в даній сфері або виникають із відносин позики і кредиту (наприклад, фінансування під уступку грошової вимоги – факторинг), або супроводжують їх (договори депозитного, банківського рахунку і окремі форми безготівкових розрахунків).

Проте, зберігаючи значення такої загальної моделі, передача грошей у позику не відноситься до розряду специфічних банківських операцій і не вимагає отримання ліцензії Нацбанку України. Це істотно впливає на кваліфікацію злочинів по ст.220 КК України. Дана обставина витікає з того, що при позиці одна сторона (кредитор) передає у власність іншій стороні (позичальникові) гроші або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути кредиторowi таку ж суму грошей (суму позики) або рівну кількість інших отриманих їм речей того ж роду і якості. При кредиті відповідно банк або інша кредитна організація (кредитор) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові в розмірі і на умовах, передбачених договором, а позичальник зобов'язується не тільки повернути отриману грошову суму, але і сплатити відсотки на неї. Таким чином, в договорі кредиту кредитором обов'язково є банк або інша кредитна організація. Обумовлена дана обставина тим, що для такого спеціалізованого інституту, як банк, лихварство (рос. – ростовщичество) є основним видом діяльності. Звичайно, і

¹⁶ Там же. – С.427.

будь-якій юридичній особі, що не є кредитною організацією, не заборонено давати гроші у борг і під відсотки. Проте суть банку полягає в тому, щоб провести таку процедуру з найменшими витратами і отримати прибуток. Крім того, банк здійснює цілий ряд операцій, що супроводжують кредит, для проведення яких необхідно мати певні організаційні, технічні та інші можливості. Вищеперелічені обставини і виділяють кредит, а з ним і всю кредитну систему в самостійний інститут.

Таким чином, незважаючи на те що на охорону кредитної системи направлена спеціальна норма (ст.222 КК України), охороняються також і інтереси кредиторів, що не є банком або іншою кредитною організацією (ст. 220 КК України).

Іще одна функція банківських установ знаходить свій вираз в договорі банківського рахунку, який передує або супроводжує всі кредитово-розрахункові операції, які ведуться з безготівковими грошима. Банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (власникові рахунку), грошові кошти, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунку і проведення інших операцій по рахунку. При цьому банк отримує можливість використовувати грошові кошти, що є на рахунку, гарантуючи право клієнта безперешкодно розпоряджатися ними¹⁷. Розрахункові зобов'язання опосередковують здійснення платежів, вироблюваних суб'єктами в рамках господарської діяльності. Платежі можуть здійснюватися в різних формах. Це – розрахунки платіжними дорученнями, розрахунки по акредитиву, розрахунки чеками, електронні форми розрахунків та деякі інші. З вказаними нормами законодавства про банківський рахунок і розрахунки тісно пов'язана диспозиція ст.190 КК України «Шахрайство». Так, при кваліфікації злочинів, пов'язаних з вилученням грошових коштів із фондів власника за допомогою фальшивих авіоплатіжних документів, меморіальних ордерів, інших підроблених платіжних і розрахункових документів, потрібне звернення до нормативних актів, що регулюють той або інший порядок розрахунків.

В той же час кредитні і розрахункові зобов'язання можуть оформлятися і за допомогою цінних паперів. До чинного Кримінального кодексу України, введені норми, направлені на захист відносин по їх випуску і зверненню і РФ, що посилають до Закону, «Про цінні папери та фондову біржу», а також численним відомчим нормативним актам, перш за все Нацбанку України і Державної комісії з ринку цінних паперів. Крім кваліфікації по спеціальних нормах КК України (ст.223 «Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів», ст.199 «Ви-

¹⁷ Смирнов В.Т. Указ. соч. – С.454-455.

готовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підrobлених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї»), злочини, що вчиняють замах на вказані відносини, можуть кваліфікуватися і по ст.190 «Шахрайство» КК України.

Складність з'ясування суті даних норм в кримінально-правовому аспекті полягає в специфіці цінного паперу як об'єкту правового регулювання. Цінні папери відносяться до речей через їх матеріальну субстанцію, проте остання специфічна, оскільки виконує посередницькі функції. Якщо, наприклад, даний папір не забезпечений яким-небудь майном або зобов'язанням, вона втрачає свою цінність. В зв'язку із цим комплекс має рацію, пов'язаних з цінним папером, необхідно розглядати в двох аспектах – як право на цінний папір (право власності) і як право із цінного паперу (зобов'язальне право). М.М.Агарков із цього приводу писав, що цінні папери можуть бути також речовими правами, правами членства в корпорації або ж бути уповноваженням на здійснення дій, що торкаються чужої правової сфери²⁰. Повертаючись до кримінально-правового аспекту, слід особливо відзначити, що шахрайством згідно ст.190 КК України, є не тільки викрадення чужого майна, але і придбання права на нього. З цього виходить, що цінні папери можуть виступати в якості і предмета злочинного посягання, і засобу скоєння злочину.

Вказані обставини наочно характеризують в цілому як переваги, так і недоліки бланкетних диспозицій норм кримінального закону, а також неможливість уникнути їх застосування²¹. Все вищевикладене, на думку автора, підтверджує тісний і нерозривний взаємозв'язок кримінального законодавства про охорону фінансово-кредитної сфери з нормами інших галузей законодавства, в першу чергу цивільного і фінансового.

Це підтверджує положення, висунуте Н.С.Таганцевим про те, що «право – не отвлеченная геометрическая формула, а жизненное явление, создающее и действующее не под влиянием одной какой-либо силы и принципа, а сложного механизма взаимодействия различных сил и соответственно реальный смысл права можно понять только в том случае, если рассматривать его без отрыва от реальной жизни людей»²².

²⁰ Агарков М.М. Основы банковского права. Учение о ценных бумагах. – М., 1994. – С.175.

²¹ Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. – М., 1996. – С.92.

²² Таганцев Н.С., Миттейрмайер. Вступительная лекция, читанная в Петербургском университете 11 января 1868г. // Журнал Министерства юстиции. – Спб., 1868. – №1.

М.О. Буртовий

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ГРОШІ ТА ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ І ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ

Гроші є предметом злочинів, передбачених ст.199, 207 (виручка в іноземній валюті), 209 (грошові кошти), 210 (бюджетні кошти) КК України, а також предметом злочинів проти власності.

Гроші є загальним еквівалентом вартості. Предметом злочину може бути як національна валюта (банкноти, розмінна металева монета), так і іноземна, а також міжнародні платіжні засоби (ЄВРО – європейська грошова одиниця країн ЄС). Ця валюта повинна знаходитися в обігу як законний засіб платежу. Проте предметом посягання може бути вилучена або вилучається з обігу валюта, якщо вона: 1) підлягає обміну; 2) має нумізматику, історичну або наукову цінність.

Згідно з ч.1 ст.1087 Цивільного кодексу України розрахунки за участю фізичних осіб, не пов'язані із здійсненням ними підприємницької діяльності, можуть провадитися у готівковій або в безготівковій формі за допомогою розрахункових документів у електронному або паперовому вигляді, за ч.2 ст.1087 ЦК України розрахунки між юридичними особами, а також розрахунки за участю фізичних осіб, пов'язані із здійсненням ними підприємницької діяльності, провадяться в безготівковій формі. Розрахунки між цими особами можуть провадитися також готівкою, якщо інше не встановлено законом. Отже, на території України розрахунки здійснюються шляхом готівковій і безготівковій формі. За ч.1 ст.1088 ЦК України – при здійсненні безготівкових розрахунків допускаються розрахунки із застосуванням платіжних доручень, акредитивів, розрахункових чеків (чеків), розрахунки за інкасо, а також інші розрахунки, передбачені законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту. Деякі юристи правильно розглядають безготівкові розрахунки не як законний розрахунковий засіб, а як право вимоги до банку, на рахунок в якому знаходяться розрахункові кошти. Інакше кажучи, вони є не речами, а правами вимоги, правом на майно. Їх не слід ототожнювати з речами, бо на них розповсюджується цивільно-правовий режим об'єктів зобов'язальних, а не речових прав. Розрахункові кошти клієнтів поступають у повне розпорядження банку, злива-

ються із загальною масою його майна. Натомість їх власник набуває право вимоги до банку щодо перерахування розрахункових коштів і здійснення інших банківських операцій. Звідси безготівкові розрахунки називають не платіжним засобом, а законним засобом розрахунків.

Розрахункові кошти на рахунку в банку свідчать про те, що банк є боржником клієнта, а останній – кредитором. Таким чином, безготівкові гроші – це не речі, а віртуальні гроші. Вони можуть бути легко трансформовані в готівку. При розслідуванні таких злочинів виникає проблема у доказуванні незаконних безготівкових операцій. Наприклад, підприємству в безготівковій формі поступає на розрахунковий рахунок виручка від реалізації продукції, після чого воно одержує в банку готівку на виплату заробітної платні працівникам.

На даний час з метою гарантування анонімності сторін, що беруть участь в розрахунках, введені в обіг так звані цифрові гроші, які є платіжними засобами, що обертаються в електронному вигляді. По аналогії з наявними купюрами цифрові гроші як електронні документи містять номінальну вартість, вказівка на емітента, індивідуальні ознаки (серія, номер та ін.) і елементи захисту від підробки шляхом завірення їх цифровим підписом емітента. Отже, так звані безготівкові гроші не є предметом викрадення, оскільки вони не володіють матеріальним, речовим ознаками.

На думку В. Плохової, у випадках з посяганнями на безготівкові гроші і цінні папери предметом злочинів проти власності є носій (закріплювач, посвідчувач) права на отримання майна. Це право закріплене в документі або на бухгалтерському рахунку¹. На наш погляд, ця точка зору не узгоджується з нормами 6 розділу Особливої частини КК, із яких видно, що законодавець визнає предметом викрадення чуже майно. Бухгалтерський документ (книга, картка, вільний лист), в якому відкритий і ведеться рахунок, що засвідчує наявність грошових коштів на розрахунковому або іншому рахунку, предметом викрадення бути не може.

Цінні папери згадуються в ряді статей КК які виступають як предмет зловживання, а саме: ст.199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї», ст.202 «Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю», ст.223 «Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів», ст.224 «Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів», ст.232-1 «Розголошення або використання не

¹ Плохова В. Деньги и ценные бумаги как предмет преступлений против собственности // Уголовное право. – 2002. – № 4. – С.31-32.

оприлюдненої інформації про емітента або його цінні папери» КК України. В статтях злочини проти власності про цінні папери нічого не вказано, але в певних випадках вони є майном і, отже, предметом викрадення або іншого посягання на власність.

Згідно з ч.1 ст.194 ЦК України цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам.

В теорії цивільного права різні автори називають різну кількість ознак цінного папера. Так, А. Трофіменко виділяє чотири ознаки:

1. Права, засвідчувані цінними паперами. Ці права можуть бути зобов'язальними або речовими. Відповідно цінні папери поділяються: а) на речово-правові, засвідчуючи разом з іншими речові права на майно (товаророзпорядчі документи та ін.); б) обов'язково-правові, засвідчуючи, в числі інших, право вимоги майна від зобов'язаної особи, але не засвідчуючи речові права на це майно (вексель, чек, облигація, опціони та ін.).

2. Початок презентації, тобто пред'явлення цінного паперу (її «презентація»), необхідне для здійснення вираженого в ній права.

3. Властивість публічної довіреності. Це означає, що той, хто придбає цінний папір, довіряючи її змісту, придбає виражене в ній право таким, яким воно є по цьому змісту.

4. Легальні підстави віднесення документа до числа цінних паперів: 1) його приналежність до такого типу документів, який звичайно розглядається в обігу як цінний папір; 2) наявність у нього реквізитів, які відповідно до законодавства визначають його приналежність до певного типу цінних паперів¹.

Л.Р. Юлдашбаєва вважає, що цінні папери мають подвійну юридичну природу, відносячись до таких інститутів цивільного права, які стоять на стику речових і обов'язкових правовідносин. На цій підставі вона відзначила ознаки цінного паперу як об'єкту речового права (документарна форма, формальний характер, нерозривний зв'язок документа з засвідченим їм правом) і об'єкту зобов'язального права (зміст цінного папера – майнові права, юридична сукупність прав, неподільність)²:

Д.В. Мурзін вказав три ознаки цінного папера: 1) абстрактність, 2) публічна достовірність, 3) необхідність пред'явлення для здійснення

¹ Трофіменко Л. Признаки ценной бумаги // Рос. юстиция. – 1997. – № 7. – С.16-17.

² Юлдашбаєва Л.Р. Правовое регулирование оборота эмиссионных ценных бумаг (акций, облигаций). – М., 1999. – С.14-32.

права. Д.В. Мурзін спробував в одному понятті з'єднати ознаки документального і бездокументного цінного паперу і запропонував наступну дефініцію: «Цінний папір – це неподільна сукупність майнових прав, що засвідчує: встановлені форми і з обов'язковими реквізитами документом, пред'явлення якого необхідне для здійснення або передачі вказаної сукупності прав; або фіксацією вказаної сукупності прав в спеціальному реєстрі – звичайному або комп'ютеризованому¹.

Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. цінними паперами називаються – грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Отже, під терміном «цінні папери» загалом розуміють грошові документи, що свідчать про наявність певних взаємних прав і обов'язків між особою, що їх випустила, і особою, яка їх придбала. Причому, не всякий грошовий документ може мати статус цінного папера, основним критерієм визначення належності до категорії цінних паперів є законодавчо закріплений перелік цінних паперів.

В Україні такий перелік визначається ст.3 Закону України "Про цінні папери та фондову біржу" нараховує такі видів, а саме: акції; облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик; облігації місцевих позик; облігації підприємств; казначейські зобов'язання республіки; ошадні сертифікати; інвестиційні сертифікати; векселі; приватизаційні папери; заставні; іпотечні цінні папери (іпотечні сертифікати та іпотечні облігації); сертифікати фонду операцій з нерухомістю.

Таким чином, при розслідуванні злочинів, вчинених із використанням різних форм грошей (паперових, електронних) необхідно чітко встановити їх вид, а також наявність обігу інших цінних паперів, що мають певний грошовий еквівалент та визначені чинним законодавством України.

¹ Там же. – С.19.

О.О. Горішній

ад'юнкт

(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ПОНЯТТЯ РОЗБОЮ

Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини проголошується головним обов'язком держави. В реалізації цього завдання провідна роль належить правоохоронним взагалі і органам внутрішніх справ зокрема. Їх діяльність спрямована на запобігання правопорушенням, цивілізоване роз'яснення конфліктів, зміцнення правопорядку. Тому, вдосконалення правоохоронної діяльності – це реальні кроки з гарантування дотримання прав і свобод людини, зміцнення України як правової держави. Вдосконалення правоохоронної діяльності і передбачає застосування різнобічних заходів. Одним з пріоритетних є вдосконалення кримінально-правового захисту людини та методики запобігання злочинам, особливо найбільш небезпечним для людини, до яких у першу чергу слід віднести такий злочин як розбій.

Хоча питання кримінально-правової характеристики розбою дістали істотного вивчення у багатьох наукових дослідженнях, однак слід зауважити, що ці роботи зазвичай були присвячені питанням кримінальної відповідальності за розбій як злочин проти власності, проте замало уваги приділялося дослідженню проблеми визначення загального поняття розбою та співвідношення його основного складу зі спеціальним складом розбою. Між тим, Кримінальний кодекс України 2001р. встановлює кримінальну відповідальність за розбій не тільки у ст. 187 КК, яка розміщена у розділі IV Особливої частини КК „Злочини проти власності”, але також в інших статтях КК, що містяться у різних розділах Особливої частини КК. Це такі склади злочинів, як: викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів (ст. 262 КК); незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289КК); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 308 КК); викрадення, привласнення, вимагання (ст. 312 КК); викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для вигото-

влення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 313 КК); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток (ст. 357 КК); викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна (ст. 410 КК).

Тобто, на думку законодавця, ці злочини посягають не тільки на власність та здоров'я або життя людини, але і на інші сфери життєдіяльності людей. Таким чином, кримінальне законодавство передбачає відповідальність за розбій у різних статтях, що породжує складні питання щодо кваліфікації розбою та відмежування його від суміжних складів злочинів, а також щодо шляхів запобігання різноманітним різновидам розбою. Це потребує обміркування усіх нових аспектів проблеми, проведення досліджень з метою вироблення кримінально-правових характеристик злочинів у вигляді розбою та мір по їх запобіганню, а також розробки загального поняття розбою та встановлення такого родового об'єкту, який об'єднує усі різновиди розбійних нападів.

Ю.В. Іванов

(ГУМВС України в Дніпропетровській області)

ЗЛОЧИНИ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА СПОСОБИ ЇХ ВЧИНЕННЯ

Несприятливі економічні, політичні, правові та соціальні умови формування малого підприємництва в Україні нерідко додають йому потворні риси. Неправовий характер утворення капіталів, масова корупція органів влади, домінування комерційної і фінансово-посередницької діяльності над виробничою, слабкість правового контролю за господарською діяльністю привели до того, що підприємництво, у тому числі і мале, почало сприйматися не лише як найбільш злочинна сфера життя, але і як джерело криміналізації суспільства.

На цьому фоні посилюваним проявом кризисних явищ в економіці України, як й інших країн пострадянського простору, питання боротьби із зростаючою економічною злочинністю, яка представляє сьогодні все більшу суспільну небезпеку, набувають особливого значення. Злочини економічної спрямованості, що вчиняються у сфері економіки взагалі, і у сфері малого підприємництва зокрема, слід розглядувати як своєрід-

ний зріз економічної злочинності в цілому.

Поняття «Економічна злочинність» останнім часом широко поширене, але тлумачення цього поняття і його співвідношення з такими поняттями, як «злочини у сфері економіки», «господарські злочини» різними авторами розуміється далеко не однозначно. Колектив авторів (В.І. Петров, Р.Н. Марченко, Л.В. Барінова) в своїй роботі характеристика «Кримінологічна характеристика та запобігання економічним злочинам» визначають економічну злочинність як сукупність корисливих злочинів, що вчиняються у сфері економіки особами в процесі їх професійної діяльності, у зв'язку з цією діяльністю і що роблять замах на власність та інші інтереси споживачів, партнерів, конкурентів і держави, а також на лад управління економікою в різних галузях господарства¹.

На думку В.М.Єсіпова, під економічною злочинністю слід розуміти економічну діяльність, здійснювану у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг кримінальними методами. Це особливий вид економічних стосунків, що виражається в кримінальних формах².

А.М.Яковлев характеризує це явище як – сукупність діянь, що заподіюють збиток державному або суспільному майну, економічним інтересам народного господарства або окремим громадянам, коли такі діяння пов'язані або з конкретним положенням винного у сфері народного господарства, або з характером економічних стосунків, учасником яких він є, або з його соціальною роллю, або з соціальною ситуацією, що характеризує той або інший елемент господарського механізму³.

Існують й інші точки зору автори яких, як правило, при характеристиці економічної злочинності, обмежуються лише перерахуванням складів злочинів.

Не звертаючись до багатобічної проблеми економічної злочинності на основі приведених вище і тих, що існують в теорії і практиці інших визначень спробуємо дати поняття економічної злочинності у сфері малого підприємництва.

На наш погляд, під економічною злочинністю у сфері малого підприємництва слід розуміти сукупність корисливих, кримінально-караних діянь, що протиправно вчиняють замах на відносини по воло-

¹ Петров В.И., Марченко Р.Н., Барінова Л.В. Кримінологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений. – М., 1995. – С.12.

² Коррупция в России: состояние и проблемы. Материалы научно-практической конференции. – М., 1996. – С.64.

³ Яковлев А.М. Социология экономической преступности. – М.: Наука, 1988. – С.50-51.

дінню, користуванню і розпорядженню майном малих підприємств, а також на відносини по виробництву, розподілу і споживанню товарів та послуг у сфері малого підприємництва.

Економічна злочинність та економічні злочини поняття однопорядкові, але далеко не ідентичні.

Широко відомий в Україні шведський вчений Б.Свенссон виділяє три основні позиції у визначенні круга злочинів, що охоплюються визначенням «економічні». Перша – найбільш широка – відносить до таких всі злочини, вчинені з метою отримання економічної вигоди (збагачення), і включає в їх число без яких-небудь обмежень злочини проти власності (майнові). Друга – виключає з числа економічних злочини проти власності, не пов'язані з господарською діяльністю. Третя – найбільш вузька – визнає власне економічними лише злочини юридичних осіб як господарюючих суб'єктів¹.

Приведене визначення економічних злочинів Б.Свенссоном в цілому розділяється і вітчизняними вченими.

На основі зробленого визначення можна виділити два блоки злочинів, що здійснюються у сфері малого бізнесу (за основу узятя класифікація економічних злочинів, запропонована В. В.Колесниковим)²:

Це злочини у сфері господарської діяльності (або економічні злочини), що вчинюються у сфері виробництва товарів і надання послуг (економічні делікти, пов'язані з продуктивною функцією бізнесу).

Це злочини у сфері господарської діяльності (або економічні злочини), що здійснюються у сфері виробництва товарів і послуг (економічні делікти, пов'язані з продуктивною функцією бізнесу): незаконне підприємництво; незаконне використання товарного знаку, випуск підроблених товарів; незаконне використання чужих відкриттів, винаходів, авторських прав; здійснення неоформлених операцій або облік недосконалих операцій; покладання на підприємство витрат на особисті цілі; неправомірні дії при банкрутстві; створення фіктивних фірм, філій, дочірніх компаній; природоохоронні злочини; хабарництво, пов'язане з отриманням пільг в бізнесі, вигідних контрактів тощо; інші злочини економічної спрямованості.

Це злочини у сфері господарської діяльності (або економічні злочини), що здійснюються у сфері розподілу, обміну і споживання товарів та послуг (економічні делікти, пов'язані з розподільно-обмінною функцією бізнесу): монополістичні дії і обмеження конкуренції; приховування податків та інші податкові злочини; шахрайські злочинні діяння віднос-

¹ Свенссон Б. Экономическая преступность. – М., 1987. – С.29.

² Колесников В.В. Экономическая преступность и рыночные реформы: политико-экономические аспекты. – СПб., 1994. – С.64-65.

но банківської і фінансово-кредитної сфери; обман споживачів (торгівля недоброякісними, простроченими, підробленими товарами, обміри, обважування, обман покупців); легалізація (відмивання) грошових коштів або іншого майна, придбаних незаконним шляхом; інші злочини.

У теорії і практиці боротьби з економічною злочинністю зустрічаються і інші види класифікації.

Так, Л.В. Барінова пропонує класифікувати економічні злочини у сфері малого підприємництва на: 1) вчинювані усередині малого підприємства; і направлені зовні, тобто відносно споживачів, партнерів кредиторів, конкурентів, держави; 2) вчинених в процесі: виробництва, обігу, розподілу.

Викрадення товарно-матеріальних цінностей при всій різноманітності їх характеру і способів здійснення можуть бути розділені умовно на два типи по об'єкту посягання: грошові та матеріальні¹.

О.В. Кузнецов розділяє злочини у сфері малого бізнесу на п'ять великих груп:

1) злочини, пов'язані з використанням малого підприємства як засобу скоєння злочину (як правило, зв'язані з використанням реквізитів малого підприємства);

2) злочини, що здійснюються безпосередньо на малому підприємстві і завдають шкоди саме цьому підприємству;

3) злочини, пов'язані з приховуванням доходів (так звані «податкові злочини»);

4) злочини, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю.

5) посадові злочини²

Приведені нами і рядом інших учених класифікації економічних злочинів можуть бути корисними для подальшого аналізу причин та умов груп злочинів в цілях вироблення адекватних форм і видів профілактичної діяльності стосовно реалій сьогоденного часу.

В даний час у сфері малого підприємництва існують безліч видів і способів вчинення злочинів. Знання таких способів вчинення злочинів дозволяє більш ефективно та швидко проводити розкриття та розслідування злочинів, вчинених у сфері малого підприємництва. Як свідчить проведене автором узагальнення вивчених матеріалів кримінальних

¹ Барінова Л.В. Криминологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений в сфере малого предпринимательства. Автореф. дисс. к.ю.н. – М., 2005. – С.14.

² Кузнецов О.В. Преступления в сфере малого бизнеса. // Проблемы науки и практики борьбы с преступностью. Материалы межвузовской научно-практической конференции. – Екатеринбург, 1996. – С.69.

справ, серед них набули широкого поширення такі, як:

1) підробка гарантійних листів при отриманні кредитів (у т.ч. і пільгових);

2) створення фіктивних юридичних осіб і перерахування на їх рахунки грошових коштів за невиконані насправді послуги;

3) обман кредиторів при фальсифікованому представленні застави як забезпечення кредиту, коли підприємство умисно, з порушенням встановлених правил, набуває в свою власність який-небудь об'єкт нерухомості. У подальшому в банку береться кредит, а як застава виступає тільки що придбаний об'єкт нерухомості. Після отримання матеріальних коштів, третя особа, що перебувала у змові з шахраями, звертається до суду з претензією про визнання договору купівлі-продажу недійсним. Оскільки договір був укладений з порушеннями встановлених правил, суд визнає операцію нікчемною і розриває її – таким чином, отриманий начебто на законних підставах кредит стає незабезпеченим;

4) умисне банкрутство суб'єктів підприємницької діяльності після отримання матеріальних коштів, шляхом переказу грошових коштів на рахунки інших суб'єктів підприємницької діяльності, де вони надалі переводяться у готівку, знімаються і викрадаються;

5) вуалювання і фальсифікація балансів при наданні їх контролюючим органам та інші.

М.М. Книга

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ДО ЯКИХ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Аналіз статистичних даних МВС та МОЗ України за 2001-2006 рр., а також матеріали вивчених нами кримінальних справ дозволили виділити деякі закономірності кримінологічної характеристики осіб, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру. Структура суспільно небезпечних посягань неосудних мало чим відрізняється від структури злочинності осудних правопорушників. Перше місце посідають суспільно небезпечні посягання проти власності. Посягання в сфері

незаконного обігу наркотичних засобів у неосудних займають друге місце разом із посяганнями проти життя та здоров'я, уступаючи останнім лише на декілька відсотків. Що стосується відмінностей у структурі суспільно небезпечних посягань і злочинів в сфері громадської безпеки, громадського порядку та моральності, статевої свободи та статевої недоторканості, то вона становить незначний відсоток.

Найбільш розповсюджений психічний розлад серед осіб, визнаних неосудними – шизофренія. В 2006 р., наприклад, вона виявлена у 646 підекспертних, що становить 52,35% від загальної кількості осіб, визнаних неосудними. Для цих хворих не є характерним вчинення якогось певного виду суспільно-небезпечного діяння.

При хронічних психічних захворюваннях відмічається нестійкість ремісій, що досягається і вона носить тимчасовий характер. Наприклад, при шизофренії 70-80% хворих регоспіталізуються на протязі першого року після виписки із стаціонару¹. Але в переважній більшості випадків такі загострення хвороби не обумовлюють вчинення суспільно небезпечних діянь.

В період 2001-2006 рр. середньорічний відсоток осіб, які знаходилися на примусовому медичному лікуванні, пов'язаному із поміщенням до психіатричного закладу, склав приблизно 0,5% від загальної кількості психічно хворих, госпіталізованих до стаціонарів за цей період. В 2006 р. в Україні за висновками судово-психіатричних експертиз примусові заходи медичного характеру рекомендовано застосувати до 1356 осіб, із яких: до 295 осіб (21,75%) – надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, до 212 осіб (15,63%) – поміщення в психіатричний заклад із суворим наглядом, до 208 осіб (15,33%) – поміщення в психіатричний заклад з посиленням наглядом і до 641 особи (47,27%) – поміщення в психіатричний заклад із звичайним наглядом. Серед осіб, до яких рекомендовано надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, неосудні становлять 158 осіб (53,55%), а обмежено осудні – 137 осіб (46,44%). В 2006 р. всього визнано обмежено осудними 392 особи, примусові заходи рекомендовані щодо 137 осіб, що становить 34,94%.

Серед неосудних осіб майже 90% становлять особи, які страждають на органічні розлади психіки, шизофренію та розумову відсталість. Суспільно небезпечні посягання проти власності, життя та здоров'я особи, громадського порядку та моральності і проти статевої свободи та недо-

¹ Козырев В.Н., Шмилович А.Л. и др. О путях совершенствования психиатрической помощи // Неотложные состояния в психиатрии: Сборник научных трудов. – М., 1989. – С. 22

торканості, які вчиняються цими особами у своїй сукупності складають близько 70% від загальної кількості посягань.

Самим поширеним видом психічного розладу є шизофренія, на яку страждає від 40 до 65% неосудних, які вчинили вищезазначені посягання, а найпоширенішим суспільно небезпечним посяганням – посягання проти власності (близько 40% від загальної сукупності посягань). Найбільший відсоток хворих на шизофренію відмічається при вчиненні суспільно небезпечних посягань проти громадського порядку та моральності (65%), найменший – при вчиненні посягань проти власності (40%). При вчиненні посягань проти життя та здоров'я особи і проти статевої свободи та недоторканості поширеність шизофренії становить в середньому відповідно 50% та 60%.

Органічні розлади психіки мають майже однакову поширеність на рівні 15-20%, за виключенням посягань проти статевої свободи та недоторканості, де їх рівень знижується до 5%.

Таким чином, як в структурі суспільно небезпечних діянь, так і в структурі злочинів перше місце посідають посягання проти власності, потім – в сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Розбіжності у структурі посягань неосудних і осудних правопорушників в сфері громадської безпеки, громадського порядку та моральності, а також статевої свободи та статевої недоторканості, становлять незначний відсоток. Характерного психічного розладу, наявність якого обумовлює вчинення неосудними конкретного виду суспільно небезпечних посягань не існує.

В.А. Копилян
аспірант

*(Інститут права ім. В. Сташиса
Класичного приватного університету, м. Запоріжжя)*

ВРАХУВАННЯ МЕТИ ПОКАРАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ

До важливих факторів, що визначають побудову законодавцем і застосування судовими органами кримінально-правових санкцій, є та мета, до якої вони прагнуть при покладанні кримінальної відповідальності на особу, котра вчинила суспільно небезпечне протиправне діяння. Будь-яке покарання за суспільно небезпечне винне діяння повинно бути

спрямовано на досягнення поставлених перед ним цілей.

Проголошення курсу на європейську інтеграцію України передбачає адаптацію вітчизняного законодавства до Європейського права. Це значною мірою стосується проблеми ставлення суспільства в цілому і врахування мети покарання при застосуванні кримінально-правових санкцій на численні випадки жорстокого поводження з тваринами.

Чинний Кримінальний кодекс (далі – КК) України у ст.299 встановлює кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Ця норма випробувала значні зміни у порівнянні із ст.207-1 КК України 1960 р. Вона не містить вказівок на адміністративну преюдицію, як передумову кримінальної відповідальності, інакше описує об'єктивні ознаки жорстокого поводження з тваринами, вводить ознаку суб'єктивної сторони, виділяє кваліфікований склад злочину. Однак, навіть з такими позитивними змінами питання покарання за жорстоке поводження з тваринами потребує більш детальної регламентації.

Так, покарання виступало й виступає дійовим чинником впливу на злочинність, її локалізацію та нейтралізацію, зниження її рівня. Інтенсивність кримінальних покарань залежить від рівня цивілізованості суспільства. З історії відомі приклади, правила, закони, за порушення яких суспільство встановлювало покарання від тілесних покарань, смертної кари до громадського осуду, відшкодування збитків, їх відпрацювання, сплати штрафів тощо.

Між тим неможливо не враховувати, що в Україні за останні роки зазнала значних змін динаміка зростання суспільної небезпеки жорстокого поводження з тваринами за умов соціально-економічної нестабільності, зниження правосвідомості населення та девальвації моральних цінностей.

У частині першій і другій ст.50 КК України зазначено, що покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Покарання не повинно завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

О.Г. Фролова вказує, що “головними критеріями остаточної результативності кримінально-правових санкцій, а, отже, й їх удосконалення, можуть бути основні показники досягнення цілей покарання [1, с.122]”. І.А. Вартилицька підкреслює, що покарання ставить перед собою певні практичні цілі, і тому не є просто відплатою за заподіяне зло, а ефекти-

вність кримінального покарання визначається через повноту досягнення цих цілей [2, с.108]. На думку В.А. Ломако, “заперечення мети кари зменшує примусове значення покарання, не враховує, що мета кари саме і перетворює покарання на особливий захід державного примусу. Без неї взагалі не може бути кримінального покарання. Забезпечення цієї мети – обов’язкова відповідь держави на вчинений злочин” [3, с.303]. На думку Є.В. Фесенка, кара виступає тільки як проміжна мета покарання [4, с.113-114].

У свою чергу Ф. Ліст розподіляв цілі кримінального покарання на такі групи: “1) виправлення злочинців, котрі здатні до виправлення й потребують його, тобто зміцнення альтруїстичних і соціальних мотивів; 2) залякування злочинців, які не мають потреби у виправленні, зміцнення егоїстичних мотивів, що збігаються за своїм впливом з альтруїстичними; 3) знешкодження злочинців, не здатних до виправлення, тобто прямий механічний примус або насильство” [5, с.46-49].

Проте єдності думок щодо цілей покарання немає, хоча це питання має велике теоретичне і практичне значення.

На відміну від ст.207-1 КК України в редакції 1960 р., яка складалась з однієї частини, передбачала за вчинення даного виду злочину два види покарання: виправні роботи на строк до шести місяців або штраф до сорока мінімальних розмірів заробітної плати, ст. 299 КК України 2001 р. передбачає три види покарання. Так, ч.1 цієї статті за знуцання над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або із хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, встановлює покарання у виді штрафу до п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців. Частиною 2 ті самі дії, вчинені у присутності малолітнього, – караються штрафом до двохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

Відповідно до ст. 12 КК України жорстоке поводження з тваринами відноситься до злочинів невеликої тяжкості, а тому згідно ст.69 КК України, за наявності декількох обставин, що пом’якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м’якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин. На підставі ч.4 ст.65 КК України більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК України

за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі ст.ст. 70 та 71 КК України. Це означає, що суд за жорстоке поводження з тваринами за ст.299 КК України може застосовувати і інші види покарань.

Беручи до уваги, що згідно Закону України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності” до великої кількості санкцій статей КК України були внесені відповідні зміни, у тому числі до абзацу другого частини першої ст. 248 незаконне полювання, яка є суміжним злочином щодо жорстокого поводження з тваринами, після слів “громадян” доповнено словами „або громадськими роботами на строк від ста шістдесяті до двохсот сорока годин” [6].

Визначення громадських робіт дає ст. 56 КК України, згідно з якою це роботи, які полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Більш ширше визначення дають В.В. Сташис, В.І. Тютюгін “громадські роботи є основним покаранням (ч.1 ст.52 КК України), яке полягає в примусовому притягнення засудженого протягом строку, встановленого вироком суду, до суспільно-корисних робіт, що виконуються ним безоплатно (без оплати його праці) у вільний від основної роботи або навчання час, і вид яких визначають органи місцевого самоврядування” [7, с.206].

Враховуючи, що у більшості випадків злочин за ст.299 КК України, вчиняють люди, переважно у молодому віці, які не мають досить стійкої системи позитивних моральних ціннісних орієнтацій, які упевнені у тому, що за свої суспільно небезпечні діяння вони не залишаться безкарними, а примусове притягнення такого злочинця за вироком суду до суспільно-корисних робіт, що виконуються ним безоплатно, менше їх зважить на їх вчинення. Оскільки одним фактом притягнення винних до кримінальної відповідальності, незалежно від того, якій меті при призначенні покарання віддається перевага, буде також забезпечуватись реалізація і спеціально-превентивних, і загальнопревентивних інтересів.

На підставі викладеного пропонуємо внести доповнення до Закону України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності” до абзацу другого частини першої ст. 299 жорстоке поводження з тваринами після слів “громадян” доповнити словами „або громадськими роботами від ста шістдесяті до двохсот сорока годин”.

1. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів). Навчальний посібник. – К.: АртЕк, 1997. – 208 с.
2. Вартилицька І.А. Виправні роботи без позбавлення волі в Україні: теоретичні аспекти та практика застосування на сучасному етапі: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 1997. – 187 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.-Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
4. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Отв. ред. С.С. Яценко. – 3-е изд. – К.: А.С.К., 2004. – 1096 с.
5. Лист Ф. Наказание и его цели. – С.-Петербургъ, 1895. – 72 с.
6. Закон України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності” 15 квітня 2008 року №270-VI //Урядовий кур’єр. – Орієнтир. – 2008. – 7 травня.
7. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В.Баулін, В.І.Борисов, С.Б.Гавриш та ін.; За заг.ред. В.В.Сташиса, В.Я.Тація. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – 1196 с.

О.М. Крижановський

ад’юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ТОРГОВО-ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблема вивчення особи злочинця, як відомо, найчастіше вносить істотні корективи в загальну картину криміногенної ситуації. Її значення полягає у тому, що злочин, як акт свідомої людської діяльності, значною мірою обумовлений сутністю й особливостями особи, що обирає подібну форму поведінки.

Кримінологічний аналіз показує, що кримінальне середовище поповнилося особами із числа так званих «щасливих бізнесменів» – з деформованою моральною свідомістю, зі стертою гранню в розумінні правомірної й неправомірної діяльності. Користуючись тимчасовими недоліками в правовому регулюванні фінансово-господарської діяльності, вони стали отримувати величезні прибутки за рахунок уміння обходити закон або замасковано порушувати його. Тільки за рахунок подібних злочинів у кримінальне середовище, за деякими оцінками, за останні три роки потрапило біля трьох млн. громадян, раніше жодного разу не залучалися до кримінальної відпові-

дальності¹.

В останні роки значний внесок у розвиток вчення про особу злочинця, який вчиняє злочини у сфері економіки та і різних її секторах внесли роботи вітчизняних та зарубіжних вчених Г.А. Аванесова, К.В. Антонова, Б.В. Волженкіна, Б.С. Волкова, Я.І. Гілінського, Л.М. Давиденка, П.С. Дагеля, О.М. Джужи, А.І. Долгової, В.В. Коваленка, Г.М. Міньковського, С.І. Николаюка, Д.В. Ривмана, А.Б. Сахарова, І.Р. Шинкаренка та ін.

Проте по ряду найважливіших питань цієї проблеми не має єдності їхнього розуміння. Це відноситься й до самого поняття «особа злочинця, який вчиняє злочини в економічній сфері».

Залежно від властивостей, їхньої значимості та природи, покладених в основу поняття, виділяються наступні визначення особи злочинця. Наприклад, П.С. Дагель визначав особистість злочинця як сукупність соціально-політичних, психічних і фізичних ознак особи, які вчинили злочин, що мають кримінально-правове значення².

Подальший розвиток вчення про особу злочинця характеризується акцентом на першочерговій значимості соціальних ознак. У роботах більшості авторів особистість злочинця, розуміється не як якась «злочинна особистість», а визначається як сукупність соціальних і соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, що характеризують особу, яка порушує кримінальний закон, і в сполученні з іншими (неособистісними) умовами й обставинами, що впливають на її антигромадську поведінку³.

Аналіз юридичної літератури, що торкається кримінологічної характеристики особи злочинця, виявляє досить істотну тенденцію, котра поширилася останнім часом. Відзначена тенденція виявилася у переконаності окремих авторів у тім, що характеристика особи правопорушника може мати істотне значення тільки по насильницьких або корисливо-насильницьких злочинах і практично не відіграє ніякої ролі при характеристиці посягань, вчинених у сфері економічної діяльності.

Разом із тим, розгляд даного питання, стосовно до аналізованій нами сфери, вимагає внесення певних коректив у визначене уявлення. Спеціальні дослідження в даному напрямку не тільки дозволяють виділити тут досить характерні риси традиційних складові структури особи, а й змоде-

¹ Аналітичні огляди про стан економічної злочинності в Україні за 2000-2007 рр. – К.: Департамент ДСБЕЗ МВС України.

² Дагель П.С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве. – Владивосток, 1970. – С.61.

³ Сахаров А.Б. Учение о личности преступника и причинах преступности в СССР. – М., 1961. – С.16; Сахаров А.Б. Учение о личности преступника // Советское государство и право. – 1969. – № 9. – С. 64–69; Сахаров А.Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел. – М., 1984. – С. 4.

лювати на цій основі засоби попереджувального характеру.

Наприклад, у числі визначених особливостей привертає увагу соціально-демографічна характеристика осіб, котрі ініціюють у сфері торгово-підприємницької діяльності різні форми поведінки, що відхиляється від норми закону. Така характеристика далі буде представлена традиційним аналізом ряду ознак: стать, вік, освіта, соціальні ролі й функції, диференційовані, як ми вже відзначали, за характером злочинних дій.

З метою кримінологічного аналізу особливостей особи досліджуваного нами контингенту суб'єктів злочинів по спеціальній анкеті були вивчені близько 100 осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за злочини у сфері торгівлі, здійснені суб'єктами підприємництва. Великий обсяг інформації отриманий також із матеріалів вивчених кримінальних справ за період 1998-2007 рр.

Соціально-демографічні особливості особи правопорушника, як відомо, містять характеристики статі, віку, соціального стану, освіти, роду занять, професії, кваліфікації, родинного стану, житлових та матеріальних умов, а також рядом інших ознак.

Дослідження в цій частині показує, що серед осіб, які вчиняють злочини у сфері торгово-підприємницької діяльності, на частку чоловіків доводиться 56% і відповідно 44% злочинних посягань вчиняється жінками. Разом із тим, досить істотні розходження за ознакою статі виявляються, якщо відповідний аналіз провести залежно від виду вчиненого злочину. Нижче ці дані приводяться в таблиці.

Показники чоловічої та жіночої злочинності у торгово-підприємницькій діяльності

Вид злочину	Стать	
	Чоловіки	Жінки
Незаконна підприємницька діяльність	69%	31%
Монополістичні дії та обмеження конкуренції	77%	23%
Податкові злочини	58%	42%
Свідомо помилкова реклама	56%	44%
Обман споживачів	20%	80%

Згідно з даними цієї таблиці, привертає увагу розходження в активності, що проявляється чоловіками й жінками, залежно від участі у вчиненні зазначених видів злочинів. Найбільш контрастні розходження виявилися для чоловічої половини: по незаконній підприємницькій діяльності (69%);

монополістичним діям та обмеженню конкуренції (77%). Для жіночої половини найбільш характерним стало вчинення злочинів у формі обману споживачів (80%). Із цієї ж таблиці видно, що незважаючи на явне домінування чоловіків у вчиненні злочинів (крім обману споживачів) у сфері торгово-підприємницької діяльності, стосовно до таких діянь як податкові злочини й свідомо помилкова реклама між чоловіками й жінками досягнутий деякий паритет. На наш погляд, таке положення, крім інших причин, пов'язане з поширеністю самої участі жінок у торговельній сфері. Як показують наші дослідження, традиційно, у тому числі й під час перебування України у складі СРСР, було досить характерним залучення жінок для роботи на підприємствах торгівлі. Відповідна тенденція не тільки збереглася, але й посилилася. По-перше, вплив на відповідну динаміку має загальна нестабільність і розбалансованість економіки, політики, втрати стереотипних соціальних прикладів й орієнтирів у житті суспільства, що об'єктивно призвело до того, що багато жінок, раніше зайняті як на виробництві, так й у своїх традиційних областях діяльності – сфері освіти, медицини й ін., переключилися на торгово-підприємницьку діяльність. Дана сфера, по суті, залишалася, починаючи з початку 90-х років, і залишається сьогодні однією з деяких областей, здатних хоч якось утримати прийнятним рівень матеріальних доходів родини¹.

Крім відзначеного, опитування респондентів дозволяють виявити й інші особливості кримінальної ситуації (по статевій ознаці) у сфері торгово-підприємницької діяльності. Наприклад, перевагу жінок можна спостерігати у «човниковому бізнесі», а нагромадження первісного капіталу даною діяльністю, дозволило їм зайняти досить великий сегмент роздрібної та дрібнооптової торгівлі. Частка жінок у сфері торгово-підприємницької діяльності, у тому числі як власників магазинів і торговельних наметів, із залученням або без залучення з боку торговельних працівників, становлять понад 40%. Чимале число таких підприємств й організацій стали «сімейним» торговельним бізнесом.

У загальному числі притягнутих до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в складі організованих злочинних груп, чоловіки становлять 81%, жінки – лише 19%. Роль останніх у групах власне кажучи зво-

¹ Коваленко В.В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління: Монографія. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – С.111; Криминология: Учебник / Бежьев Н.А., Вошгарева И.В., Кропачев Н.М. и др. / Под ред. В.В.Орехова. – СПб.: Изд-во СПб ГУ, 1992. – С.91; Холостов В.И., Комарицкий С.И. Характеристика осужденных, отбывающих наказание за преступления против собственности. – М., 1982. – С.32–33.; Борчашвили И.Ш. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика краж из предприятий торговли и общественного питания и роль органов внутренних дел в их предупреждении. – Караганда, 1982. – С.72–74.

дилася до підбурювання та пособництва. Такий розподіл функцій залежить від небезпеки діяльності, можливих непередбачуваних дій з боку потерпілих, конкурентів та ряду інших обставин.

Разом із тим, крім констатації обсягів, участь на паях серед чоловіків і жінок у вчиненні тих або інших видів злочинів, представляють також інтерес самі фактори, що детермінують такі розходження. Як показали наші дослідження, причинами, по яких, наприклад, обман споживачів у сфері торгівлі став найбільш характерним злочином для жінок, пояснюється тим, що, по-перше, число самих жінок, зайнятих у сфері торгівлі, перевищує частку чоловіків; по-друге, контингент таких жінок багато в чому складається із жительок країн СНД, Західних районів України, В'єтнаму й Китаю, що прибули на територію центральної частини та південних районів України для сезонних робіт. Як правило, такі особи, приваблюють роботодавців у сфері торгівлі у зв'язку з дешевиною оплати їхньої праці, намагаються компенсувати маленьку заробітну плату обманом покупців.

Представляють також інтерес результати аналізу даних про вікову структуру вивчених осіб. Помітимо, що сам по собі вік, як справедливо відзначається в літературі, не представляв би кримінологічного інтересу, якби з ним не були пов'язані соціальний статус особи, характер і ступінь її соціалізації, соціально-психологічні особливості особи суб'єкта злочину тощо. За нашим даними, серед винних у вчиненні злочинів в аналізованій сфері особи у віці від 25 до 35 років склали 38%; від 35 до 50 років – 39%; понад 50 років – 23%. Таким чином, 62% цих осіб вчинили злочин у віці після 40 років. При цьому середній вік правопорушників чоловіків (43 роки) практично збігся із середнім віком жінок. На наш погляд, тут взаємодіють два фактори, що нівелюють вікові розходження: з одного боку, усе більш помітно проглядається тенденція до зниження вікового порога для заняття тих або інших посад у торгово-підприємницькій сфері; з іншого – серед правопорушників рівномірно представлені всі вікові групи: це й особи, що досягли «піка соціальної активності», і особи більше молодого віку, які самі вступають у контакт із кримінально активною частиною підприємців.

Більш помітна диференціація відзначена при порівнянні освітнього рівня осіб, які вчиняють ті або інші види злочинів у даній сфері. І це зрозуміло: особливості посадового положення полегшують в одних випадках й утрудняють в інших вчинення конкретних видів правопорушень у сфері торгівлі. За нашим даними, дослідження, пов'язані з пошуком взаємозалежності по відзначеному показнику не приніс ніяких результатів відмінних від передбачуваних. Серед осіб, що орієнтуються на заподіяння майнової шкоди шляхом обману споживачів (ст.225 КК України), які здійснюють

незаконне підприємництво (ст.202 КК України) і ряд інших злочинів, у переважній більшості випадків не мають навіть середньої освіти. Співвідношення це виглядає в такий спосіб – 12% і 88%.

Зовсім інша картина спостерігається стосовно до осіб, які вчиняють такі злочини як монополістичні дії та обмеження конкуренції (ст.230 КК України), незаконне використання товарного знаку (ст.229 КК України) та ін. Для відповідної групи суб'єктів злочинів співвідношення повторюється з точністю, але навпаки – 73% і 27%. Наші розрахунки показують, що освітній рівень цих двох категорій осіб сам по собі не є антикриміногенним чинником, і що пробіли в моральному вихованні не можуть компенсуватися навіть високим рівнем освіти.

На наш погляд, зазначений розподіл має серйозне значення для розробки профілактичних заходів з використанням їхніх виховних складових.

У той же час, тут необхідно враховувати певне розшарування навіть у рамках однієї соціальної групи. Так, інтереси й потреби, цілі, переслідувані правопорушниками, зайнятими у сфері торгівлі або громадському харчуванні, як показує практика, істотно відрізняються від тих, які переслідують інші категорії громадян. В іншій соціальній групі можна виділити найбільшу показність певних професійних груп, насамперед продавців. Тут, отже, потрібно враховувати об'єктивну реальність, відчутну диференціацію осіб, що входять у ту або іншу соціальну групу.

Разом з тим, кримінологічні дослідження свідчать про те, що навіть у тих випадках, коли представники різних соціальних груп задовольняють однакові потреби й інтереси для досягнення тих самих цілей, кримінологічна ситуація істотно розрізняється. За нашим даними, найбільшої криміногенністю серед соціальних груп, диференційованих по професійних ознаках, відрізняються керівники торгівлі та громадського харчування, які у два рази частіше, наприклад, дають хабара, ніж рядові працівники тієї ж системи, а ті, у свою чергу, виявляються хабародавцями у п'ять разів частіше, ніж службовці-фахівці.

Викладені міркування, можливо, мають потребу в тих або інших корективах, але тут важливо підкреслити необхідність диференційованого урахування криміногенної активності осіб із тих або інших соціальних груп, кожна із яких формує свою досить специфічну субкультуру, і в тому числі своє відношення істотні розходження – набагато більша частка рядових працівників торгівлі й громадського харчування.

Л.В. Мальована

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВА ЖОРСТОКІСТЬ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ І СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Кримінальне законодавство РСФСР, на відміну від КК України, до 1996 р. не передбачало особливої жорстокості в якості кваліфікуючої ознаки згвалтування чи іншого статевого злочину. Однак законодавство окремих зарубіжних країн посилює кримінальну відповідальність за згвалтування, вчинене з особливою жорстокістю.

Так, Кримінальний кодекс Республіки Польща 1997 р. серед кваліфікуючих ознак, що посилюють кримінальну відповідальність за згвалтування, передбачає вчинення його з особливою жорстокістю (§3 ст. 197). У відповідності зі ст. 222-26 Кримінального кодексу Франції у випадку, якщо згвалтуванню передували, слідували за ним чи його супроводжували катування чи акти жорстокості, то кримінальна відповідальність за згвалтування посилюється¹.

Пунктом «в» ч.2 ст.131, та пунктом «в» ч.2 ст.132 КК Російської Федерації передбачено більш сувору кримінальну відповідальність, а відповідно, і покарання за згвалтування, інші насильницькі дії сексуального характеру, «скоєні з жорстокістю стосовно потерпілого чи до інших осіб».

Таку кваліфікуючу ознаку згвалтування, інших насильницьких дій сексуального характеру, як особлива жорстокість, неможливо розкрити без аналізу всіх елементів складу злочину, а особливо його об'єктивної і суб'єктивної сторони. Також потрібно розкрити поняття „застосування насильства”, „погроз застосування насильства”.

Кримінальний закон РФ дає наступне визначення. Згвалтування – це «статеві зносини з застосуванням насильства чи з погрозою його застосування до потерпілої чи до інших осіб або з використанням безпорадного стану потерпілої» (ч.1 ст. 131 КК РФ).

Суміжним зі згвалтуванням є склад злочину, передбачений ст.132

¹ Уголовный кодекс Франции / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, Э.Ф.Побегайло. – СПб., 2001.

КК РФ. Дана стаття передбачає відповідальність за здійснення мужолозтва, лесбійства чи інших дій сексуального характеру з застосуванням насильства чи з погрозою його застосування до потерпілого (потерпілої) чи до інших осіб або з використанням безпомічного стану потерпілого (потерпілої).

Окремі елементи аналізованих складів злочинів мають між собою подібності і розходження. Наприклад, суб'єктами злочинів, передбачених ст.ст.131, 132 КК РФ, можуть бути особи як чоловічої, так і жіночої статі. Злочин, передбачений ст.131 КК РФ, спрямовано проти статевої волі жінки, а згідно ст.132 КК РФ, – проти статевої волі як чоловіків, так і жінок¹.

Об'єктивна сторона зґвалтування виражається в скоєнні статевого акту чоловіка з жінкою проти її волі. При цьому ст.131 КК РФ установлює кримінальну відповідальність за здійснення природного насильницького статевого акту. Ми не можемо погодитися з думкою вчених, які вважають, що будь-який насильницький статевий акт із жінкою слід кваліфікувати по ст.131 КК РФ, і які обґрунтовують свою точку зору судовою практикою, сформованою до введення в дію КК РФ 1996 р. форми прояву жорстокості злочинної поведінки.

Дійсно, раніше судова практика виходила з того, що будь-який насильницький статевий акт, скоєний з жінкою, кваліфікувався за ст.117 КК РСФСР 1960 р. (зґвалтування). Це було обумовлено тим, що даний кримінальний закон не містив спеціальної правової норми, що передбачає відповідальності за інші насильницькі дії сексуального характеру. Разом із тим статтею 118 КК Української РСР 1960 р. була передбачена відповідальність за задоволення статевої пристрасті у неприродних формах із застосуванням фізичного насильства, погрози чи з використанням безпорадного стану потерпілої.

Чинний КК РФ передбачає покарання за вчинення насильницьких дій сексуального характеру. І у випадку здійснення винним щодо потерпілої жінки насильницького статевого акту в природній і будь-якій іншій формі, дії такої особи підлягають кваліфікації по сукупності злочинів, передбачених ст.ст.131, 132 КК РФ.

До насильницьких дій сексуального характеру кримінальний закон відносить мужолозтво і лесбійство. Під мужолозтвом у науковій літературі пропонується розуміти статеві зносини чоловіка з чоловіком із уведенням статевого члена в задній прохід партнера, а під лесбійством – спілкування жінки з жінкою в статевій сфері з застосуванням насиль-

¹ Коментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. С.И.Никулина. – М., 2000. – С.370.

тва, шляхом зіткнення статевих органів, а також інші лобострасні дії, зроблені руками й іншими частинами тіла¹. Всі інші насильницькі дії сексуального характеру охоплюються поняттям «інші дії сексуального характеру».

Відповідно до п.1 постанови Пленуму Верховного Суду РФ «Про судову практику по справах про зґвалтування» від 22.04.1992 р. зґвалтування вважається закінченим з моменту початку статевого акту, незалежно від його наслідків².

Представляється, що насильницькі дії сексуального характеру вважаються закінченими з моменту початку здійснення таких дій, оскільки ст.132 КК РФ не вказує на необхідність настання яких-небудь наслідків.

Насильство, застосовуване в процесі зґвалтування (насильницьких дій сексуального характеру) до потерпілого (потерпілої) чи інших осіб, може бути як фізичним, так психічним. Фізичне насильство полягає у заподіянні будь-якого насильства потерпілій (потерпілому) чи іншим особам. Таке насильство може проявитися у позбавленні потерпілих можливості опиратися, наприклад, шляхом зв'язування, у нанесенні побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Оскільки використання насильства є ознакою злочинів, передбачених ст.ст.131, 132 КК РФ, то додаткової кваліфікації за ст.11, 115, 116 КК РФ (умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю та побої) не потрібно. До фізичного насильства варто відносити і вплив на внутрішні органи потерпілої (потерпілого) шляхом введення в організм лікарських препаратів, наркотичних засобів.

Психічне насильство проявляється у виді погроз з метою подолання опору потерпілої (потерпілого). Погроза повинна сприйматися потерпілими реально. Згідно з п.4 постанови Пленуму Верховного Суду РФ від 22.04.1992 р., під погрозою застосування насильства варто розуміти не тільки прямі висловлювання, що виражали намір негайно застосувати насилля до самої потерпілої, її дітей, близьких родичів чи інших осіб, але і з урахуванням обставин справи такі загрозливі дії винного, як, наприклад, демонстрація зброї (пістолета, ножа, бритви і т.ін.).

Оскільки така погроза охоплюється диспозиціями ст.ст.131, 132 КК РФ, то додаткової кваліфікації по ст.119 КК РФ (погроза вбивством чи заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю) не вимагає.

Зґвалтування і насильницькі дії сексуального характеру можуть бути вчинені з використанням безпорадного стану потерпілої (потерпілого).

¹ Российское уголовное право. Особенная часть / Под ред. В.Н.Кудрявцева, А.К.Наумова. – М., 1997. – С.101.

² Вестник Верховного Суда Российской Федерации. – 1992. – № 7.

Відповідно до п.5 постанови Пленуму Верховного Суду РФ від 22.04.1992 р. зґвалтування варто визнавати скоєним з використанням безпорадного стану потерпілої особи (жінки) у тих випадках, коли вона в силу свого фізичного чи психічного стану (малолітній вік, фізичні недоліки, розлад душевної діяльності, інший хворобливий стан тощо) не могла розуміти характеру і значення вчинюваних з нею дій чи не могла чинити опору винному, і останній, вступаючи в статеві зносини, усвідомлював, що потерпіла знаходиться у такому стані. При оцінці обставин зґвалтування потерпілої, що знаходилася у стані сп'яніння, суди повинні виходити із того, що безпорадним (безпомічним) станом у цих випадках може бути визнаний лише такий ступінь сп'яніння, що позбавив потерпілу можливості чинити опір винному. Для визнання зґвалтування вчиненим з використанням безпорадного стану потерпілої не має значення, чи привів жінку у такий стан сам винний (наприклад, напоїв спиртними напоями, дав наркотики, снодійне і т.п.), чи вона знаходилася в безпорадному стані незалежно від його дій. Якщо з матеріалів справи про зґвалтування видно, що безпорадний стан потерпілої наступив в результаті застосування лікарських препаратів, наркотичних засобів, сильнодіючих чи отруйних речовин, то властивості і характер їхньої дії на організм людини можуть бути встановлені відповідним експертом, висновок якого варто враховувати при оцінці стану потерпілої поряд з іншими доказами.

Особлива жорстокість як при зґвалтуванні, так і при насильницьких діях сексуального характеру, проявляється в способі або обстановці скоєного злочину. Потерпілим при даному виді зґвалтування (насильницьких діях сексуального характеру) заподіюються особливі мучення і страждання, що характеризують спосіб або обстановку вчинення злочину.

При розгляді способу скоєного злочину, слід зазначити, що особливо жорстокість при зґвалтуванні (інших насильницьких діях сексуального характеру) може бути пов'язана з діями, що передують зґвалтуванню: катуваннями, мученнями, мордуваннями, заподіянням шкоди здоров'ю.

Разом із тим, як показує судова практика, правоохоронні органи Росії, незважаючи на наявність ознак особливо жорстокого способу зґвалтування, насильницьких дій сексуального характеру, не кваліфікують дії винних за п.«в» ч.2 ст.ст.131, 132 КК РФ.

Так, наприклад, вироком Калінінського районного федерального суду міста Санкт-Петербурга визнані винними: К. – у скоєнні зґвалтування, насильницьких дій сексуального характеру у відношенні потерпілих А. і З. В. – у вчиненні пособництва вказаних злочинних діянь. У період з 20 серпня 1999 р. по 29 серпня 1999 р. К. і В. за місцем проживання останнього по-

збавили потерпілих свободи пересування. К. з метою статевих зносин і вчинення дій сексуального характеру з потерпілими А. і З. вживав у відношенні їх фізичне насильство, що виразилося в нанесенні множинних ударів ногами, руками, ціпком, ременем і 11 припікань рук запаленими сигаретами. В., знаючи про злочинні наміри К., надав йому допомогу у вчиненні згвалтування і насильницьких дій сексуального характеру у відношенні потерпілих, створив умови, – надав свою квартиру. За допомогою зазначених способів насильства К. зломив волю потерпілих А. і З. та вчинив з ними неодноразово статеві акти і дії сексуального характеру¹.

Як видно на даному прикладі, у процесі фізичного насилля, застосованого К. до потерпілих, останнім заподіювалися особливі мучення і страждання, тобто можна говорити про особливо жорстокий спосіб згвалтування і насильницьких дій сексуального характеру. Фактично К. мордував потерпілих.

О.О. Мислива

викладач-методист

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ У СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ

Злочини у сфері трансплантації без перебільшення можна назвати сучасним кримінальним феноменом. За даними різноманітних джерел, за їх ознаками в Україні протягом 1998-2007 рр. порушено 16 кримінальних справ, з яких 9 – протягом 2001-2007 рр.

Так, у Східному регіоні країни спостерігається поширення незаконного обігу трансплантатів померлого і торгівля абортивними матеріалами [10]; у Західному – злочини, вчинені проти живих донорів (на території Львівської та Тернопільської областей порушувались кримінальні справи за ознаками незаконного використання жертв автокатастроф як донорів органів, підробки медичних документів для незаконного отримання донорських органів, торгівлі людьми як донорами тощо) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]; на Півдні – продаж за кордон неповнолітніх донорів (Одеська обл.) [9] і контрабанда донорського матеріалу (Херсонська обл.) [10]; на

¹ Архів Калінінського районного федерального суду м. Санкт-Петербурга. Справа: №1-485/2001 р.

Півночі – торгівля органами неповнолітніх і фетальних матеріалів (Донецька обл.) [11; 12].

Хоч пов'язані з незаконним отриманням і використанням донорського матеріалу злочини ще не стали наболілою темою для вітчизняних правоохоронців, існуючі дані свідчать про необхідність їх профілактики.

Розробці ефективних заходів нейтралізації відповідних злочинів має передувати вивчення параметрів і загальних закономірностей злочинного середовища у сфері трансплантації, що вкрай ускладнене відсутністю зведених кількісних показників і суттєвою латентністю злочинів, яка опосередкована специфікою вчинюваних діянь, недоліками статистичного обліку, небажанням громадян звертатися у правоохоронні органи, корупцією в медичних колах, недосконалістю кримінального закону. Тому доцільно осмислити окремі закономірності вказаних девіантних проявів.

Серед основних ознак пов'язаної з трансплантацією злочинної діяльності такі: професійний, корисливий, переважно груповий, транснаціональний характер, участь службових осіб і певна схожість із злочинним промислом (систематичність, толерантне ставлення суспільства до торгівлі частинами тіла та її надприбутковість, можливість отримати ліцензію на здійснення такої діяльності легально чи “під прикриттям” офіційно діючих осіб, у тому числі й міжнародних юридичних осіб, діяльність яких у цілому або частково є кримінальною).

Осмислення сутності злочинної поведінки в сфері трансплантації дозволяє визначити її механізм і структуру. Так, у часі злочинна діяльність, пов'язана з трансплантацією, складовими має незаконні експлантацію, обіг і пересадку донорського матеріалу, а за будовою утворює ієрархію “операція – діяння – діяльність”, в якій нижній її рівень розглядається як спосіб реалізації вищого, а операція є способом виконання дії, що є способом здійснення більш складної діяльності. Отримання фрагментів тіла людини може бути як основним етапом злочинної діяльності, так і її метою, зумовлюючи вчинення інших видів злочинів, які здатні виступати засобом її досягнення, наприклад, передбачених ст.ст. 115, 116, 121, 122, 125, 129, 137, 139, 140, 141, 146, 149, 169, 222, 331, 358, 361-364, 366 КК України, що утворюють перед- або післякримінальну діяльність. Можлива трансформація мети в мотив або у спосіб злочину і – навпаки.

Організація злочинної діяльності у сфері трансплантації, зокрема – транснаціональна, має три основні етапи:

1) організатор надає замовлення учасникам угруповання про потребу в певних донорських органах із медичного закладу;

2) замовлення передається в інший регіон або країну, в якій члени групи здійснюють заходи з отримання трансплантата: пошук донора, експлантацію анатомічного матеріалу та його доставку (найбільш привабливими для цього є країни із слабким економічним розвитком, ліберальним законодавством, у якому є прогалини регламентації трансплантації);

3) реалізація послуг замовника – нелегальна чи офіційна пересадка трансплантата спеціалістами у відповідному медичному закладі.

Фактичним джерелом злочину є конкретна особа, що має дефекти в психологічній сфері, які на ґрунті несприятливої життєвої ситуації виликають інтерес і намір вчинити злочин.

Умови, що детермінують злочинну діяльність у сфері трансплантації, можливо класифікувати наступним чином:

1) організаційно-медичні (дефіцит трансплантатів, незадовільний стан здоров'я населення, недосконалість механізму акредитації, ліцензування та координації діяльності відповідних медичних закладів і установ, відсутність контролю за якістю трансплантатів і належної кількості діагностичного обладнання; відсутність мережі центрів збору інформації про донорів тощо);

2) економічні фактори (висока вартість трансплантації та декларативність обов'язкової безоплатної медичної допомоги, хронічне недофінансування сфери трансплантації);

3) політичні (боротьба за владу, котра блокує діяльність уряду та заважає вирішенню гострих соціальних проблем, високий рівень хабарництва та корупції, зокрема – у медичних колах);

4) техногенні (недостатня підготовка працівників правоохоронних органів у сфері електронних комунікацій та неналежна оцінка з їх боку публікацій у ЗМІ, кіно- та відеопродукції теми злочинної трансплантації);

5) соціальні фактори (високий рівень нелегальної міграції, "прозорі кордони", стійка тенденція до зростання кількості безпритульні, жебраки та дітей-сиріт).

263. Ліквідація вказаних причин і умов відповідно до положення Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 рр. є одним із напрямків забезпечення правопорядку в країні. Обмеження криміногенних явищ у сфері трансплантації має відбуватись, передусім, шляхом запровадження соціальних заходів, підвищення кваліфікації та правосвідомості працівників правоохоронних органів.

Література

1. В Днепропетровске торговали костями трупов // Мрія. – 2001. – № 34. – 23 авг.
2. Інформація щодо порушень кримінальних справ за ст. 143 і ч. 3 ст. 149 КК України: Управління ІТ УМВС України у Дніпропетровській обл. – Вхід. № 463 від 22.02.2004 р. – 4 с.
3. Шруб К. Зародыш в розницу // Днепр Вечерний. – 2004. – № 37. – 10 марта.

4. Дело львовских врачей – обвинение без доказательств // Зеркало недели. – 2001. – № 47. – 1–7 дек.;
5. Іленко З. Це справа честі // Поступ. – 2001. – № 125. – 16–22 серп.
6. Вознюк Б. Скальпель в грязных руках // Трибуна. – 2001. – 17 окт.
7. Про основні підсумки діяльності Служби безпеки України у 2004 р. – Режим доступу: <http://www.sbu.gov.ua>. – Заголовок з екрану.
8. Пуговица Н. Младенцы на экспорт // Сельская жизнь. – 1997. – 23 сент
9. Радецький В.С Міжнародне співробітництво по запобіганню злочинності серед неповнолітніх // Адвокат. – 1998. – № 1. – С. 36–39.
10. Бангишев О. Контрабанда трансплантаційного матеріалу // Крок. – 1999. – № 21 – С. 6.
11. Косий М. Чутки про торгівлю органами занадто перебільшені // Голос України. – 2004. – № 39. – 28 лют.
12. Смирнова Е., Цинклер Е. Пациенты мариупольской клиники платили до 1,5 тысячи долларов за научные опыты на себе? // Факты. – 2005. – 27 авг. – с. 10.

В.Н. Мороз

(Днепродзержинское училище первоначальной подготовки персонала Государственного Департамента Украины по вопросам исполнения наказаний)

НАЗНАЧЕНИЕ НЕОПРЕДЕЛЕННЫХ ПРИГОВОРОВ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ США

В США допускается вынесение как определённых, так и неопределённых приговоров. По общему правилу, ни федеральные законы, ни законы штатов не устанавливают общих максимальных сроков лишения свободы. В большинстве штатов и по федеральным законам допускается возможность пожизненного лишения свободы. Этим во многом и обусловлено разнообразие в уголовном законодательстве США, как на уровне федерации и на уровне штатов института тюремного заключения.

Рассмотрим более детально систему неопределённых приговоров.

Теоретической основой системы неопределённых приговоров была педологическая концепция исправления преступника. Программа исправления осужденных, основанная на методах перевоспитания и «морального возрождения», была провозглашена на состоявшемся в 1870 г. в Цинциннати Национальном пенитенциарном конгрессе. Тон всему конгрессу задал главный оратор – А.Т.Гошорн из штата Огайо. «Гранитные стены и железные решетки, – заявил он, – лишают преступников свободы и являют собой справедливое физическое наказание, но они не способны так изменить душу человека, чтобы возвратить его обществу обновленным и исправившимся... И приходится филантропам и христианским проповедникам нашего времени искать новые средства,

чтобы вывести несчастных и заблудших на путь истинный» [1, с.52].

Преследуя эти высокие цели, конгресс принял Декларацию Принципов, где ставилась задача «морального возрождения» заключенных в противовес «причинению искупительных страданий»; проводилась классификация преступников «на основе личностных данных», обусловленных их успехами в тюрьме; вводился неопределенный приговор, по которому освобождение преступника допускается не раньше, чем наступает его «морального исцеление» и появляются «удовлетворительные доказательства его исправления».

В то время применение неопределенного приговора рассматривалось как важный фактор в деле исправления правонарушителей. В итоге в США господствующие позиции заняла система назначения наказания, при которой суд только определяет общие пределы тюремного заключения в широких диапазонах: от 5 до 15, от 10 до 20 лет и т.п., а иногда даже и в «рамках», как на срок от одного года до 99 лет [3, с.73-78].

Согласно распространенной в США теории реабилитации, виновный наказывается с целью исправить его путём «надлежащего обращения» (treatment) с ним. Такое обращение не совсем правильно называть наказанием поскольку (в отличие от других наказаний) упор делается не на причинение ему страданий, то есть поведение человека является «продуктом» (результатом), предшествующих причин, что эти причины могут быть выявлены и исходя из этого могут быть применены соответствующие терапевтические меры, которые могут оказаться эффективными для изменения поведения осужденного [4, с.242-243].

Исправление (rehabilitation) понималось весьма широко, а именно как такое изменение поведения осужденного под влиянием наказания, которое может выразиться и в полном отказе от преступной деятельности, и в том, что он впредь будет совершать менее тяжкие по своему характеру преступления и т.п. Взаимоотношения преступника с государством в лице правоохранительных органов можно условно сравнить с отношениями врача и пациента.

Задача суда и органов условно-досрочного освобождения состояла в том, чтобы провести более точную диагностику делинквентного состояния осужденного. Оценка совершенного преступления осужденным играла второстепенную роль. Оно рассматривалось лишь в качестве одного из «симптомов болезни», являлось внешним ее проявлением. Причины отклоняющегося поведения осужденного, как считалось, лежат в другой плоскости. Поэтому большое внимание уделялось изучению личности осужденного, его окружения и социальных связей. В центре процесса неизбежно оказывался сам виновный, а не совершенное им де-

яние. Основой этого положения стал лозунг, выдвинутый на конгрессе Американской ассоциации тюрем 1870 г.: «Наказание должно соответствовать не преступлению, а преступнику!».

Наказание в реабилитационной модели предстает в виде своеобразного «лечения». На конгрессе 1874 года прозвучало: «Откажемся от вынесения любых приговоров! Будем рассматривать преступников как больных, а само преступление как болезнь!» [5, с.176].

Отсюда и термин, который в то время в США использовался, по сути, в качестве синонима термину «punishmen»(наказание), – «тритмент» (treatment) или буквально «лечение», «обращение». В американской уголовно-правовой литературе можно обнаружить несколько определенных понятия «тритмент» (treatment). Некоторые американские авторы определяют «обращение» или «тритмент» весьма лаконично, но по существу не раскрывают его содержание, например – «это определенные систематические усилия, направленные на исправление преступников» [6, с.220]. Так, профессор Стуруп определяет «тритмент» (treatment) как «различные действия и отношения, которые используются для того, чтобы помочь пациентам принять более реалистическое решение их основных проблем относительно себя и окружающих» [6, с.200-201].

Основанием для введения понятия «тритмент» (treatment) вместо термина «punishmen» (наказание) связано с верой в силу науки, американский криминолог У.Реклисс в связи с этим отмечал, что никогда еще научные концепции не стучались так громко в дверь наказания. Ссылаясь на американский и европейский опыт воздействия на преступников, болеющих алкоголизмом, он отмечает, что эти преступники нуждаются, скорее, в «обращении», чем в наказании, и что осуществление «обращения» вообще более плодотворная работа для общества, чем осуществление наказания [7, с.450].

Наказание в такой модели должно быть избрано таким образом, чтобы оно максимально способствовало «выздоровлению» осужденного. Очевидно, что при таком подходе задача соблюдения формального соответствия наказания совершенному преступлению не ставилась. Как не ставилась и задача обеспечить формальное равенство в назначении наказания лицам, совершившим однотипные преступления, поскольку иное противоречило бы внутренней логике концепции исправления.

Эта теория так и определяется как «совокупность терапевтических мер, необходимых для того, чтобы вернуть осужденного в общество» [8, с. 176].

В американском словаре «Уголовное правосудие», указано три элемента реабилитационной теории: 1) высокая степень индивидуализации – в которой акцент делается на правонарушителе, а не на правонарушении; 2)

неопределённость – освобождение осужденного по его «излечению» (исправлении); 3) широкое усмотрение – большие права в осуществлении «обращения» с правонарушителем [9, с.264]. Практической реализацией этой доктрины явилось создание системы неопределённых приговоров.

В 1870 г. надзиратель детроитской тюрьмы Р.Брокуэлл в поддержку системы неопределённых приговоров говорил: «Да будет тюрьма, и вся тюремная система освящена светом любви, исходящим от этого закона. Оставим же пока наши мысли о наказании преступников как об акте так называемой справедливости и обратимся к истинным целям нашей системы – защите общества путём предупреждения преступлений и перевоспитания преступников» [10, с.6].

Согласно системе неопределённых приговоров, законом установлены минимальный и максимальный сроки лишения свободы, которые могут быть назначены за то или иное конкретное преступление.

В пределах установленного законом диапазона сроков суд по своему усмотрению указывает минимальный и максимальный срок лишения свободы. А в последствии административный орган – Совет по вопросам условно-досрочного освобождения осужденных – принимает решение о дате фактического освобождения заключённого в период между минимальным и максимальным сроком лишения свободы, установленными приговором, и об условно-досрочном освобождении заключённого. При определении даты фактического освобождения заключённого Совет по вопросам условно-досрочного освобождения учитывает поведение осуждённого в период отбывания наказания и другие факторы, имеющие значение для оценки способности преступника не совершать новые преступления в случае освобождения. [11, с.895]. Идея состоит в том, чтобы отнять право назначения наказаний у предвзято настроенных судей, разбираемых дело, и передать его в руки опытных экспертов, специалистов в области человеческого поведения.

Например, в Калифорнии назначение наказания и применение условного освобождения для осужденных мужчин передано Совету по делам взрослых, состоящему из 9 человек. В состав Совета входят не только представители тюремной администрации, но и психологи и психиатры. Члены этого Совета назначаются губернатором штата на 4 года [1, с.110].

Аналізу підвергається як каждодневное поведение осужденного, так и его способность контролировать себя. Методики оценки «перевоспитанности» заключённого различны. Например, в процессе беседы выясняется, как бы он повёл себя в той или иной конфликтной ситуации, как следовало бы поступить, чтобы избежать совершенного им

преступления. Заключённого могут специально провоцировать на противоправное поведение, а скрытая камера фиксирует его способность подавлять собственную агрессию и находить пути правомерного разрешения конфликта. С учётом сделанной записи решается вопрос о его освобождении [12, с.176]. Также Совет принимает решение на основании информации, которая содержится в основном досье на заключённого, а также и на данных представителя тюремной администрации «консультант по исправлению», изложенных в письменном виде. В досье содержится: отзыв чиновника Службы пробации, замечания судьи, разбиравшего дело, мнение окружного прокурора, заключения психиатров, психологов, социальных работников, доклады охранников о нарушениях правил. Решение Совета может зависеть и от таких факторов: возможность найти работу, загруженности тюрем, уровня того или иного вида преступности и др. Рамсей Кларк в своей работе «Преступность в США» достаточно категорически утверждает: «Если целью является социальное восстановление личности преступника, то средством ее достижения может быть только неопределенное наказание. При назначении такого наказания устанавливается лишь его максимальный срок, за пределами которого государство не вправе ограничивать свободу данного лица... Наказание предполагает программу социального восстановления личности, учитывающую способности каждого осужденного. Профессионально подготовленные работники исправительных учреждений могут при этом внимательно наблюдать за заключенными и освободить его в пределах установленного срока возможно раньше в зависимости от состояния его личности и на условиях, разумно рассчитанных на то, чтобы гарантировать защиту общества» [13, с.279].

В этом изложении аргумент в пользу неопределенного приговора звучит вроде бы убедительно: неопределенный приговор представляется более справедливым, гуманным и просвещенным методом обращения с преступником; он содержит в себе для каждого заключенного обещания помощи, гуманного обращения с ним и уважения его как законопослушного гражданина.

Литература

1. Дж. Митфордл. Тюремный бизнес / Пер. с англ. Ю.А.Неподаева. / Под общей ред. и с. вступ. статьёй д.ю.н. И.Б.Михайловский. – М.:Прогресс, 1978. – 347 с.
2. Уголовный кодекс Штата Техас / Науч. ред. и предисл. к.ю.н., проф. И.Д.Козочкина. / Пер. с англ. Д.Г.Осипова, И.Д.Козочкина. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2006. – 576 с.
3. Никифоров Б.С., Решетников Ф.М. Современное американское уголовное право – М.: Наука, 1990. – 256 с.
4. Козочкин И.Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2007. – 478 с.

5. American Correctional Association Congress of Corrections Proceedings, 1874.
6. Carney Louis P. Corrections: Treatment and Philosophy Englewood Cliffs. – N. Y., 1980. – P.200–201, 220–221.
7. Reckless V. The Crime Problem. – N. Y., 1955. – P.450.
8. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии: Общая часть уголовного права. – М.: Юрид. лит., 1991. – 288 с.
9. Rush G. The Dictionary of Criminal Justice. – Dushkin Publishing Group., Inc. Com., 1991. – 360 p.
10. American Correctional Association Congress of Corrections Proceedings, 1870.
11. Уильям Бернам. Правовая система США. 3-й выпуск. – М.: «Новая юстиция», 2007. – 1216с.
12. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 376с.
13. Кларк Р. Преступность в США. Замечания по поводу её природы, причин, предупреждения и контроля / Перев. с англ. к.ю.н. А.С.Никифорова; / Под ред. и со вступ. ст. д.ю.н. Б.С.Никифорова. – М.: «Прогресс», 1975. – 422 с.

Т.А. Пазинич

кандидат юридичних наук

(Харківський національний

університет внутрішніх справ)

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ ЗЛОЧИН: СУТНІСТЬ ТА ВИДИ

В зв'язку із глобалізацією злочинності у світі виникла необхідність створення загального міждержавного інструменту протидії – Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол), повноправним членом якої стала Україна. Верховною Радою України було ратифіковано велику кількість міжнародних нормативно-правових актів, направлених на вироблення єдиного механізму боротьби із злочинами на міжнародному рівні. Для забезпечення виконання цих заходів було здійснено кропітку законотворчу роботу на національному рівні, яка полягала у приведенні у відповідність кримінального законодавства України, а також виданні Указів Президентом України, Вказівок та Наказів Генеральною прокуратурою України, Наказів, Інструкцій та Розпоряджень МВС України, Службою безпеки України, Держкомкордоном України, Державною митною службою України, Державною податковою адміністрацією України, загальним завданням яких було розроблення практичних шляхів реалізації проголошеного міждержавного завдання протидії злочинності.

Окрім інших здобутків, в результаті цієї діяльності на офіційному законодавчому рівні в національну теоретичну базу був введений новий термін «транснаціональні злочини» або «злочини транснаціонального характеру». Вітчизняні науковці різних галузей знань (міжнародне пра-

во, кримінологія, кримінальне право, криміналістика) стали активно використовувати у своїх роботах цей термін, при цьому вкладаючи своє розуміння в його значення.

Так, деякі вчені в якості синонімів використовують терміни «транснаціональні злочини», «злочини міжнародного характеру», «міжнародні злочини», «конвенційні злочини», зазначаючи, що вказані злочини – це злочини, які посягають одночасно на міжнародний і національний правопорядок, на мирне співробітництво держав у галузі економіки, культури, торгівлі, порушують права і свободи людини, інтереси юридичних осіб і містять суспільну небезпеку для багатьох держав [5, с. 235]. Інші вчені під транснаціональною злочинністю розуміють міжнародну організовану злочинність, і при цьому вказують, що така «...интернационализация организованной преступности отражается в расширении рынков сбыта наркотических средств, похищенных вещей, людей, оружия, радиоактивных веществ и других незаконных товаров и услуг, которые поставляются и обрабатываются через сеть преступных коммерческих организаций, охватывающих весь мир.» [6, с. 7-8]. Ті ж автори виділяють із транснаціональних злочинів ще й транскордонні злочини, які концентруються на обмежених територіях митниць [6, с. 90], і зазначають, що останні є ключовими для розвитку транснаціональної злочинності [6, с. 93].

Російські вчені вважають, що транснаціональний характер злочинів проявляється у вчиненні організованими групами злочинів на територіях декількох держав, або – у вчиненні злочинів міждержавного характеру [7, с. 87-90]. «Транснациональное преступление – это деяние, предусмотренное международным договором, не относящееся к преступлениям против человечества, мира и безопасности, но посягающее на нормальные стабильные отношения между государствами, наносящее ущерб мирному сотрудничеству в различных областях отношений (экономической, социально-культурной, имущественной и т.п.), а также организациям и гражданам, наказуемое либо согласно нормам, установленным в международных договорах, либо согласно нормам национального уголовного законодательства в соответствии с этими договорами» [8, с. 116].

Вищевикладене свідчить про те, що відсутність належного законодавчого закріплення визначення транснаціональної злочинності, і наявність у вчених діаметрально різних поглядів на її характеристику створює проблему у розумінні цієї ключової категорії. На наш погляд, для подолання вказаної проблеми необхідно виробити єдиний підхід у визначенні сутності транснаціональних злочинів та їх видів.

Ми пропонуємо аналізувати сутність транснаціональної злочинності, виходячи із положень Статуту Міжнародної організації кримінальної по-

ліції (Інтерпол). Так, в ст. 2 Статуту вказана головна мета цієї організації, яка полягає у забезпеченні взаємного співробітництва всіх органів кримінальної поліції країн, і успішному сприянню попередженню і боротьбі із загальною кримінальною злочинністю [3]. Отже, мова не йде про якусь окрему категорію злочинів, яка б відрізнялась особливою небезпекою для світового співтовариства, міжнародного порядку чи інше. Маються на увазі всі загальні злочини, тобто злочини, які поряд із закріпленням у національному законодавстві країни, закріплені як такі у міжнародному праві або у кримінальному законодавстві інших іноземних держав.

Після прийняття України в члени Інтерполу постановою Кабінета Міністрів України №220 від 25.03.1995 року було затверджено Положення про Національне центральне бюро Інтерполу в Україні, в якому зазначалося, що через бюро буде здійснюватись взаємодія з правоохоронними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби із злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі країни. З того часу в національних нормативно-правових актах, в яких мали місце положення щодо взаємодії правоохоронних органів України з каналами Інтерполу та з компетентними органами іноземних держав при розслідуванні злочинів, останні вказувались як «транснаціональні» або «що мають транснаціональний характер».

Термін «транс» має іншомовне походження (лат. trans – крізь, через кого, що) – це частина слова, яка вказує на зв'язок певних елементів. Транснаціональний – значить міжнародний, тобто той, що виходить за рамки однієї держави або однієї нації [9, с. 808-809]. Ми вважаємо, що на транснаціональний характер злочину вказує той факт, що при його розслідуванні за рамки юрисдикції правоохоронних органів України виходить виконання заходів щодо:

- встановлення всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі згідно ст. 64 КПК України;
- встановлення ознак, які вказують на вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією, згідно ст. 28 КК України;
- встановлення причин й умов, які сприяли вчиненню злочину згідно ст. 23 КПК України;
- покарання винних у вчиненні злочину згідно ст. 4 КПК України.

Беручи до уваги вищевикладене, ми пропонуємо вважати *транснаціональними* злочини, при виявленні, розслідуванні і попередженні яких виникає необхідність у взаємодії правоохоронних органів України з міжнародними організаціями, або з правоохоронними органами інших країн. Виходячи з цього, транснаціональними злочинами будуть вважа-

тися злочини, які:

- вчинюються громадянами України проти інтересів України по завданню іноземної держави, її іноземної розвідки, чи іншої організації;
- вчинюються громадянами України проти інтересів України на території іншої держави;
- вчинюються іноземними громадянами по відношенню до інтересів або на території України;
- вчинюються громадянами декількох (двох та більше) держав;
- вчинюють громадяни України по відношенню до інтересів іншої держави або на її території.

У Кримінальному кодексі України є окремі злочини, в складі яких закладено «іноземний елемент» (інтереси іншої держави, територія, суб'єкти), що безпосередньо вказує на їх транснаціональний характер; і є злочини, які в силу своєї природи вимагають поширення на території декількох держав (наркобізнес, торгівля людьми, зброєю, кіберзлочини, легалізація коштів), та/або вимагають створення організованого злочинного формування, до складу якого будуть входити представники декількох держав.

На наш погляд, весь масив злочинів, які є транснаціональними або можуть бути ними, можна поділити на чотири великих групи залежно від того, якими розділами вони передбачені у Кримінальному кодексі. Їх класифікація буде мати наступний вигляд:

А) злочини, які передбачені Розділом 1 КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», якщо вчинюються вони *громадянами України по завданню іноземних організацій, або на території іншої держави, або вчинюються іноземними громадянами чи апатридами;*

Б) злочини, які передбачені Розділом 19 КК України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», якщо вони *вчинюються на території іншої держави, або посягають на інтереси іншої держави;*

В) злочини, що передбачені Розділом 20 КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Цей розділ передбачено вперше в українському кримінальному законодавстві. Дані злочини мають транснаціональний характер в зв'язку з тим, що процес по ним може порушити і провести міжнародна організація, навіть у випадку, якщо сама держава, у якій злочин вчинено не визнає його таким;

Г) злочини, які передбачені іншими розділами Кримінального кодексу України, і які мають міжнародний характер в силу трьох факторів:

- злочини зачіпають крім території України ще й території іншої/інших держав (здійснюється готування злочину на одній території, а вчинюється на іншій, або приховується злочин в іншій державі);

- злочини вчинюються на території однієї держави, але зачіпають інтереси інших/іншої держав (від злочину, який вчинений в Україні, постраждали окремі іноземні громадяни);

- у вчиненні злочинів брали участь громадяни декількох держав (у склад організованої злочинної групи, яка займається наркобізнесом, входять представники декількох держав, що діють спільно).

Уявляється, що викладена позиція щодо розуміння транснаціональних злочинів більш точно відображає їх сутність і є більш коректною для використання при провадженні у кримінальних справах названої категорії та наукових дослідженнях з розробки методичних рекомендацій.

Література

1. Кримінальний кодекс України.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України.
3. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол) (набув чинності 13.06.1956 року).
4. Положення про Національне центральне бюро Інтерполу затверджене постановою КМУ України №220 від 25.03.1995.
5. Бандурка О.М. Інтерпол: Міжнародна організація кримінальної поліції: Наук.-практ. посібник. – Харків: Держ. Спеціалізоване вид-во «Основа», 2003.
6. Биленчук П.Д., Еркенов С.Е., Кофанов А.В. Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учебное пособие / Под ред. Акад. П.Д. Биленчука. – К.: Атика, 1999.
7. Цепелев В.Ф. Транснациональный аспект организованной преступности и некоторые проблемы борьбы с ней // Актуальные проблемы теории и практики борьбы с организованной преступностью в России: материалы научно-практ. Конфер. – М. 1994.
8. Блищенко И.Б., Каламкарян Р.А., Карпец И.И. и др. Международное уголовное право. – М.: Наука, 1995.
9. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – Мн.: Современный литератор, 2000

О.А. Пилипенко

(ГУМВС України в Дніпропетровській області)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ОВС ЗА ПРИМУШУВАННЯ ДО ДАЧІ СВДЧЕНЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

На сучасному етапі розвитку демократичних інститутів в Україні непоодинокими є факти перевищення влади серед працівників ОВС виражені у застосуванні фізичного та психологічного впливу на учасників кримінального процесу під час проведення слідчих дій.

На особливу небезпеку примушення до дачі свідчень вказує той факт, що злочин вчиняється особою покликаного на захист прав та законних ін-

тересів людини і громадянина, тобто слідчим або особою, що проводить дізнання. Особливий статус цих представників влади обумовлюється наділенням їх з боку держави владними повноваженнями по застосуванню заходів примусу відносно інших осіб під час здійснення своїх функцій. Компетенція вказаних суб'єктів визначена Законом України "Про міліцію", Кримінально-процесуальним кодексом України, відомчими положеннями про відповідні служби МВС та посадовими інструкціями.

Головним безпосереднім об'єктом злочину передбаченого статтею 373 Кримінального кодексу України є суспільні відносини, що регулюють діяльність слідчого, особи, що проводить дізнання під час проведення таких слідчих дій як допити, очні ставки, відтворення обстановки та обставин подій. Порушення встановленого законом порядку проведення допити, очні ставки, відтворення обстановки та обставин подій завдає шкоди інтересам правосуддя, порушуючи один з найголовніших його принципів – це принцип законності, неупередженості та гуманізму кримінально-процесуальної діяльності.

Поряд з цим сутність безпосереднього об'єкту цієї норми не обмежується вказаною сукупністю відносин, оскільки примушування давати показання, що вчиняється працівниками ОВС (в нашому випадку слідчими) відносно до учасників кримінального процесу, посягає передусім на їх права і свободи. Але деякі вчені вважають, що точка зору про два об'єкта посягання цієї норми недостатньо обґрунтована.

Складність у визначенні безпосереднього об'єкту вказаної норми, полягає в тому, що нема конкретної вказівки на нього в диспозиції досліджуваної норми, але встановити його зміст можна проаналізувавши не тільки суспільні відносини, що порушуються в результаті злочину, але й вид та розмір його наслідків [6]. Ствердження того, що особа як суб'єкт певної сукупності суспільних відносин є лише елементом такого суспільного відношення, як правосуддя, викликає обурення. Відомо, здійснення правосуддя, понад усе, передбачає встановлення істини у справі, в зв'язку з чим злочинний вплив на особистість розглядається як спосіб посягання на інтереси правосуддя, без об'єктивного врахування реальних наслідків злочинного діяння.

В даному випадку питання дотримання законності включає в себе такі розділи, як захист прав особи, забезпечення прав особи та дотримання прав особи.

Перші два передбачають наявність у особи реального права на захист від різних злочинних посягань, що забезпечується належним функціонуванням правоохоронних органів у сфері попередження, розкриття та розслідування злочинів. В цьому випадку правоохоронні органи віді-

грають роль гаранта прав особи, інтереси якої порушуються злочином.

Таким чином, вчиняючи основні дії, спрямовані на захист і відновлення порушених злочином прав потерпілих шляхом розкриття і розслідування злочинів, посадові особи одночасно з цим повинні забезпечувати дотримання меж законодавчо дозволених обмежень прав особи, що є учасником кримінального процесу, а не їх захист. В ході дізнання, слідства право таких осіб забезпечується діями слідчого та особи, що проводить дізнання та повністю залежать від них. Тому існуюча правова регламентація дій правоохоронців переслідує поряд з іншими мету – захистити учасників процесу від свавілля вказаних посадових осіб.[7]

У цьому випадку виникають дві групи правовідносин: одні – між особистістю та державою, інші – між державою і його представником – службовою особою, яка покликана дотримуватися прав учасників процесу. Друга група розглядається законодавцем у рамках розділу “Злочину проти правосуддя” у якості базових правовідносин, що мають пріоритетне значення для досягнення цілей правосуддя, не дивлячись на те, що в ряді випадків весь негативний вплив на зазначені правовідносини виражається тільки в порушенні процесуальної форми.

Таким чином, визначаючи зміст безпосереднього об’єкта досліджуваної групи злочинів, необхідно виділяти такі змістовні сторони, як діяльність компетентних органів по здійсненню правосуддя і недоторканність особи.

У діючому кримінальному законодавстві досліджуваний склад злочину (ст. 373 КК України) віднесений до злочинів проти правосуддя і розглядається як спеціальна форма перевищення влади.

Відзначимо, що сам факт існування такого складу важко пояснити тільки необхідністю посилення відповідальності за цей спеціальний вид посадового злочину. Досить порівняти санкції ст. ст. 365 та 373 КК, що встановлює менш тяжче, у порівнянні з загальною нормою, караність примушування до дачі показань, незважаючи на існуючі в кримінальному праві загальні критерії конструювання спеціальних норм, відповідно до яких спеціальна норма, що розширює межі чинності карного закону, повинна підсилувати відповідальність за окремий спеціальний склад злочину. Можливо, законодавець виділив перераховані норми лише для того, щоб підкреслити злочинність якихось визначених дій, оскільки закони пишуться не тільки для юристів. У цьому випадку існування зазначеного складу може оцінюватися лише як спроба держави дистанціюватися від суспільно-небезпечних діянь, здійснюваних правоохоронцями в ході реалізації правосуддя.

Необхідно підкреслити підвищену суспільну небезпеку подібних діянь, що вчиняються у сфері, призначеній для відновлення справедливості,

оскільки досліджувана спеціальна норма повинна конкретизувати характер і ступінь небезпеки даного злочину й особистості винного [8]. Введення у текст кримінального закону спеціальної норми, що відображає зміну суспільної небезпеки діяння, припускає диференціацію кримінальної відповідальності. Як правило, зазначена обставина визначає зміну санкції спеціальної норми. Оскільки санкція (покарання) є вторинною стосовно суспільної небезпеки, вона повинна виводитися з неї. Отже, злочин, що завдає більш значної шкоди, повинен мати підвищену санкцію, так як покарання повинне відповідати тяжкості вчиненого злочину. [9]

Література

1. Конституція України 1996 р.
2. Закон України „Про оперативно-розшукову діяльність” № 2135 від 18.02.1992р.
3. Закон України „Про міліцію” 1990 р.
4. Наказ МВС № 1100 від 31.10.2002. р. „Про вдосконалення організації діяльності органів досудового слідства МВС України”.
5. Наказ МВС України № 1600 від 25.12.2003 „Про затвердження інструкції з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України у розкритті та розслідуванні злочинів”.
6. Веліев І. В. Проблеми забезпечення законності при кваліфікації злочинів за ознаками об'єкту посягання. – Баку, 1992. – С. 11-12.
7. Толкачов К. Б., Хабібулін А. Г. Органи внутрішніх справ в механізмі забезпечення особистих конституційних прав і свобод громадян. – Уфа, 1991. – С. 142-143.
8. Горелик А. С. Роль спеціальних норм в криміналізації та декриміналізації діянь //Сучасні проблеми кримінального права, процесу і криміналістики. – Москва-Кемерово, 1996. – С. 37.
9. Мальцев В. В. Проблема кримінально правової оцінки суспільно-небезпечних наслідків. – Саратов, 1989. – С. 101.

О.Є. Сапожнікова

юрист

(Громадська організація «Антикорупційна інформаційна служба» у м. Києві)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ВІКУ ОСОБИ, З ЯКОГО МОЖЕ НАСТАВАТИ КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У РАЗІ ВІДСУТНОСТІ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ЙОГО ВИЗНАЧАЄ

Проблеми, що пов'язані із віком кримінальної відповідальності потребують вирішення не лише в теорії, а є ситуації, коли практики кримінального права теж мають певну заінтересованість. Така обставина, як

встановлення віку особи (число, місяць, рік народження), необхідна для з'ясування при провадженні досудового слідства та розгляді в суді справи про злочин(и) неповнолітнього, коли документів, які засвідчують особу, немає. Наступна обставина, яка передбачена до з'ясування ч. 1 ст. 433 КПК України, є стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього. При наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з душевним захворюванням, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними.

Більш детально розкрито дане положення у п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду (далі – ВС) України № 6 "Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру" від 31 травня 2002 року: під час провадження досудового слідства та розгляду справи про застосування примусових заходів виховного характеру, крім обставин, зазначених у ст. 64 КПК України, підлягають з'ясуванню: а) вік неповнолітнього – число, місяць і рік народження (з цією метою до справи має бути долучена копія свідоцтва чи актового запису про народження); б) стан здоров'я та рівень загального розвитку неповнолітнього (за наявності даних про його розумову відсталість, не пов'язану із психічним захворюванням, слід з'ясувати, чи здатний він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою може керувати ними, для чого в разі необхідності призначається експертиза за участю спеціалістів у галузі дитячої та підліткової психології або ж експертів психіатрів) тощо.

З наведеного вище випливає, що встановлення віку є концептуальним положенням на досудовому розслідуванні та судовому розгляді справи. В українському кримінальному законодавстві залишається "білою плямою" питання щодо значення рівня загального розвитку неповнолітнього, а саме його відсталості, не пов'язаної із психічним захворюванням. Це розкрито у КПК України, у Постановах Пленуму ВС України, але відсутнє у КК України. На нашу думку, дане питання потрібно врегулювати шляхом внесення у ст. 22 КК України (частиною 3) тексту такого змісту: якщо особа досягла віку, передбаченого частинами першою чи другою даної статті, але внаслідок відставання в психічному розвитку, не пов'язаному з психічним розладом, під час скоєння суспільно небезпечного діяння не могла в повній мірі усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності) або керувати ними, вона не підлягає кримінальній відповідальності.

Встановлення мінімальної календарної вікової межі для кримінальної відповідальності є обґрунтованим. При цьому враховано ряд факторів: ступінь фізичного і психічного розвитку, соціально-психологічні особливості (інтелектуальні, вольові, емоційні) людини, що визначають зда-

тність даного суб'єкта під час вчинення діяння усвідомлювати його фактичний характер і суспільну небезпечність; кримінологічні показники (поширеність діянь даного виду серед осіб певного віку, їх тяжкість тощо); принципи кримінально-правової політики (наприклад, доцільність встановлення кримінально-правової заборони)¹ [23; с. 35].

Вважається, що встановлення віку не характеризується великою точністю і визначається за сукупністю ряду ознак. Ступінь достовірності залежить від вікового періоду і коливається від одного-двох місяців (до 1 року), одного-двох років (до 17-20 років), до п'яти років в зрілому і похилому віці і 10 років у старих людей.

Так, в своїх дослідженнях Пашкова В.І. відзначила, що «при визначенні віку дітей і підлітків за їх соматометричним статусом потрібно враховувати акселерацію і національну приналежність особи, яка оглядається». При судово-медичному визначенні віку дітей і підлітків за показниками їх фізичного розвитку необхідно завжди враховувати, по-перше, зміни, які виникли під впливом дії акселерації, по-друге, їх національну приналежність, пам'ятаючи при цьому про те, що єдиних стандартів фізичного розвитку для визначення віку немає, так як кожна етнічна група відмінна своїми особливостями розвитку, які далеко не завжди можуть бути об'єднані загальними показниками².

Вищенаведені підходи визначення віку особи стосуються малолітніх та неповнолітніх. Але трапляються випадки, коли немає документів, які ідентифікують особу, а вона є дорослою. Наприклад, є деякі категорії злочинів, де суб'єкт злочину є спеціальний і потребує досягнення певного віку, щоб набути певний соціально-правові статус або здійснити певні дії. Ці вікові межі можуть коливатися у районі 18-ти, 21-го, 35-ти, 55-ти, 65-ти років тощо. І тут з'являється необхідність встановлення віку і дорослої особи за допомогою спеціальних методик медичного та психологічного характеру. Кожна клітина людського організму має свій вік і нині судово-медичними експертизами його встановлюють, що потім дає можливість визначити вік людини. Зауважимо, що розрізняють загальний біологічний вік – період життя всього організму; парціальний біологічний вік – стан її окремих систем; питомий біологічний вік – співвідношення загального і парціального. Усе це враховується і виводиться середня величина, яка береться до уваги.

Звісно, що ми тільки доторкнулися до деяких питань встановлення

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005. – С. 65.

² Шутенов Г.В., Молотов Б.В. Как установить возраст // Здравоохранение Казахстана. – Алма-Ата: Изд-во ЦК КП Казахстана, 1977. – № 4. – С. 26.

віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність у разі відсутності документів, що його визначає, і усе вище сказане потребує в подальшому ретельного дослідження, але дана спроба, вважаємо, варта існування, якщо хоча б одна людина пройнялася її суттю.

О.В. Сервулі

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ДЕТЕРМІНАЦІЯ РЕЦИДИВНОЇ КОРИСЛИВО- НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Підвищена суспільна небезпека корисливо-насильницької рецидивної злочинності полягає у її стійкості, що свідчить про небажання окремих осіб дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки та вирішенні ними своїх проблем кримінальними методами. При цьому причини злочинної поведінки цих осіб пов'язані з конкретними історичними умовами життя суспільства.

На наш погляд, специфіка корисливо-насильницької рецидивної злочинності стосується не тільки реалізації кримінальних намірів злочинців, а й свого причинного комплексу, особливостей особи рецидивістів. Відповідно, повинні бути й певні особливості у попередженні рецидивної корисливо-насильницької злочинності.

Для попередження будь-якого виду злочинності, у тому числі рецидивної корисливо-насильницької, було б невірним обмежитися тільки констатацією негативних явищ, що сприяють її існуванню та поширенню. Причини та умови (детермінанти) злочинності як у цілому, так і окремих її видів не випадково займають одну із центральних позицій кримінології. Їх вивчення стає особливо актуальним у цей час, при заостренні соціально-економічної, політичної обстановки в країні, коли має місце повсюдна криза моральності та злочинність досягає своєї «критичної маси». Оскільки злочинність – це наслідок відповідних причин та умов, і протидіяти правоохоронні органи повинні не стільки цьому наслідку – злочинності, а тим причинам, що породжують дане явище, а також умовами, що сприяють їх прояву [1, с.54].

Кримінологами виділяються два комплекси взаємопов'язаних та взаємообумовлених детермінант: по-перше, детермінанти злочинності в

цілому, і по-друге, – ті криміногенні явища і процеси, що впливають на інтенсивність дії детермінант першого порядку [2].

До причин та умов рецидивної злочинності другого порядку, як правило, відносять дві групи криміногенних факторів: а) об'єктивні, котрі охоплюють різноманітне коло обставин організаційного, правового, виховного характеру; б) суб'єктивні, що відносяться до особи рецидивіста.

До об'єктивних умов відносяться: помилки при призначенні та виконанні покарання; недоліки в роботі по працевлаштуванню та побутовому влаштуванню, вихованню та контролю за особами, звільненими із місць позбавлення волі або засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; негативний вплив мікросередовища та інші.

Суб'єктивні умови для існування рецидивної корисливо-насильницької злочинності є основними, оскільки злочинець-рецидивіст вчиняє злочин не тільки під впливом об'єктивних умов, а й в силу анти-суспільної спрямованості особистості створює об'єктивні передумови для вчинення злочину.

Необхідно зазначити, що велика кількість думок кримінологів з приводу детермінант злочинності породжує цілий ряд понять, що пояснюють це явище. До них можна віднести і джерела злочинності, і фактори злочинності, і детермінанти та обставини злочинності. Однак, на наш погляд, необхідним є єдиний підхід до розуміння детермінант, що обумовлюють злочинність.

У зв'язку із цим Г.А.Аванесов відзначає, що причинний зв'язок – це особлива форма закономірних взаємозв'язків, оскільки в ньому проявляється виникнення явища. Однак, своєрідними оперативними факторами даного процесу є як причини, так і умови. Пов'язано це із тим, що у різних суспільних явищах одна і та ж умова може кваліфікуватися як причина, а може й перебувати в якості умови. Привертає увагу вчених те, що дана обставина, повинна враховуватися як при дослідженні причин злочинності в цілому, так і при аналізі конкретного злочину. Однак при цьому не можна не враховувати і наступне: «...причини и условия не идентичные категории, хотя и не противоположные понятия, так как причина проявляется через условия в ходе их взаимного влияния» між причинами та умовами, таким чином, є схожі риси та відмінності. Їх дослідження – проблема досить складна [3]. Такий підхід може бути застосований при вирішенні завдань по нейтралізації детермінант злочинності як явища. Однак, необхідно зазначити, що всі детермінанти злочинності взаємопов'язані між собою, і лише їх сукупність в кінцевому рахунку дає життя злочину.

При розгляді причин та умов рецидивної корисливо-насильницької

злочинності, на наш погляд, є потреба поділити їх на два самостійні блоки: 1) загальні причини та умови, що охоплюють всі види злочинності (загальні детермінанти злочинності як явища); 2) спеціальні причини та умови, що сприяють існуванню та відновленню рецидивної корисливо-насильницької злочинності (спеціальні детермінанти).

До першого блоку детермінант відносяться економічні, політичні, соціальні, психологічні фактори, а також моральний стан сучасного українського суспільства. Проведення даного дослідження дозволяє стверджувати, що суперечності, котрі виникають в результаті економічних відносин, породжують злочинність. Особливо чітко це проявляється в умовах формування ринкових відносин. Вирішення питань економічної конкуренції шляхом фізичного усунення конкурентів є одним із проявів таких суперечностей. Таким чином, економічні суперечності засновані на конкуренції, а це означає – придушення конкурентів кримінальними методами, як свідчать реалії українського суспільства, на безробітті, на рейдерстві, на отриманні максимальних прибутків незаконними способами тощо.

Всупереч думці, яка існує у більшій частині населення України про стабільний стан економіки, що мав місце у період до «перебудови» (до 1985 року), кримінологи відзначають, що радянська командно-адміністративна система була живильним середовищем для існування злочинності. Так само, як і зараз, існувало приховане безробіття, а життєвий рівень населення постійно падав. Зрозуміло, що це тягло за собою збільшення кількості корисливих та корисливо-насильницьких злочинів. За статистичними даними МВС України, питома вага корисливих злочинів у 1985 році складала 34%, корисливо-насильницьких – 45%. У 1995 році ці показники відповідно склали 41% та 56%, а у 2005 році – 47% та 64%. Перехід до ринкової економіки поглибив процес криміналізації суспільства, а до вчинення злочинів особу штовхає або гонить за великими грошми, або бажання хоч якось вижити.

Політичні відносини в українському суспільстві також певним чином негативно впливають на стан злочинності в цілому, і на корисливо-насильницьку рецидивну злочинність зокрема. Центральним питанням будь-якого політичного конфлікту є боротьба за владу, і його розв'язання останні 15-20 років здійснюється за допомогою «брудних» технологій та кримінальних методів. Вбивства директора ринку Озерка у м.Дніпропетровську, бізнесменів Курочкіна (м.Київ, 2007 рік), Бімбага (м.Маріуполь Донецької області, 1994 рік), народного депутата Щербаня (м.Донецьк, 1996 рік), президента футбольного клубу „Шахтар” Брагіна (м.Донецьк, 1995 рік) та багато інших мали не тільки замовний характер, а

були пов'язані, у першу чергу, із намаганнями захопити великі матеріальні об'єкти, що належали загиблим. Таким чином, основною і головною причиною таких вбивств був розподіл економічних сфер впливу.

Крім того, політичне протистояння у самій країні часто призводить до паралічу влади, бездіяльності законів, корупції, наслідком яких є зростання насильства та жорстокості. Аналогічні явища спостерігаються і в суспільстві.

Також причини злочинності необхідно шукати і у відносинах людини з оточуючим середовищем, оскільки соціальні фактори відіграють суттєву роль у відносинах людини, як соціальної істоти. Зміст соціального буття людини проявляється в усіх складностях та суперечностях буття суспільства, у якому вона живе. Соціальні відносини різноманітні та різнорівневі. Взагалі можна зазначити, що суспільні відносини, в яких особистість не відчуває себе рівною з іншими особами, обмеженою або приниженою, завжди тягнуть за собою протести у поведінці, а їх крайній вираз – злочинна поведінка.

Особливу увагу при цьому має моральний та психологічний стан суспільства. На жаль, необхідно зазначити, що економічна та політична криза негативно відобразилася і на цій сфері. В сучасному українському суспільстві дуже мало уваги приділяється моральному вихованню громадян. Необмежена реклама алкогольних напоїв, тютюну, велика кількість телепередач і кінофільмів з проявами насильства та жорстокості, пропаганда у ЗМІ «вільного» та безтурботного способу життя, – все це негативно впливає на свідомість молоді та неповнолітніх, а також тих осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі. Після звільнення у них уже сформовані стійкі антисуспільні форми поведінки або формується зневажливе ставлення до оточуючих, які ведуть з їх погляду благополучне та забезпечене життя. У зв'язку із цим представляють інтерес наведені С.Н.Іншаковим роздуми одного із політиків США Даллеса про реалізацію американської післявоєнної доктрини проти СРСР у 1945 році: «Посейв там хаос, ми незаметно подменим их ценности на фальшивые и заставим их в эти фальшивые ценности верить. Как? Мы найдем своих единомышленников, своих союзников и помощников в самой России. Эпизод за эпизодом будет разыгрываться грандиозная по своему масштабу трагедия гибели самого непокорного на земле народа, окончательного необратимого угасания его самосознания... Литература, театры и кино – все будут изображать и прославлять самые низменные человеческие чувства. Мы будем всячески поддерживать и поднимать так называемых художников, которые станут насаждать и вдалбливать в человеческое сознание культ секса, насилия, садизма, предательства –

словом всякої безнравственності... Честность и порядочность будут осмеиваться и никому не станут нужны, превратятся в пережиток прошлого. Хамство и наглость, ложь и обман, пьянство и наркомания, животный страх друг перед другом и беззастенчивость, предательство, национализм и вражду народов, прежде всего, вражду и ненависть к русскому народу – все это мы будем ловко и незаметно культивировать. И лишь немногие, очень немногие, будут догадываться, или даже понимать, что происходит. Но таких людей мы поставим в беспомощное положение, превратим в посмешище, найдем способ их оболгать и объявить отбросами общества» [4].

Слова Даллеса у наш час не є «пустою» погрозою. Насильство, жорстокість, порнографія, що пропагуються ЗМІ, породжують у людей ілюзію вседозволеності, що часто призводить до вчинення злочинів.

Аморальність зайняла міцні позиції в усіх сферах життя нашого суспільства в економіці, політиці, соціальній сфері, культурі, мистецтві тощо.

У другому блоці детермінант, наслідком яких є рецидивна корисливо-насильницька злочинність, необхідно виділити, на наш погляд, наступні групи факторів: недоліки в діяльності правоохоронних органів, і органів внутрішніх справ зокрема; недоліки, що мають місце при призначенні та виконанні кримінальних покарань; труднощі поступової адаптації корисливо-насильницьких злочинців-рецидивістів.

Усе вищевикладене дозволяє говорити про напружений стан з кадровим потенціалом, що склався за останні декілька років в ОВС та в інших правоохоронних органах. Нескінчений ланцюг реформувань з приходом кожного нового міністра МВС, а це відбувається в середньому один раз на 1-1,5 року, призвів до того, що більшість професійно підготовлених працівників міліції, особливо середньої ланки, звільнилася, що потягло за собою зниження професіоналізму, зниженню якості правоохоронної діяльності. усе це спрацювало не на збільшення інтелектуальної переваги у боротьбі зі злочинним елементом, а скоріше, навпаки. Керівники районних та міських відділів міліції у ході проведення автором інтерв'ювання, акцентували увагу на тому, що працювати приходиться з молодими працівниками, які мають стаж служби в ОВС 1-3 роки, а відповідно, і низький рівень професіоналізму. Аналогічна ситуація, як зазначає С.В. Дьяков, спостерігається й в ОВС Російської Федерації [5, с.18]. Міграційні ж процеси криміналітету сприяють тому, що і в Україні, і в Росії існують аналогічні проблеми протидії рецидивній корисливо-насильницькій злочинності.

Література

1. Кириллов С.И. Несовершеннолетние преступники: повторные грабежи и разбои. – Коломна, 1998. – С.54.
2. Аванесов Г.А. Криминология – М., 1984. – С.394-397; Алексеев А.И., Солопанов Ю.В. Профилактика рецидива преступлений. – М., 1980. – С.19–24, Криминология. – М., 1988. – С.267.
3. Аванесов Г.А. Криминология. – М., 1984. – С.184–185; Вермеш Миклош. Основные проблемы криминологии. / Пер. с венг. – М., 1978. – С.159.
4. Преступность и культура // Под ред. А.И.Долговой. – М., 1999. – С.17; ...И предатели нашлись // Литературная Россия. – 1992. – 31 июля.
5. Дьяков С.В. Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации: Материалы научно-практической конференции г.Руза. – М., 1996. – С.18.

О.В. Чепка

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

**ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 197-1 КК УКРАЇНИ**

Питання визначення проблем кваліфікації самовільного зайняття земельних ділянок та самовільного будівництва складні та багатогранні, носять міжгалузевий характер.

В зв'язку з останніми подіями в Україні стали неодноразовими випадки самовільного зайняття земельних ділянок та самовільного будівництва, Зокрема, в Автономній Республіці Крим, містах: Київ, Севастополь, Одеса, Харків, Дніпропетровськ. Внаслідок прогалин в законодавстві зацікавлені особи змогли привласнити сотні гектарів землі, побудували готелі, розважальні комплекси, що приносять зараз багатомільйардні прибутки. Також були самовільно зайняті і порівняно невеликі за площею земельні ділянки, на яких люди, не знаючи законодавства (що, звісно, не звільняє їх від відповідальності) самовільно побудували будинки, будівлі та споруди.

Явна протиправність та неможливість притягнути зазначених осіб до кримінальної відповідальності за законодавством України стало підставою для криміналізації цих дій, і у 2007 році до Кримінального кодексу (далі – КК) України була внесена стаття 197-1, що передбачає кримінальну відповідальність за ці діяння.

До прийняття зазначеної статті, особи, що вчиняли незаконне зайняття земельних ділянок та самовільне будівництво, підлягали кримінальній

відповідальності за давання хабарів, прийняття незаконних рішень органами державної влади, зловживання службовим становищем тощо.

Як зазначають деякі вчені, дієвість розв'язання такої надзвичайно складної суспільної проблеми шляхом запровадження кримінально-правових заборон видається сумнівною з огляду хоча б на неадекватність засобів факторам, які зумовлюють поширеність цього негативно-го соціального явища.

Оскільки зазначена стаття КК України нова для незалежної України, механізм застосування цієї норми ще не розроблено, що і пояснює актуальність досліджень даного напрямку.

Аналіз даної норми дає можливість виділити деякі проблемні питання, які неоднозначно впливають на кваліфікацію злочину.

Нагадаємо, що під самовільним зайняттям земельної ділянки пропонують розуміти «лише фактичне заволодіння та (або) користування чужою земельною ділянкою, вчинене в особистих інтересах або інтересах інших осіб тим, кому ця ділянка у встановленому порядку не надавалась у користування (постійне, оренда, земельний сервітут), або не передавалась у власність».

Таким чином, формально під ознаки цієї статті підпадають і дії спадкоємців, які користуються нерухомим майном померлого до отримання ними свідоцтва про право на спадщину. Але вони до кримінальної відповідальності не притягуються. Тому було б доцільним на законодавчому рівні розмежувати самовільне зайняття земельної ділянки та використання земельної ділянки без оформлених у встановленому порядку правовстановлюваних документів, що передбачена статтею 188-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП України) (до речі, в законодавстві Російської Федерації це розмежування проведено досить чітко).

Також потребують узгодження і норми земельного законодавства, оскільки стаття 125 Земельного кодексу (далі – ЗК) України виникнення права власності та права користування земельною ділянкою пов'язує з одержанням документа, що посвідчує право на земельну ділянку, та його державною реєстрацією, а стаття 116 підставою набуття права на землю називає рішення уповноваженого органу про передачу земельної ділянки у власність або надання її у користування.

На нашу думку, потребує роз'яснення питання кваліфікації самовільного будівництва. Оскільки відповідно до ч. 2 і ч. 4 статті 197-1 КК України самовільним визнається будівництво, вчинене на самовільно зайнятій земельній ділянці. Виникає питання щодо необхідності притягнення особи за сукупністю злочинів, а саме: і за самовільне зайняття зе-

мельної ділянки, і за самовільне будівництво, чи достатньо притягнути до відповідальності лише за самовільне будівництво.

Також постає проблема щодо того, що кримінальна відповідальність за самовільне будівництво настає лише за умови, якщо за такі ж дії до порушника вже застосовувались заходи адміністративного впливу, чи можна притягнути особу, що самовільно будує будинок, будівлю чи споруду одразу до кримінальної відповідальності?

Потребують негайного узгодження і положення земельного законодавства, а саме права власника щодо користування земельною ділянкою та підстави для примусового припинення прав на земельну ділянку. Адже відповідно до статті 143 ЗК України однією з підстав для примусового припинення прав на земельну ділянку є використання земельної ділянки не за цільовим призначенням. Але ж відповідно до ч. 1 статті 78 ЗК України володіти, користуватися і розпоряджатися об'єктом власності є правом, а не обов'язком власника. На сьогодні існує практика привласнення земельних ділянок саме шляхом побудови будівель на начебто земельних ділянках, які використовуються «безгосподарно», а потім через місцеві ради відбувається так зване «узаконення» будівництва. В той час, як справжній власник земельної ділянки, на якій самовільно зведено будівлю, стає позбавленим права власності на належну йому ділянку. Але ж причини, з яких попередній власник вчасно не почав будівництво чи іншим чином не почав користування земельною ділянкою, можуть бути об'єктивними (хвороба, відбування покарання у вигляді позбавлення волі, зароблення коштів для будівництва, тривале відрядження тощо), або ж межові знаки та огорожа могли бути пошкоджені чи викрадені іншими особами.

Безумовно, необхідно також спростити процедуру оформлення документів, необхідних для будівництва.

Також відсутність оцінки земельної ділянки, що була зайнята самовільно, позбавляє можливості одразу при порушенні кримінальної справи кваліфікувати дії винного за відповідною частиною статті 197-1 КК України.

Усунення зазначених колізій буде сприяти раціональному використанню і охороні земельних ресурсів, створенню більш ефективного механізму щодо припинення порушень вимог земельного законодавства та усунення їх негативних наслідків, а також притягненню до кримінальної відповідальності винних осіб.

В.В. Шаблистий

ад'юнк

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПІДСТАВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ ЗА ПОГРОЗУ ВБИВСТВОМ

Закон про кримінальну відповідальність може адекватно відобразити суспільну потребу або недостатньо відповідати їй, досягати чи не досягати поставлених законодавцем цілей [1, С. 76]. У зв'язку з цим велике значення має встановлення відповідності кожної кримінально-правової норми потребам суспільства, у тому числі ст. 129 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Так, за даними УІТ при УМВС України в Запорізькій області, протягом 1997 – 2007 років в цій області порушено 155 кримінальних справ за ст. 129 КК України (до кінця 2001 року – за ст. 100 КК України 1960 року), з них лише по 17-ти – судами винесено обвинувальні вироки. Тому, на нашу думку, слід детально дослідити весь комплекс проблем, які пов'язані із кримінальною відповідальністю за погрозу вбивством й, у даному випадку, ми досліджуємо підстави криміналізації діянь такої норми з тим, щоб в подальшому, на основі отриманих результатів, визначити шляхи її удосконалення.

В радянський період сфера кримінальних погроз була досліджена в працях таких вчених, як Л.Д. Гаухман, Г.А. Костров, Р.А. Левертова, В.П. Петрунев, Л.В. Сердюк, М.В. Стерехов, М.І. Панов. В цей же період безпосередньо погрозу вбивством досліджували: С.В. Бородін, О.Ф. Зелінський, І.В. Філановський. Праці вказаних вчених представляють значний інтерес, однак основна їх частина приходить на часи існування Радянського Союзу, тому вони дещо не відповідають реаліям нашого сьогодення. В Російській Федерації проблемам кримінальної відповідальності за погрозу вбивством або тяжкою шкодою для здоров'я займалися такі вчені, як: Х.Х. Абсатаров, П.М. Левін, М.А. Овчиніков та М.В. Хабарова. На терені незалежної України існує монографічне дослідження І.В. Самощенка „Поняття погрози та її види”, в якому зовсім небагато уваги приділено проблемам погрози вбивством; також зазначені проблеми частково досліджувались в працях таких вчених, як Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник,

В.О. Навроцький, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та ін. Не дивлячись на це, слід наголосити, що погроза вбивством як злочин проти особистої безпеки особи на сьогоднішній день в науці вітчизняного кримінального права залишається не дослідженою.

П.Л. Фріс зазначає, що криміналізація – це процес виявлення суспільно-небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів [2, с. 247].

Виходячи із цього поняття, ми можемо сказати, що підстави криміналізації є основою, фундаментом вказаного вище процесу, встановлення яких дає змогу зрозуміти сутність тієї чи іншої кримінально-правової норми.

Таким чином, ґрунтуючись на теоретичних напрацюваннях криміналізації суспільно-небезпечних діянь та її підстав, ми виділяємо наступні підстави криміналізації діянь за погрозу вбивством:

1. необхідність захисту на державному рівні життя та здоров'я особи від протиправних посягань;
2. економіко-політична доцільність як засіб забезпечення державної політики в певній сфері;
3. державна забезпеченість належного провадження окремих видів юридичного процесу як складова ланка нормального функціонування державного апарату.

Далі пропонуємо коротко охарактеризувати зазначені вище підстави такої криміналізації.

Процес криміналізації суспільно-небезпечних діянь за погрозу вбивством почався ще за часів існування Київської Русі та дії на її території Руської Правди й завершився прийняттям 5 квітня 2001 року нині чинного КК України. Норми права, спрямовані на захист життя та здоров'я особи, завжди знаходили своє відображення у нормативно-правових актах більшості державних утворень, до складу яких входила Україна до набуття нею незалежності. Зазначені положення стосуються також й погрози вбивством, за винятком деяких періодів українського державотворення.

Яскравим прикладом економіко-політичної доцільності встановлення нових кримінально-правових норм як засобу забезпечення державної політики в сфері забезпечення примусової колективізації є склад злочину, що передбачав застосування погроз до колгоспників з метою змусити їх вийти із колгоспу [3, с. 653].

Далі А.А. Піонтковський вказує на те, що не знає погрози в якості спеціального злочину проти особи й КК 1926 р. Необхідність посилення боротьби із ворожими елементами, які намагались шляхом погроз пору-

штити нормальну діяльність посадових осіб й громадських діячів, викликала внесення 25 березня 1929 року ст. 73-1 КК, яка передбачала кримінальну відповідальність за погрозу вбивством, знищенням майна і вчиненням насилля у відношенні до посадової особи чи громадського діяча, яку було потім перенесено у КК всіх союзних республік, крім Азербайджанської РСР [4, С. 457] (у КК Української РСР з 1929 року, відповідно, також було внесено таке доповнення). Чинний КК України містить цілу низку статей, які покликані захищати належне провадження окремих видів юридичного процесу (ст.ст. 345, 346, 350 КК України), які є спеціальними складами злочинів у відношенні до розглядуваної нами ст. 129 КК України.

Таким чином, коротко охарактеризувавши підстави криміналізації суспільно-небезпечних діянь за погрозу вбивством, зазначимо, що для того, щоб адекватно відображати суспільну потребу або достатньо відповідати їй, досягати поставлених законодавцем цілей, кримінальний закон повинен ґрунтуватися на відповідних підставах, які визначають його сутність та зміст.

Література

1. Кузнецова Н.Ф., Злобин Г.А. Социальная обусловленность уголовного права и научное обеспечение нормотворчества // Советское государство и право. – 1976. – № 8. – С. 76-83.
2. П.Л. Фріс. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К.: Атіка, 2005. – 332 с.
3. Пионтковский А.А., Меньшагин В.Д. Курс советского уголовного права. – Часть особенная. – М.: Госюриздат. – Т. 1. – 1955. – 800 с.
4. Пионтковский А.А. и др. Курс советского уголовного права. – Часть особенная / А.А. Пионтковский, В.Д. Меньшагин, В.М. Чихвадзе. – М.: Госюриздат. – Т. 2. – 1959. – 811 с.

В.М. Шкут
здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ЗЛОЧИННОСТІ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Одним із аспектів пізнання злочинності у бюджетній сфері є загальний аналіз стану злочинів, які посягають на порядок використання бюджетних коштів, характеристика їх ознак та особливостей, що дозволяє здійснити позитивний вплив на виявлення та попередження цих суспільно небезпечних діянь.

Бюджетна сфера являє собою найбільш криміналізовану, завуально-

вану та небезпечну сферу економічних відносин. Небезпека полягає в тому, що останні вчиняються службовими особами державних установ чи приватних підприємств, які зобов'язані чітко виконувати приписи діючого законодавства в інтересах держави, в тому числі щодо цільового та законного використання бюджетних коштів.

Категорія „стан” як окремий елемент кримінологічної характеристики злочинності не обмежується кількісною характеристикою об'єкта, а й свідчить про його становище, яке вимірюється також якісними показниками [2, с. 157]. Стан злочинності у бюджетній сфері характеризується високим рівнем криміналізації, що підтверджує аналіз матеріалів перевірок профілюючого державного органу з контролю за використанням бюджетних коштів – державної контрольно-ревізійної служби (далі – ДКРС). Так, протягом 2007 р. виявлено порушень, які призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму понад 2,2 млрд. гривень.

Джерелом інформації про стан криміналізації будь-якої сфери суспільної діяльності є звіти правоохоронних та контролюючих органів, до компетенції яких входить виявлення, припинення та запобігання суспільно-небезпечних діянь. Злочинність у бюджетній сфері починаючи з 1999 р. (саме в цьому році правоохоронними органами почала вестися статистика зловживань у бюджетній сфері) характеризується високим рівнем криміналізації, хоча й певними коливаннями у динаміці. Так, у 2000 р. загальна кількість зареєстрованих злочинів, вчинених з використанням бюджетних коштів склала – 5 138, у 2001 р. – 6 682 (+30%), у 2002 р. – 10 316 (+54,4%), у 2003 р. – 8 928 (-13,5%), у 2004 р. – 8 926 (-0,1%), у 2005 р. – 8 626 (-3,4%), 2006 р. – 7 249 (-18,9%), 2007 р. – 7 566 (+4,2%).

Наведені цифри наочно свідчать, що з 2000 р. до 2002 р. спостерігалася тенденція до стрімкого зростання злочинності у бюджетній сфері, а з 2003 р. по теперішній час злочинні посягання на фінансові ресурси Державного та місцевих бюджетів тримаються на досить високому та порівняно стабільному рівні, що можна пояснити активізацією наступальної діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та припинення зловживань у бюджетній сфері.

Однак, залишаються розповсюдженими такі порушення фінансово-бюджетної дисципліни як: нецільове використання бюджетних коштів; взяття до сплати зобов'язань, понад затвердженні асигнування; зайве витрачання бюджетних коштів внаслідок оплати завищених обсягів та вартості виконаних робіт і наданих послуг; незастосування обов'язкових процедур державних закупівель; порушення порядку проведення закупівель товарів, робіт та послуг за державні кошти тощо [3, с. 19-20].

У загальній структурі економічної злочинності питома вага злочи-

нів, які вчиняються з використанням бюджетних коштів у 2000 р. складала 9,93%, у 2001 р. – 15,9%, у 2002 р. – 24,3%, у 2004 р. 20,6%, у 2005 р. – 19,2%, у 2006 р. – 17,1%, 2007 р. – 16,8%. Однак слід зважити на ту обставину, що уповноважені надавати офіційну статистику правоохоронні органи не вказують конкретно, які саме склади злочинів вони об'єднують у групу злочинів, вчинених „з використанням бюджетних коштів”. Це можуть бути злочини, передбачені ст.ст. 191, 210, 211, 364, 365, 366 КК України та ін. Але, у зв'язку з тим, що даний критерій статистики міститься в розділі злочинів у сфері службової діяльності, логічно вважати, що ця цифра відображає кількість „бюджетних злочинів”, саме у цій сфері. Але, якщо працівники обласних управлінь інформаційних технологій МВС України (далі – УІТ) надають кількість зареєстрованих злочинів, вчинених з використанням бюджетних коштів з числа злочинів у сфері службової діяльності, виникає питання, – чи ведеться облік злочинів, вчинених з використанням бюджетних коштів, які містяться в інших розділах Особливої частини КК України.

На нашу думку, така інформаційна неповнота та поверховість статистичного обліку ускладнює дослідження структури злочинності у бюджетній сфері „з середини” та перешкоджає наданню більш повної кримінологічної характеристики суспільно-небезпечних посягань на фінансові ресурси держави. Перешкоджає з'ясуванню реальної картини про стан злочинності у сфері використання бюджетних коштів відсутність у працівників УІТ МВС України в областях єдиного підходу до відображення цих злочинів у статистичних відомостях. В одному випадку використовується термін „бюджетна сфера”, в іншому „злочини, пов'язані з використанням бюджетних коштів”, „держбюджетна сфера” тощо.

Однозначно оцінити зростання чи зниження динаміки злочинів у бюджетній сфері досить складно ще й через те, що на рівень їх реєстрації впливає практика та умови реєстраційної дисципліни, активність правоохоронних органів у протидії бюджетної злочинності, яка також змінюється та корегується в залежності від економічної ситуації в країні.

Вагомим фактором, який значно ускладнює оцінку реального стану злочинності у бюджетній сфері є високий рівень латентності. Негативний вплив латентності важко переоцінити, оскільки вона деформує реальну картину про рівень, структуру, динаміку злочинності у бюджетній сфері, розміри та характер збитків. Оперуючи тільки даними кримінальної статистики з повною впевненістю не можна говорити про її кількісні та якісні показники, що в свою чергу спотворює достовірність отриманих даних та ефективність планування запобіжної діяльності. А якщо враховувати ту обставину, що лише одна третина кримінальних справ

про злочини економічної спрямованості доходить до судового розгляду, то можна зробити висновок, що реальний прогноз можна робити лише за даними судової статистики [4, с. 30].

Зупиняючись на географічному аспекті поширення злочинності у бюджетній сфері, зазначимо, що у минулому році за кількістю порушень бюджетного законодавства та сумами завданих збитків, перше місце займає Дніпропетровська область (у 2007 р. працівниками ДКРС виявлено незаконні та нецільові витрати з державного бюджету на суму 44 077,8 тис. грн.). За цими матеріалами в області притягнуто до адміністративної відповідальності 1 751 особа та порушено 92 кримінальні справи. Найменше порушень бюджетного законодавства працівниками КРС виявлено в Сумській (на суму 1 963, 9), Івано-Франківській (на суму 3695) та Волинській (4019,3) областях. Всього у 2007 р. працівниками міліції порушено 7 566 кримінальних справ за злочини, пов'язані з використанням бюджетних коштів, з них 899 за матеріалами перевірок КРС. У цьому ж році органами прокуратури порушено 1 327 кримінальні справи цієї категорії.

Вищенаведені цифри свідчать про те, що бюджетна сфера залишається ласим шматком та легкою наживою для посадовців, наділених повноваженнями по розподілу та використанню фінансових ресурсів держави. Адже для забезпечення ефективного та раціонального використання державних фінансових ресурсів встановлюється певний соціальний зв'язок між державою, яка надає фінансові ресурси та службовою особою, яка зобов'язана забезпечити їх цільове та ефективне використання. Кожне порушення законодавства про бюджетну систему України супроводжується розірванням цього соціального зв'язку між державою та службовою особою, як учасниками фінансових правовідносин [1, с. 113].

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що коло негативних факторів постійно збільшується, що значно ускладнює отримання достовірної кримінологічної інформації про реальний стан злочинності у бюджетній сфері. Однак це зумовлює необхідність проведення подальшого більш глибокого дослідження проблем поширення злочинності у бюджетній сфері. Тільки володіючи об'єктивними даними про реальний стан криміналізації бюджетної сфери правоохоронні органи матимуть змогу здійснювати адекватну та необхідну запобіжну діяльність щодо запобігання злочинним проявам не тільки у сфері використання бюджетних коштів, а й в економіці в цілому.

Література

1. Гуторова Н.О. Про деякі теоретичні проблеми способу вчинення злочинів проти державних фінансів. // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 4. – С. 112–115.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2007. – 424 с.
3. Звіт про результати роботи державної контрольно-ревізійної служби за 2007 рік. – К., 2007.
4. Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії. / За редакцією д-ра юрид. наук, проф. Кальмана О.Г. – Х.: Вид-во ТОВ «Новасофт», 2005. – 255 с.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

І.В. Лешукова

кандидат юридичних наук
*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З МІЖНАРОДНИМИ ВІДНОСИНАМИ

На сьогодні при розслідуванні кримінальних справ за участю іноземців виникає багато складних ситуацій, адже чинним КПК України, на жаль, багато питань нормативно не урегульовано. Так, згідно зі ст. 31 КПК України, у випадку виникнення необхідності органи досудового слідства України можуть вступати у певні правовідносини з відповідними установами іноземних держав у порядку, передбаченому законодавством України і ратифікованих міжнародних договорів. Вирішення питання про можливість провадження процесуальних дій у порядку надання правової допомоги правоохоронними органами зарубіжних держав за нормами процесуального законодавства цих країн припускає конкретний аналіз зазначених норм для встановлення ступеня їх відповідності змісту, цілям і принципам українського кримінального процесу. Цей порядок є однією з гарантій дотримання прав і законних інтересів іноземців при направленні і виконанні окремих доручень правоохоронними органами зарубіжних держав.

Вибіркове порівняльне вивчення деяких правових норм кримінально-процесуального законодавства зарубіжних країн і України показує, що невідповідність між ними при наданні правової допомоги може виражатися в різних формах.

По-перше, доручення про надання допомоги можуть містити прохання про проведення таких слідчих дій, що не передбачені чинним кримінально-процесуальним законодавством зарубіжних країн.

По-друге, у дорученнях іноземних органів юстиції можуть бути зазначені процесуальні дії, провадження яких в українському кримінальному процесі можливе на строго визначених стадіях.

По-третє, кримінально-процесуальний закон зарубіжних країн може передбачати проведення таких слідчих дій, що не передбачені українським законодавством.

По-четверте, доручення про правову допомогу можуть не відповідати зарубіжному кримінально-процесуальному закону за колом осіб (учасників процесу) і за характером можливих обмежень деяких їх прав.

По-п'яте, зарубіжне кримінально-процесуальне законодавство може передбачати особливу процедуру прийняття і затвердження процесуальних рішень і провадження слідчих дій.

Виконуючи міжнародні договори, Україна, з дотриманням свого законодавства, зобов'язана здійснювати кримінальне переслідування проти громадян України, підозрюваних у вчиненні злочинів на території інших країн. Так само Україна вправі вимагати, щоб інші держави здійснювали кримінальне переслідування проти власних громадян, що вчинили злочини в Україні і виїхали до себе на батьківщину. З урахуванням даних положень правоохоронні органи виконують міжнародні доручення про здійснення кримінального переслідування, і самі ініціюють направлення у встановленому порядку подібних міжнародних доручень правоохоронним органам іноземних держав.

Зазначені положення, закріплені тільки в міжнародних договорах України, на нашу думку, повинні бути відбиті й в КПК України, а саме, ст. 137 КПК України треба було б доповнити ч. 2 наступного змісту: "У разі вчинення злочину на території України громадянином іноземної держави, який виїхав за межі України, всі матеріали порушеної і розслідуваної справи передаються в Генеральну прокуратуру України, яка вирішує питання про їх надсилання відповідним установам іноземної держави для продовження кримінального переслідування".

Крім того, проблеми, що виникають при здійсненні екстрадиції, на сьогодні мають недостатню законодавчу забезпеченість цієї дуже важливої міжнародної процедури. Спроба усунути цю хибу поки що в Україні починається шляхом включення до проекту КПК України окремих норм, що регулюють порядок видачі і передачі як іноземців, так і громадян України (див. напр., ст. 581-601 Проекту КПК України від 21.05.2007 р.). Однак ми вважаємо, що і кримінально-процесуальне забезпечення порядку видачі і передачі осіб, які вчинили злочини, недостатнє у настільки важливому і складному питанні міжнародного співробітництва. Переконані що в Україні за прикладом Австрії,

Великобританії, Німеччини, Швейцарії має бути прийнятий Закон “Про видачу (екстрадицію) злочинців”. Структура цього закону повинна бути наступною: у першому розділі необхідно врегулювати загальні питання про правові підстави виникнення правовідносин у сфері екстрадиції. У другому слід детально висвітлити порядок направлення запиту іноземній державі про видачу злочинців; форму і зміст такого запиту; необхідні додатки до нього. Наступний розділ повинен передбачати підстави і порядок виконання запиту про видачу осіб, які знаходяться на території України; порядок оскарження рішення про видачу таких осіб і судову перевірку його законності й обґрунтованості. Далі в законі повинні бути розв’язані питання про підстави відмови у видачі осіб, відстрочки у видачі. На підставі цього закону в Кримінально-процесуальному кодексі мають бути викладені питання конкретного процесуального порядку про видачу і передачу особи: питання обрання запобіжного заходу для забезпечення можливої видачі особи; про порядок передачі видаваної особи; передачі предметів. Подібний закон необхідний, оскільки вимоги про видачу з доданими до них документами проходять ряд інстанцій, що повинні виносити своє рішення на підставі діючого національного законодавства, котре не завжди збігається з нормами міжнародного права, тобто спеціально укладеними договорами.

В.А. Савченко

кандидат юридичних наук

(Прикарпатський юридичний інститут Львівського державного університету внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРОЦЕДУРИ ВЗЯТТЯ ОСІБ ПІД ВАРТУ В УКРАЇНІ ТА ФРН: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Усі стадії кримінального судочинства ФРН (попереднє розслідування, попередній розгляд справи в суді, судовий розгляд, а також і виконання вироку), як і кримінального процесу України, повинні забезпечуватися заходами примусу. Такі заходи можна розглядати з точки зору ступеня їх суворості по відношенню до людини, з огляду на обсяг обмеження її суб’єктивних прав і свобод.

Очевидно, що найсуворішими тут будуть арешт, тримання під вартою, затримання за підозрою у вчиненні злочину, що, по суті, є позбав-

ленням волі. А це тягне за собою певні моральні та фізичні страждання. Менш суворими, а відповідно такими, що у меншій мірі обмежують особисті права громадян, будуть, наприклад, огляд та обшук житла чи іншого володіння особи.

Як у КПК ФРН, інших законах та нормативних актах, так і у правовій літературі Німеччини, процедури застосування заходів процесуального примусу приділяється особлива увага та детально регламентується.

Відповідно до чинного законодавства ФРН, за цільовим призначенням їх можна поділити на декілька груп:

- заходи, спрямовані на забезпечення присутності обвинуваченого, свідків, інших осіб, залучених до сфери кримінального судочинства;
- заходи, спрямовані на недопущення порушень при попередньому розслідуванні;
- заходи, які гарантують збір доказів;
- заходи по забезпеченню судових рішень.

Найсуровішим заходом процесуального примусу є *наказ про арешт та попереднє взяття під варту* (слідчий арешт).

Слідчий арешт регулюється §§112-126 КПК ФРН. Відповідно до §114 абзацу 1 КПК ФРН, наказ про арешт є письмовим розпорядженням судді про взяття обвинуваченого під варту [1, с. 60]. До порушення публічного обвинувачення з боку прокуратури воно виноситься суддею дільничного суду (дільничний суд у ФРН відповідає місцевому суду судової системи України¹), після порушення – судом, у провадженні якого знаходиться справа.

Передумовами для взяття обвинуваченого під варту є:

1. серйозна підозра у вчиненні злочину;
2. підстави для арешту;
3. співвідносність із вчиненим діянням.

Перед винесенням наказу про арешт суддя відповідно до §112 абзацу 1 речення 1 КПК ФРН повинен переконатися у тому, що наявна *підозра* у вчиненні злочину. Підозра наявна тоді, коли існує велика імовірність того, що обвинувачений вчинив злочин в якості виконавця чи співучасника. При цьому повинно йтися про протиправне та винне діяння або – якщо воно кримінально каране – про спробу його вчинення [2, с. 468-469].

§112 вимагає найвищого ступеня підозри (а не, наприклад, простої підозри, як це вимагається при порушенні кримінального переслідування). Звідси випливає, як вказується в коментарі до КПК ФРН, що подо-

¹ Прим. автора.

зра має бути обґрунтована лише певними фактами. Суддя повинен оцінити надані органами розслідування факти і на їх підставі прийняти рішення, чи з високим ступенем імовірності обвинувачений вчинив діяння, яке ставиться йому у вину. Визначальними при цьому є результати розслідування, якими володіє суддя на момент прийняття рішення. Суб'єктивні припущення чи побоювання не можуть бути підставою для цього [3, с. 185].

Підставами для слідчого арешту КПК ФРН називає:

- втечу (§112 абзац 2 п.1);
- небезпеку втечі (§112 абзац 2 п.2);
- небезпеку протидії розслідуванню (§112 абзац 2 п.3);
- небезпеку повторного вчинення злочинів (§112а).

Втеча як підстава для арешту наявна тоді, коли встановлено, що обвинувачений ухиляється від органів правосуддя. Відповідно до постанови Вищого земельного суду Дюссельдорфа, чинної для всієї Федерації, обвинувачений визнається таким, коли він зник зі свого місця проживання, щоби бути недосяжним для суду та органів розслідування у зв'язку з порушенням проти нього провадженням [4, с. 2204].

Небезпека втечі існує тоді, коли наявна імовірність того, що обвинувачений ухилитиметься від слідства та суду. Така небезпека повинна підтверджуватися певними фактами, наприклад, поведінкою обвинуваченого, його способом життя, сімейними, особистими, господарськими та соціальними відносинами. Їх має бути достатньо, щоби зробити висновок, що обвинувачений імовірніше буде ухилитися, ніж з'явитися у розпорядження органів слідства. При цьому, як зазначається у постанові Вищого земельного суду Франкфурта, однієї ступені тяжкості для обґрунтування небезпеки втечі недостатньо, хоч вона і повинна братися до уваги [5, с. 1342].

Небезпека протидії розслідуванню відповідно до §112 абзацу 2 п.3 наявна тоді, коли поведінка обвинуваченого свідчить про те, що він перешкоджатиме розслідуванню та з'ясуванню істини у справі.

Під час слідчого арешту особливе вираження знаходить процесуальний принцип *співвідносності* (Opportunitätsprinzip). Відповідно до §112 абзацу 1 речення 2 слідчий арешт може не призначатися, якщо ця міра не співвідносна зі значенням діяння та очікуваним покаранням. При взяття особи під варту повинен братися до уваги також принцип *прискорення* (Beschleunigung), щоби не допустити зайвого терміну позбавлення особи волі.

З огляду на це цікавим бачиться Рішення Європейського Суду з прав людини у справі "Вемхофф проти Німеччини" (Wemhoff v. Ger-

manу) від 27 червня 1968 року. Згідно з обставинами справи, заявник був арештований у зв'язку з небезпекою повторного вчинення злочинів та обвинувачений у зловживанні довірою, за що через три роки після арешту був відданий до суду. Через п'ять місяців він був визнаний винуватим. Весь цей час він перебував під вартою. Суд вказав на порушення частини третьої статті 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, згідно з якою обвинувачений повинен бути звільнений до суду у тому випадку, якщо він надасть гарантії своєї появи до суду [6, с. 139].

§112а КПК ФРН дозволяє застосування невідомих українському законодавству попереджувальних заходів *запобіжного арешту* з метою захисту суспільства від повторного вчинення злочинів особливо небезпечними злочинцями. Такий арешт може тривати до одного року. Як роз'яснив Федеральний Конституційний Суд, він служить превентивно-поліцейським завданням та впливає з Основного Закону [7, с. 1364]. Також, як зазначає Л. Мейєр-Госнер (L. Meyer-Göbner), небезпека повторності злочинів як підстава передбачена і у ст. 5 абзаци 1 Конвенції про захист прав та основних свобод людини і не суперечить припущенню про невинуватість відповідно до ст. 6 Конвенції [8, с. 431].

На наш погляд, запобіжний арешт не зовсім співвідноситься із фундаментальним принципом ФРН демократичної держави та іншими засадами, спрямованими на забезпечення прав та свобод громадян. Немає єдиної думки з цього приводу і в самих німецьких правників. Крім того, названа Конвенція про захист прав та основних свобод людини у ст. 5 підставою для позбавлення свободи прямо називає *законний арешт* або затримання особи [9, с. 362]. Запобіжний арешт в усіх випадках не може бути правомірним.

Підставами для запобіжного арешту у ФРН слугують:

- підозра у вчиненні злочинів сексуального характеру, як правило, відносно неповнолітніх (§§174, 174а, 176–179 КК ФРН);
- підозра у повторному вчиненні злочинів чи у продовженні кримінально караній діяльності, що грубо порушує правопорядок (до таких відносяться, зокрема, заподіяння тілесних ушкоджень (§§224–227 КК ФРН), кваліфікована крадіжка (§§243, 244 КК ФРН), всі види пограбувань та вимагання, обман (§§249–255, 263 КК ФРН) [10, с. 69].

За подальшою процедурою на підставі наказу про арешт наступає взяття особи під варту, яке здійснюється прокуратурою або поліцією. Взятий під варту повинен негайно бути, не пізніше наступного дня після затримання, доставлений до компетентного судді (який і видав наказ). Суддя зобов'язаний негайно, не пізніше дня після доставки, обвинуваченого допитати (§115 КПК ФРН). Після цього він вирішує:

- чи він наказ залишає в силі (§115 абзац 4 КПК ФРН);
- скасовує його (§120 КПК ФРН);
- відстрочує його виконання, якщо вважає за доцільне застосувати менш радикальні міри (§116 КПК ФРН).

Якщо наказ про арешт залишається в силі – відбувається його фактичне виконання відповідно до §119 КПК ФРН.

Приблизно такий же порядок взяття під варту передбачений КПК України у статтях 148, 150, 155, 165-2. Проте конкретних строків тримання під арештом, як це встановлено ст. 156 КПК України, німецький законодавець не встановлює, поширюючи на цей запобіжний захід дію принципу прискорення та концентрації (розслідування справи та її розгляд в суді мають відбутися у якнайкоротші терміни).

Крім того, відповідно до ч. 7 ст. 165-2 КПК України, на постанову судді прокурором, підозрюваним, обвинуваченим, його захисником чи законним представником протягом трьох діб з її винесення може бути подана апеляція [11, с. 76]. Таким чином законодавець України дає змогу взятому під варту, якщо він вважає це за потрібне, відстоювати свої права та законні інтереси в суді вищої інстанції. Але чи достатньою є така процедура оскарження у плані реального забезпечення його конституційного права на недоторканність?

На наш погляд, у КПК ФРН передбачено більш гнучку та дієву систему порядку оскарження взяття під арешт та перевірки його правомірності. Зокрема, зацікавлена особа:

1. може подати скаргу на застосування арешту (§304 КПК ФРН і далі);
2. подати клопотання про перевірку судом правомірності арешту (§117 абзац 1 КПК ФРН);
3. якщо слідчий арешт триває три місяці і обвинувачений не заявив клопотання про перевірку його правомірності, то перевірка проводиться судом за власною ініціативою, ex officio, (за винятком випадку, коли у обвинуваченого є захисник) (§117 абзац 5 КПК ФРН);
4. після 6-місячного терміну арешту перевірка здійснюється Вищим земельним судом (суд апеляційної інстанції судової системи ФРН¹) (§121 КПК ФРН);
5. тримання під вартою понад 6 місяців здійснюється за розпорядженням Вищого земельного суду (§121 абзац 2 КПК ФРН) та Верховного Суду ФРН, якщо арешт проводився Вищим земельним судом (§121 абзац 4 КПК ФРН).

¹ Прим. автора.

Як ми бачимо, у кримінальному судочинстві ФРН суд, на відміну від українського, враховуючи найвищий ступінь суворості застосованого заходу примусу, має своїм обов'язком *самостійно* перевіряти правомірність взяття особи під варту, що створює додаткові та ефективні гарантії забезпечення конституційного принципу недоторканності особи. В контексті потреби гармонізації законодавства України із правом країн-членів Євросоюзу українським правникам також слід звернути більш пильну увагу на очевидні переваги процедури взяття під варту особи, яка запроваджена у ФРН, країні, процесуальне право якої вважається найпрогресивнішим у Європі.

Література

1. Филимонов Б. А. Федеративная Республика Германия. Уголовно-процессуальный кодекс. – М.: «Манускрипт», 1994. – 204 с.
2. Kleinknecht T., Meyer K., Meyer-Göbner L. Strafprozeßordnung. GVG, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen. 41., neu bearbeitete Aufl. Verlag C.H. Beck. München, 1993. – 2095 s. (Кляйнкнехт Т., Мейер К., Мейер-Госнер Л. Кримінальний процес. Інші закони та коментарі. 41 доопрацьоване вид. – Мюнхен: Видавництво «Бек», 1993. – 2095 с.).
3. StPO-Erläuterungen // Polizei-Fach-Handbuch. Band 1. Verlag Deutsche Polizeiliteratur. GMBH. 3 Nachtrag. Juli. – 2001. (Коментар до Кримінально-процесуального кодексу // Поліцейський фаховий довідник. Т 1. Видавництво «Німецька поліцейська література». Видання 3-тє. Липень. – 2001).
4. OLG Düsseldorf. NJW. Neue juristische Wochenschrift. 1986, 2204. (Рішення Вищих земельних судів ФРН. Дюссельдорф // Новий юридичний тижневик. 1986. С. 2204).
5. OLG Frankfurt. NJW. Neue juristische Wochenschrift. 1965, 1342. (Рішення Вищих земельних судів ФРН. Франкфурт // Новий юридичний тижневик. – 1965. – С. 1342).
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вемхофф проти Німеччини»: 27 червня 1968 року // Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку. Науково-практичний, документально-джерельний та навчально-методичний комплекс (у трьох частинах). Ч.2, Ч.3 / Відп. редактори Римаренко Ю.І., Кондратьєв Я.Ю., Шемпученко Ю.С. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 584 с.
7. BverfGE NJW. Bundesverfassungsgericht. Neue Juristische Wochenschrift. – 1973, 1364. (Рішення Конституційного Суду ФРН // Новий юридичний тижневик. – 1973. – С. 1364).
8. Meyer-Göbner L. Strafprozeßordnung. GVG, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen. 48 neu bearbeitete Aufl. – München: C.H. Beck, 2005. – 2095 s. (Мейер-Госнер Л. Кримінально-процесуальний кодекс. Закон “Про судочинство”, інші закони та коментарі. 48-ме доопрацьоване вид., 2005. – 2095 с.).
9. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. Додаток: Конвенція про захист прав і основних свобод людини. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
10. Филимонов Б. А. Федеративная Республика Германия. Уголовно-процессуальный кодекс. – М.: «Манускрипт», 1994. – 204 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України: Офіц. Видання. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 280 с.

Л.В. Сапейко

кандидат юридичних наук

С.С. Семіженович

*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

ПІДВІДОМЧІСТЬ СПРАВ ТРЕТЕЙСЬКИМ СУДАМ

Останнім часом серед вітчизняних вчених-юристів та практиків помітно зріс інтерес до різних способів врегулювання суперечок поза межами державного суду. Такий інтерес не є випадковим, оскільки проблеми державної судової системи, пов'язані з недоліками бюджетного фінансування, перевантаженням судів цивільними та господарськими справами, тяганиною в їх вирішенні тощо змушують шукати нові більш ефективні та оперативні шляхи вирішення конфліктних ситуацій.

Однією з таких демократичних альтернативних форм вирішення цивільних та господарських спорів є інститут третейського розгляду, що дає змогу цивілізованим шляхом врегулювати конфлікти, які виникають між суб'єктами конкретних правовідносин.

Закон України "Про третейські суди" визначив підвідомчість справ третейським судам, а саме: третейські суди можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, крім справ, зазначених в ст. 6 цього Закону.

Аналіз даного положення законодавства дає підстави вважати, що перелік справ, які не можуть розглядатися третейськими судами, не є вичерпним, тому при визначенні компетенції цих судів слід звертатися до інших нормативних джерел. Так, Цивільно-процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) визначає, що в третейських судах не можуть розглядатися справи окремого провадження, перелік яких зазначений в ст.234 ЦПК. Позиція законодавця в даному випадку виходить з особливого характеру таких справ та їх суспільного значення (наприклад, справи про визнання фізичної особи недієздатною; оголошення особи померлою; справи про усиновлення тощо), тому розглядатися вони можуть тільки суддями, що уповноважені державою.

Крім того, важливо визначити, що розуміє закон під терміном "цивільні та господарські правовідносини". У ст.3 Господарського кодексу України передбачається, що господарськими правовідносинами є господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. При цьому до господарсько-виробничих віднесено

майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності. Під організаційно-господарськими розуміють відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Під внутрішньогосподарськими – відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

У Цивільному кодексі України (ст. 1) зазначено, що цивільні відносини – це особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Ці відносини регулюються цивільним законодавством. Поряд із цим ЦПК України містить ст.15 "Компетенція судів щодо розгляду цивільних справ", де сказано, що суди розглядають справи, які виникають з цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових правовідносин. Таким чином ЦПК охоплює поняттям "цивільні справи" всі справи, які підлягають розгляду в судах в порядку цивільного судочинства. За аналогією закону можна стверджувати, що і третейські суди мають право розглядати не тільки цивільні, але і земельні, житлові та трудові спори. За старим законодавством (Положенням про третейський суд) розгляд трудових спорів, так само як і сімейних, в третейських судах не дозволявся. Оскільки на сьогодні Закон "Про третейські суди" забороняє розглядати цим судам тільки сімейні спори, то відповідно вирішення трудових спорів входить до їх компетенції.

В.І. Сліпченко

кандидат юридичних наук

(Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ)

ПОРЯДОК АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ МІСЦЕВОГО СУДУ НА СУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Окремий інтерес становить дослідження проблем апеляційного оскарження рішення місцевого суду вже під час судових стадій кримінального процесу, таких як попередній розгляд справи суддею та судовий розгляд.

Чинний КПК України передбачає випадки коли принесення апеляційної скарги чи подання на рішення суду може розглядатися окремо або одночасно з оскарженням вироку. З одного боку, така можливість одночасного розгляду апеляційної скарги на вирок та постанову (ухвалу) суду передбачена лише з однією метою – не затягувати розгляд справи по суті, відкладаючи його для вирішення не ключового питання правосуддя. З іншого – законодавець, встановивши такий порядок, порушив вимоги ст. 365 КПК України, де зазначено, що вирок перевіряється лише у межах апеляційних вимог. З цього прикладу вбачається, що апеляційний суд змушений здійснювати одночасно дві перевірки законності та обґрунтованості вироку, а також заявленої скарги на рішення судді (наприклад, про застосування заходів до порушників порядку судового засідання), що, на нашу думку, є нелогічним.

Так, учені-процесуалісти зазначають, що стосовно судових дій при остаточному провадженні виділяють три види оскарження: 1) оскарження одночасно з вирокіом; 2) перелікова система оскарження; 3) оскарження з будь-яких підстав, крім чітко визначених у законі, при цьому другий та третій вид оскарження застосовуються окремо від апеляційного [1, с. 75]. На підставі цього О.Ю. Костюченко приходиться до висновку, що в кримінальному процесі України необхідно запровадити додатково перегляд не в апеляційному порядку, а в порядку окремого оскарження судових рішень, якими не закінчується розгляд справи по суті і які можуть бути винесені як у досудовому провадженні, так і на стадії судового розгляду кримінальної справи [1, с. 82-83]. На нашу думку, така позиція є не досить вірною, оскільки в ній вже йде мова про зовсім іншу форму судових перевірок, що не може бути охоплена апеляційним та касаційним провадженням, вона відповідно не зазначена в Конституції України, а отже, про неї не йде мова і в Законі “Про судочину України”. Одразу виникає питання: судді якої судової інстанції повинні здійснювати перевірку цих скарг. Якщо першої, то це крок назад, оскільки *недеволютивний* [2] спосіб оскарження без перенесення розгляду справи в іншу інстанцію не отримав позитивних оцінок процесуалістів. Якщо другої (*деволютивний*), то це вже дублювання повноважень апеляційної перевірки судових рішень, але під іншою назвою, оскільки немає ніяких підстав розширювати повноваження суддів з цієї перевірки. Для вирішення цього питання необхідно підходити не створюючи додаткових судових інстанцій, які внесуть тільки плутанину в сучасний механізм оскарження, а запропонувати комплекс змін, який би чітко відобразив виникнення права оскарження та правовий механізм його реалізації. Розглянемо означену проблему детальніше.

На нашу думку, в КПК України необхідно чітко визначити дві групи рішень, перша з яких оскаржується самостійно, а друга одночасно з оскарженням остаточного рішення. Якщо перша група вже отримала свою регламентацію частково у ст. 382 КПК України, то стосовно другої взагалі не визначено порядок проведення цієї процедури перевірки в чинному КПК України.

Не викликає сумніву, що перша група рішень, у зв'язку зі своєю особливою суворістю обмеження конституційних прав та свобод, може бути самостійно оскаржена до суду. Наприклад, зміна запобіжного заходу на взяття під варту, відмова у визнанні цивільним позивачем чи вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову. Друга група, незважаючи на своєчасне надання можливості оскарження, все ж таки розглядається не одразу, а одночасно з оскарженням вироку. Одразу виникає запитання, якщо вирок не буде оскаржено до апеляційного суду, чи буде мати ця особа процесуальну можливість перевірки її апеляційної скарги. Виходячи з характерних особливостей групи – ні. Отже, якщо основне апеляційне провадження не буде здійснюватися в суді другої інстанції під час перевірки вироку чи постанови (ухвали) суду про закриття справи чи направлення на додаткове розслідування, автоматично не буде розглядатись заявлена апеляційна скарга на менш суттєве порушення права. На нашу думку, така позиція є неприпустимою, оскільки за певних обставин особа автоматично не з власної волі позбавляється можливості оскарження рішення суду, яке її не задовольнило з самого початку винесення, але законом поки що окремої апеляційної процедури з такої перевірки не передбачено. Зрозуміло, що не всі можуть підтримати зайняту нами позицію і почнуть доводити, що суд другої інстанції не повинен займатись переглядом таких постанов чи ухвал у зв'язку з їх малозначністю. За таких умов пропонуємо внести відповідні зміни до КПК України, де в окремій статті чітко повинні бути визначені постанови та ухвали суду, що підлягають оскарженню одночасно з оскарженням винесеного рішення по суті. У разі ж не оскарження цього рішення, право на самостійне апеляційне оскарження зазначених постанов та ухвал суду з'являється відповідно до ч. 2 ст. 347 КПК України та апеляційна перевірка проводиться в порядку передбаченому ст. 382 КПК України. Наприклад, до цього переліку можуть входити постанови та ухвали суду, винесені на підставі ст. 272 та ст. 296 КПК України, якщо рішення винесене по суті розгляду справи не оскаржується сторонами. На нашу думку, не повинні входити до цього переліку постанови та ухвали (окремі ухвали) суду, прийняті на підставі статей 23-2, 278, 279, 289 та інші передбачені ч. 1 ст. 273 КПК України, які повинні оскаржу-

ватись окремо.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити КПК України окремою статтею, яка б чітко визначала перелік постанов та ухвал суду, що можуть бути оскаржені окремо від вироку, як це зроблено у ст. 293 ЦПК України "Ухвали, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду".

Література

1. Костюченко О.Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному судочинстві України: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – С.75.
2. Познышев С.В. Элементарный учебник русского уголовного процесса. – М., 1913 // <http://allpravo.ru/library/doc1897p/instrum3553/>

І.В. Солов'євич

кандидат юридичних наук, доцент

Т.С. Гриригор'єва

(Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОВС У ПРОЦЕСІ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Забезпечення оптимальної взаємодії в діяльності правоохоронних органів у сфері розкриття злочинів значною мірою залежить від правильного тлумачення терміну "взаємодія". Термінологічний аналіз свідчить, що поняття "взаємодія" є зовнішньо схожим з такими поняттями, як "співробітництво", "координація", "узгодження", "сприяння" і т. ін.

Філософія розглядає "взаємодію" як категорію, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, а також породження одного об'єкта іншими [1].

Наука соціального управління, а також кібернетика визнають "взаємодію" за одну з форм впливу для досягнення конкретної мети, а також за процес обміну інформацією [2].

Кримінальний процес і криміналістика розуміють "взаємодію" слідчого й оперативного працівника як спільну, погоджену щодо мети, місця і часу діяльність [3].

У спеціальній літературі, серед науковців і практиків у сфері оперативно-розшукової діяльності теж не існує однозначного тлумачення

принципових положень взаємодії оперативних підрозділів з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності (зазначене стосується також підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю), а це викликає багато проблемних питань стосовно процесу розслідування та розкриття злочинів, серед яких виділяємо такі: – не завжди враховується комплексний характер взаємодії та її кінцева мета – тобто попередження, розкриття, розслідування та судовий розгляд справи, усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину (переважно взаємодію розглядають на рівні конкретних суб'єктів, наприклад, оперативний працівник – слідчий і т. ін.); – відсутні нові підходи взаємодіючих суб'єктів при розслідуванні та розкритті злочинів в умовах протиборотства зі злочинним середовищем; – організація взаємодії в органах внутрішніх справ є відносно громіздкою, тобто численні ланки управління можуть дублювати одна одну; – наявна розгалуженість нормативного забезпечення взаємодії (безліч наказів, інструкцій, розпоряджень, листів, вказівок тощо) спричиняє неконкретність розуміння і застосування управлінських рішень; – відсутнє чітке тлумачення терміна “взаємодія”. Так, 32 % респондентів із працівників органів внутрішніх справ пояснили, що до взаємодії вони відносять будь-які службові контакти; 44 % – розглядали взаємодію тільки на рівнях оперативно-розшукової діяльності та досудових стадій кримінального процесу; 24 % – вважають, що взаємодія повинна бути тільки в системі оперативних підрозділів на регіональному, державному, міждержавному рівнях [4].

Аналізуючи закони України “Про міліцію”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, кримінально-процесуальне законодавство, інші законодавчі та відомчі нормативні акти, ми можемо виділити основні форми взаємодії, в яких здійснюються процесуальні та оперативно-розшукові відносини органів дізнання та слідчого. До них належать:

- здійснення самостійно органами дізнання оперативно-розшукових заходів і термінове інформування слідчого про результати;
- виконання органами дізнання оперативно-розшукових заходів і невідкладних слідчих дій за дорученням слідчого;
- виконання органами дізнання вимог слідчого щодо сприяння при виконанні ним слідчих дій відповідно до його доручень;
- виконання органами дізнання доручень на проведення слідчих дій в інших районах;
- виконання оперативними підрозділами запитів відповідних міжнародних правоохоронних організацій та правоохоронних органів, запитів повноважних державних органів, установ та організацій стосовно

проведення оперативно-розшукових заходів;

- здійснення органом дізнання розшуку обвинуваченого згідно з дорученням слідчого;

- участь спеціалістів правоохоронних органів у проведенні слідчих дій; проведення експертиз в експертних установах органів внутрішніх справ;

- застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві і проходять по кримінальній справі, що знаходиться у провадженні слідчого чи органу дізнання;

- проведення оперативно-розшукових заходів відносно осіб, затриманих за вчинення злочину та осіб, взятих під варту.

Згідно з кримінально-процесуальним законом (ст. 94, 113, 114, 118, 206 Кримінально-процесуального кодексу України) основним суб'єктом взаємодії з оперативним підрозділом є слідчий. У процесі взаємодії та організації розслідування він має право: знайомитися з оперативно-розшуковими матеріалами органів дізнання; доручати їм виконання окремих доручень та вказівок про провадження розшукових та слідчих дій; вимагати узгодження питань щодо проведення оперативно-розшукових заходів у справах про злочини; приймати рішення про застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, та вимагати від органів, які здійснюють заходи безпеки, додаткових заходів [5].

Слідчий має право доручати органам дізнання проведення розшуку, розшукових дій, але не може давати вказівки, які конкретно оперативно-розшукові заходи повинні бути застосовані для виконання його доручення, оскільки оперативно-розшукова діяльність – це компетенція органів дізнання.

Потрібно зазначити, що доручення про проведення слідчих дій слідчий повинен давати органам дізнання в тих випадках, коли він сам з яких-небудь причин не може провести своєчасно слідчу дію, з приводу якої дається доручення.

Таким чином, процес взаємодії слідчого та оперативного працівника полягає у здійсненні комплексу заходів, регламентованих законом, з використанням наявних сил, засобів та методів (слідчих та оперативно-розшукових) правоохоронних органів з метою вирішення завдань кримінального судочинства. А за умови, що ця взаємодія буде своєчасною та цілеспрямованою, підвищується можливість більш ефективно здійснювати розкриття та розслідування злочинів з метою виконання завдань кримінального судочинства.

Література

1. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – С. 81.
2. Терещенко В.И. Организация и управление. Опыт США. – М., 1965. – С.12.
3. Гевко В.В. Використання непроцесуальної інформації під час доказування у стадії попереднього розслідування: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1996. – С.13.
4. Павлик П.М. Оперативно-розшукове забезпечення розслідування злочинів у досудових стадіях кримінального процесу: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1998.
5. Закон України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві 3782-ХІІ" від 23.12.1993// Відомості Верховної Ради України, 1994. – № 11. – Ст.3.

І.В. Солов'євич

кандидат юридичних наук, доцент

В.Є. Хребтов

(Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ)

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
СТАТУСУ ПОТЕРПЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Проблема прав та свобод людини і громадянина є актуальною з найдавніших часів людської історії, їй приділяли значну увагу такі мислителі як Антифонт, Платон, Ціцерон, Макіавеллі, Руссо, Монтегк'є, Драгоманов та багато інших.

Окремим питанням основних соціальних прав та свобод людини і громадянина в Україні на сучасному етапі присвячені дослідження системи прав та свобод людини і громадянина у конституційному праві та інших галузевих юридичних науках. Ці питання розглядалися, зокрема, у працях М.О. Баймуратова, Ф.Г. Бурчака, С.П. Головатого, В.Н. Денисова, В.І. Євінтова, М.І. Козюбри, В.В. Копейчикова, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, Ю.І. Римаренка, Ю.М. Тодики, І.Б. Усенка, О.Ф. Фрицького, В.М. Шаповала, Н.Г. Шукліної та інших.

Незважаючи на широке визнання і проголошення в Україні прав та свобод людини і громадянина, зокрема, соціальних прав та свобод людини і громадянина, проблеми конституційних соціальних прав та свобод людини і громадянина залишилась малодослідженою. До останнього часу в українській науці конституційного права не існувало цілісного фундаментального дослідження основних соціальних прав та свобод

людини і громадянина в Україні.

Дедалі актуальнішим в кримінальному процесі України на нашу думку, постає питання прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України. Демократична держава надає великого значення подальшому укріпленню законності, розвитку дієвих та ефективних заходів із захисту правопорядку, прав та законних інтересів громадян, викоріненню злочинності як неприпустимому в демократичному суспільстві явищу. Вирішення цих задач у галузі боротьби зі злочинністю досягається не лише покаранням за правопорушення. Одним із напрямків посилення правових гарантій захисту прав та законних інтересів громадян від злочинного посягання є покращення законодавчого врегулювання відшкодування заподіяної злочином шкоди, розширення з цією метою взаємодії різних галузей права.

Держава прагне впровадити у своє законодавство норми, які є найбільш наближеними до розвитку сучасного суспільства, разом із тим, ефективність їх використання перевірена часом.

Ст. 49 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК України) визначає потерпілого як "особу, якій злочином заподіяна моральна, фізична або майнова шкода". А ст. 50 КПК України говорить про те, що цивільним позивачем визнається громадянин, підприємство, установа чи організація, які зазнали матеріальної шкоди від злочину і пред'явили вимогу про відшкодування збитків. Але варто зазначити, що таке проблемне питання, як шкода, заподіяна злочином, недостатньо розроблене в науці кримінально-процесуального права. Наочним прикладом є вищезазначені положення Кримінально-процесуального кодексу України, в яких "буква закону" встановлює, що цивільним позивачем може бути особа, якій злочином завдано лише матеріальної шкоди (такі види шкоди, як фізична та моральна, чомусь зникли з дефініції поняття, а замість майнової шкоди використовується поняття матеріальної).

У Проекті КПК України, в ст. 61 (поняття потерпілого) та ст. 67 (поняття цивільного позивача), також наявною є невідповідність у визначеннях шкоди, зокрема, говориться, що потерпілим визнається як фізична, так і юридична особа, якій злочином завдано шкоду: для фізичної особи – моральну, фізичну, або майнову; для юридичної – майнову та моральну. Але при визначенні поняття цивільного позивача законодавець "втрачає" такий вид шкоди, як фізична.

Враховуючи дані протиріччя, вважаємо за доцільне звернути увагу на законодавство країн континентальної правової системи, для визначення найбільш доцільних та на даний момент актуальних положень для дефініції поняття потерпілого та цивільного позивача, а також можли-

вості їх впровадження в національне кримінально-процесуальне законодавство.

Варто звернути увагу на те, що інколи застосування родових понять у визначенні диспозиції статті не шкодить, а навпаки, допомагає.

Шкода як підстава визнання особи потерпілим входить у поняття наслідків злочину. Оскільки вказаний у ст. 49 КПК України перелік видів шкоди не може охопити всіх шкідливих змін, що настають для потерпілого, то може йтися тільки про те, що злочином заподіяна лише матеріальна і нематеріальна шкода. Тому доцільно було б визнавати потерпілого як суб'єкта кримінального процесу не через перелік видів шкоди, заподіяної йому, а через шкоду, завдану його правам й інтересам, що охороняються законом і які були порушені внаслідок злочину.

До цього варто було б додати, що при визначенні поняття потерпілого необхідно враховувати і блага, які злочином були поставлені в небезпеку.

В теорії та практиці кримінального процесу не припиняється спір про те, чи варто визнавати потерпілим особу, щодо якої був здійснений замах, але їй не було спричинено ніякої шкоди. Загальною є думка, що така особа не є потерпілою. Однак згідно з угорським Законом про кримінальний процес потерпілим визнається "особа, чії права чи законні інтереси були порушені або поставлені у небезпеку злочином". Поставлення прав та інтересів у небезпеку, що відрізняється від їх порушення, вочевидь, і є замахом. Таким же чином вирішено питання в законодавстві Польщі. В цьому також є логіка. Якщо щодо особи був здійснений замах і вона користується захистом матеріального кримінального права, то в такому випадку було б непослідовно позбавити її кримінально-процесуального статусу потерпілого.

У праві взагалі варто було б застосовувати принцип, згідно з яким тотожні терміни в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві повинні мати однакове змістовне навантаження. Отже, поняття потерпілого як у матеріальному кримінальному праві, так і в процесуальному повинно бути одне й те ж — особа, що постраждала від злочину.

Порівняльне дослідження, пов'язане із визначенням поняття потерпілого, дає можливість відзначити ряд позитивних особливостей кримінально-процесуального законодавства країн континентальної правової системи, визначити різницю між ними та процесуальним законодавством України і дати пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного Кримінально-процесуального кодексу та Проекту КПК України, а саме:

1) варто було б звернути увагу законодавця на те, що шкода може

бути заповдіяна і під час вчинення замаху на цінності, що охороняються.

2) визначення поняття потерпілого через встановлення в дефініції родового визначення шкоди, "завданої інтересам особи" чи "порушення її охоронюваного блага", або ж "порушення прав та інтересів, що охороняються законом", дозволить уникнути спорів та протиріч у законодавстві, що стосуються окремих видів шкоди, їх співвідношення між собою, практики застосування.

Залишається зрозуміти, яке поняття в дефініції краще використовувати: "правовий інтерес", "охоронюване благо", "законний інтерес", чи застосувати власне поняття. Звернемося до філософського розуміння вищезазначених понять.

Благо — це те, що містить в собі певний позитивний зміст; те, що має цінність.

Інтерес — ставлення особи до предмета, як до чогось цінного, привабливого; реальна причина соціальних дій, що лежить в основі безпосередніх спонукань — мотивів, ідей і т. п.; цінність та значення, яке ми надаємо речі, що відповідно до цього оволодіває нашими думками та почуттями.

Цінності — це позитивне чи негативне значення об'єктів оточуючого світу для людини, групи або суспільства в цілому, що визначається не їхніми якостями безпосередньо, а їхньою наявністю в сфері людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин; критерій і способи оцінки цієї значимості, що виявляються в моральних принципах і нормах, ідеалах, установках, цілях; те, що чуття людини диктує визнати вартим над усім і до чого можна прагнути, споглядати, ставитись з повагою, визнанням, пошаною. Цінність є не властивістю якоїсь окремої речі, а сутністю і одночасно умовою повноцінного буття об'єкта.

З вищевказаного зрозуміло, що шкода може бути завдана цінностям, які є в житті будь-якої особи і які можуть бути порушені або яким може бути завдано шкоди злочином;

3) у ч. 1 ст. 49 Кримінально-процесуального кодексу України у визначенні поняття потерпілого використовується родове поняття «особа», яке може тлумачитись неоднозначно. Лише в подальшому, в ч. 2 ст. 49 КПК України, використовується не "особа", а громадянин, з чого зрозуміло, що це фізична особа. У польському кримінальному процесі (як і в проекті Кримінально-процесуального кодексу України) потерпілими визнаються фізична та юридична особи.

У працях багатьох вчених вбачається можливість поряд з фізичною особою визнати потерпілим і юридичну (Л. Франк, М. Строгович, Н. Калашникова, П. Дагель).

Отже, враховуючи вищевикладене, відповідну частину Проекту КПК "Підстави і порядок визнання особи потерпілим" було б доцільно викласти у такій редакції: "Потерпілим визнається особа, як фізична, так і юридична, правові і законні цінності якої порушені чи поставлені у небезпеку злочином".

В.М. Федченко

кандидат юридичних наук

*(Криворізький факультет Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ)*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Питань щодо кримінально-процесуального забезпечення дізнання та досудового слідства багато, їх розкриття та аналіз і донині викликає неабияку зацікавленість у науковців та практиків. Вирішення цих проблем потребує багатьох досліджень.

Головними проблемами кримінально-процесуального забезпечення досудового слідства, слід вважати відсутність незалежності слідчого, виконання ним невластивих йому функцій, а також, відсутність принципу змагальності на досудовому слідстві України.

Відомий в Російській імперії дослідник з питань кримінального процесу В. П. Даневський в 1895 році написав монографію про недоліки попереднього слідства, введеного судовою реформою 1864 р., та необхідність його реформування. Ще тоді він заявив, що попереднє слідство за судовим Статутом імператора Олександра II – чи не найслабкіша частина нашого кримінального процесу [1, с. 23]. І хоча зміни в усіх сферах суспільного і державного життя з тієї пори відбулися значні, на жаль, ця проблема існує й сьогодні. Досудове слідство в Україні все ще ґрунтується на фундаменті, закладеному в зазначеному Статуті імператора Олександра II, і залишилося найслабкішою ланкою серед інших стадій кримінального процесу.

На сьогодні є злободенними питання щодо недбалості, односторонності і неповноти розслідування кримінальних справ, порушення процесуальних норм, обвинувальної тенденції у слідчій діяльності, що виявляється навіть у намаганні «вибити» докази та фальсифікувати документи. У багатьох справах помітна і відверта повільність у прове-

денні розслідування, до того ж, простежується і правова малограмотність слідчих та дізнавачів. А нагляд з боку прокуратури у більшості випадків слабкий або недостатньо енергійний.

Незадовільний стан досудового слідства однотайно визнається вітчизняними теоретиками та практиками. Думки їх розходяться хіба що в причинах такого стану, а ще більшою мірою – у вирішенні того, яким шляхом треба йти для виправлення становища, яких заходів вживати.

Як вірно наголошує В.Т. Маляренко, причини незадовільного стану досудового слідства двоякі. Перші – мають принципове значення і полягають у тому, що досудове слідство в своїй основі має неправильну конструкцію, корінні засади якої не погоджені з основними засадами провадження кінцевого, тобто судового. Другі – полягають у різних неналежних умовах діяльності органів, які проводять досудове слідство, і тих, що наглядають за ним [2, с. 125].

Принциповий недолік досудового слідства залишився незмінний – це розшукне начало, яке пронизує всю стадію досудового розслідування від початку до кінця і суперечить засаді змагальності сторін, що стає все більш помітним у судових стадіях.

Розшукний характер досудового слідства проявляється в першу чергу у потрійній ролі, яка законом закріплена за слідчим, і по-друге в суміщенні дізнання (зокрема розшуку), його мети і засобів з досудовим слідством, його завданнями та можливостями. У відповідності з чинним, а ще більше з проектом нового КПК, слідчий зобов'язаний грати найрізнохарактерніші ролі, або абсолютно не сумісні в одній особі, або важко сумісні, і при цьому виконувати їх одночасно. Так, оцінюючи певні фактичні дані (докази) він має право приймати рішення, що притаманні суду. Складає постанови, якими вирішує долі людей, зокрема закриває кримінальні справи за відсутності події чи складу злочину або недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину, визначає міру запобіжного заходу (крім тримання під вартою). Він також має право затримати особу, оголосити розшук обвинуваченого, здійснити привід свідка тощо, тобто має повноваження, притаманні судді та суду.

Однак слідчий є і обвинувачем, і ця функція є фактично центром тяжіння всієї його діяльності. За законом у справах публічного та приватно-публічного обвинувачення прокурор лише в суді обвинувачує і підтримує державне обвинувачення. Хоча державне обвинувачення виникає не в суді. Воно формується і формулюється в стадії досудових проваджень. Якщо не прокурор, то хто ж його формує, доводить і підтримує під час досудового провадження? За логікою чинного КПК, ця функція покладена на слідчого. Він збирає і закріплює докази обвину-

вачення, буде формулу обвинувачення, визнає особу обвинуваченою і пред'являє їй обвинувачення, він складає обвинувальний висновок і обґрунтовує вину обвинуваченого відповідними доказами.

На жаль, проект КПК ні на йоту не змінює таке становище слідчого, оскільки відповідно до п. 3 ст. 14 обов'язок доведення вини особи покладається на прокурора, слідчого та особу, яка здійснило дізнання. Тобто всі ці особи за уявленням укладачів проекту КПК є обвинувачами. Обвинувачувати — це їх обов'язок.

У той же час оскільки, крім слідчого, ніхто не має вправа провадити слідчі дії з метою отримання доказів, що виправдовують особу або свідчать про її менший ступінь вини, слідчий фактично виконує і функцію захисту. Ті права, які надані захиснику ст. 48 КПК по збору відомостей про різного роду факти та надання доказів, не ліквідують цієї функції слідчого. Захисна функція слідчого закріплена в ст. 22 КПК. Зокрема, нею передбачено, що слідчий і особа, яка провадить дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого. Аналогічний обов'язок слідчого і особи, яка проводить дізнання, передбачений і в ст. 16 проекту КПК. Отже, в чинному КПК, а в проекті КПК ще більшою мірою обов'язком слідчого є обвинувачення підозрюваного та обвинуваченого. У той же час його обов'язком є захист цих людей від обвинувачення. Чи можливо це одночасно? Чи може слідчий при такій багатовекторній діяльності і такому роздвоєнні бути об'єктивним за обставин, коли він перебуває на державній службі і несе відповідальність за розкриття злочину? Звичайно приваблюючою діяльністю буде та, що направлена на „користь” відомства, в якому він служить.

Передбачаючи функцію обвинувачення і функцію захисту обвинуваченого і в той же час визнаючи слідчого стороною обвинувачення в кримінальному процесі, законодавець закладає істотну непослідовність та суперечливість і фактично ліквідує принцип змагальності на досудових стадіях процесу, оскільки слідчий не може змагатися сам із собою. Законодавець, бажаючи врівноважити в слідчому функції обвинувача і захисника, не утримає цієї рівноваги, оскільки вона може існувати лише умовно, віртуально, але є нездійсненою в реальному житті. Законодавець все більше схиляється в бік обвинувальної функції слідчого, тобто збільшує силу обвинувачення, додаючи до прокурора і потерпілого ще й слідчого та дізнавача. У такому випадку законодавець порушує засаду рівності сторін, баланс сил. Слідчий стає більше обвинувачем, ніж захисником.

Як і в суді, на досудовому слідстві обвинувальну функцію повинен

здійснювати лише прокурор, а за певних обставин, і потерпілий. Такі суто обвинувальні процесуальні дії та рішення, як порушення кримінальної справи та відмова в її порушенні, визнання особи підозрюваною та обвинуваченою, пред'явлення обвинувачення та складання обвинувального висновку повинні здійснюватися лише прокурором [3, с. 254]. Закриття кримінальної справи за будь-яких підстав, у тому числі і за відсутності події чи складу злочину, чи недоведеності участі обвинуваченого у вчиненому злочині, повинні здійснюватися лише судом, а будь-які обмеження прав і свобод людини лише за наявності дозволу на це суду.

З тим, щоб досудове слідство в Україні було об'єктивним, справедливим та ефективним, слідчому, його статусу та діяльності потрібна серйозна державна увага, конституційне регулювання. У Конституції України йдеться про суд загальний та спеціалізований, прокуратуру та адвокатуру, а про слідчі органи, які можна назвати одними із найважливіших у системі органів, зобов'язаних забезпечувати охорону прав і свобод людини, жодного слова. Відомий процесуаліст М.М. Михеєнко вважав таке ставлення до слідчого та слідства ненормальним [4, с. 177]. Незважаючи на об'єктивну потребу до цього часу немає й закону, який би врегулював проблеми, пов'язані зі статусом слідчого. Проект закону на цей предмет, який був запропонований для розгляду в парламенті, на жаль, побудований на усталених стереотипах. У ньому не враховувалося, що слідчий при проведенні досудового слідства не повинен бути ні обвинувачем, ні захисником, він має бути дослідником та шукачем істини і представником судової влади з усіма притаманними суддям гарантіями незалежності та самостійності.

Як зазначено в одному із юридичних словників, слідчий – це особлива посадова особа, яка в передбаченій законом процесуальній формі веде дослідження у кримінальній справі для встановлення події злочину, осіб, які його вчинили, та з'ясування всіх обставин злочину з метою підготовки справи, за наявності для того підстав, для розгляду її в суді [5, с. 500]. Обвинувачений не повинен бачити в слідчому ворога, він повинен знати, що слідчий однаково рівно і неупереджено ставиться як до нього так і до прокурора. Він повинен бути впевненим, що його вимоги про збирання доказів, необхідних для захисту, будуть зустрінуті з розумінням незаінтересованим, неупередженим слідчим і будуть реалізовані у відповідних розпорядженнях та діях слідчого. Саме за таких обставин слідство буде ефективним і справедливим.

Як правильно зазначає О. В. Баулін, всебічне, повне і об'єктивне дослідження слідчим обставин справи сприяє її розгляду та справедливому вирішенню в суді. За своєю метою, предметом, деякими умовами

та досить чітко визначеною законом формою, процесуальна діяльність слідчого багато в чому схожа з діяльністю судді по здійсненню правосуддя. Слідчий, як і суддя може бути дійсно об'єктивним при дослідженні доказів у кожній справі лише тоді, коли він буде процесуально незалежним суб'єктом судової влади, який підпорядкований тільки закону [6, с. 346-349].

На жаль, такого слідчого і такого слідства в Україні поки, що немає. Причиною цього, яка має принципове значення, є та обставина, що слідчі не мають самостійності, оскільки фактично є однією із структур дізнання, і по суті виконують функції дізнання. Незважаючи на те, що функція досудового слідства в системі кримінального судочинства має специфічний і досить самостійний характер, слідчі залишаються в адміністративно-організаційній залежності від прокуратури та органів дізнання в системі МВС, СБУ та ДПА, завдання яких значно ширші від тих, що покладаються на органи досудового слідства. Це зумовлює значний вплив на слідчих відомчих інтересів, а саме: з'єднання процесуальної діяльності слідчого з іншими видами діяльності, обвинувальний ухил слідства, суміщення суперечливих процесуальних функцій слідчого тощо.

Діюча процедура досудового слідства, а також та, що пропонується в проекті КПК, має риси відомчого та прокурорського дізнання. Аналіз наведеного дає підстави стверджувати, що до тих пір поки слідчі структури будуть знаходитися в складі адміністративної, виконавчої влади в підпорядкуванні органів дізнання, про самостійність і незалежність слідчого та про підкорення його лише закону, про те, щоб він діяв як суддя, не може навіть іти мова. На цю принципову обставину вказували ще при проведенні судової реформи 1864 р. Відокремлення судової влади (а слідчий був визнаний представником цієї влади) від адміністративної, ще тоді вважалось одним із найважливіших принципів правосуддя [7, с. 252].

При підготовці судової реформи 1864 року в Державній раді підкреслювалося, що «... при об'єднанні адміністрації і суду в одних руках немає впевненості в тому, що кожна із двох влад, адміністративна і судова, буде триматися в її природних межах. З цих причин рішення адміністративної влади у справах судових завжди викликає до себе недовіру, і яке б покарання потім не призначалося, воно сприймається як свавілля влади і спонукає до незадоволення» [8, с. 164-165]. На жаль, під впливом реакційних сил невдовзі в Російській імперії була проведена судова контрреформа, яка ліквідувала ці демократичні надбання, а після 1917 р. радянське попереднє слідство багато десятиліть знову будувалося на засадах не змагальності, а інквізиційності. Сьогодні перед Україною стоять майже такі ж проблеми. Йде боротьба в тому числі і за місце слідчо-

го в кримінальному процесі та засади, на яких повинне бути побудоване досудове слідство.

Оскільки проект нового КПК ще остаточно не прийнятий, є сподівання, що його розробники звернуть увагу на те, що кінцева мета реформування кримінального судочинства України не буде досягнута, якщо не буде забезпечена дійсна процесуальна незалежність слідчого та не буде затверджена змагальність сторін на досудовому слідстві зі всіма притаманними їй умовами.

Література

1. Даневский В.П. Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа. – К.: Семенко Сергій, 2003.
2. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу УКРАЇНИ в контексті європейських стандартів: Монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2005.
3. Нор В.Т. та ін. Прокурорський нагляд в Україні: Курс лекцій / В.Т. Нор, Я.О. Бернський, І.І. Когутич та ін. За ред. В.Т. Нора. – Львів, Тріада плюс, 2002.
4. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні. Вибрані твори. К.: Юрінком Інтер, 1999.
5. Юридический словарь. – М.: Юридическая литература, 1953.
6. Баулін О.В. Реальне забезпечення процесуальної незалежності слідчого у майбутній правній системі України. Концепція розвитку законодавства України / Матеріали науково-практичної конференції. – К., 1996.
7. Российское законодательство X-XX веков. В 9 т.: Т. 8. Судебная реформа / Отв. ред. Б.В. Виленский. – М.: Юрид. лит., 1986. – Т. 4.
8. Журнал соединенных департаментом законов и гражданских дел Государственного Совета. – 1862. – № 62. – С. 164-165.

А.П. Черненко

кандидат юридичних наук, доцент

А.Г. Шиян

доцент кафедри

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРО ПРАВО ОРГАНУ ДІЗНАННЯ НА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ

Слідча діяльність, відповідно до юридичної енциклопедії – це порядок збирання, процес закріплення, перевірки та оцінки доказів, або як варіант – діяльність по збиранню, перевірці та оцінці доказів у кримінальній справі органом, уповноваженим на проведення слідства. Питання доказування у кримінальній справі є актуальними, бо являють стрижень

протидії злочинності, саме тому цьому важливому питанню присвячена тема конференції та цієї статті. Отже, слідча діяльність це діяльність по доказуванню у кримінальній справі слідчого, на якого законом покладено обов'язок провадження досудового слідства. Але крім слідчого, обов'язок провадження у кримінальних справах, у відповідності до принципу публічності, покладено на органи дізнання, які покликані допомагати слідчому. Такий обов'язок покладений на орган дізнання тому, що дізнання, як форма досудового розслідування є не основною, більше того не обов'язковою, допоміжною формою досудового розслідування.

Ось саме таке твердження, як науковців, так і вимога закону інколи стають завадою до ефективної роботи органів досудового розслідування, а точніше органів дізнання.

Нам відомі факти коли працівники органу дізнання першими взнали про ознаки злочину і у відповідності до свого обов'язку провели першу слідчу дію, яка дозволена законом до порушення кримінальної справи – огляд місця події та діяли у відповідності до обстановки. На перший погляд все тут нормально і у відповідності до закону, але це лише на перший погляд. У тих випадках, коли їх дії оскаржувалися, прокуратура та й інші правоохоронні органи, які оцінювали їх дії, не завжди визнавали такі дії органів дізнання правомірними. Ось на цю проблему сьогодні й хотілося звернути увагу.

Причиною постановки такого питання на обговорення учасників конференції постало ще й те, що це питання чітко не виписано в законі, а науковці, в тому числі і нашого навчального закладу, оцінювали його по-різному. Причому, головне що їх оцінка була кардинально протилежною. Одні говорили, що тут немає жодних проблем, органи дізнання мають таке право, інші - категорично заперечували таке право органу дізнання. Перші виходили з принципу публічності, а другі посилалися на закон, у відповідності до якого по всіх злочинах провадження досудового слідства є обов'язковим, а дізнання можливе лише у разі відсутності можливостей у слідчого розпочати досудове слідство. На думку других – противників права органу дізнання на провадження слідчих дій, саме дозвіл слідчого, його ствердження про те, що він не може проводити досудове слідство є дозволом на проведення слідчих дій органом дізнання.

Позиція перших не позбавлена логіки та й ґрунтується на вимогах закону, але й позиція других теж виглядає саме такою. Як же діяти практикам?

Одразу наголосимо, на нашу думку, хоч таке право органу дізнання

чітко не виписано в законі, є законним. На це вказує закон.

По-перше, відповідно вимог ст. 4 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) окрім суду, прокурора та слідчого, орган дізнання зобов'язаний в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину. По-друге, у відповідності до ч.ч. 1-3 ст. 97 КПК орган дізнання зобов'язаний приймати і в установленому порядку перевіряти й вирішувати заяви та повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини, в тому числі і в справах, які не підлягають його віданню, вживати при цьому всіх можливих заходів, щоб запобігти злочину або припинити його. Коли необхідно перевірити заяву або повідомлення про злочин до порушення кримінальної справи, така перевірка здійснюється органом дізнання шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів (ч.4 ст. 97 КПК).

Окремі повноваження начальника органу дізнання вказують на це. Так, начальник органу дізнання, який виступає від імені органу дізнання вправі:

— встановлювати обставини вчиненого злочину в порядку провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів зі складанням протоколу про вчинений злочин (ст. 426 КПК);

— викликати свідків, застосувати привід свідка, якщо свідок не з'явиться без поважних причин (ч.ч.1,2 ст. 70 КПК);

— викликати потерпілого, застосувати привід, якщо потерпілий не з'явиться без поважних причин (ч. 1, 3 ст. 72 КПК);

Значно менші в законі повноваження особи, яка провадить дізнання. Так, згідно з КПК України особа, яка провадить дізнання, вправі:

— давати дозвіл захиснику застосовувати науково-технічні засоби при провадженні слідчих дій, у яких той бере участь, а також при ознайомленні з матеріалами справи (пункт 5 ст. 48 КПК);

— викликати потерпілого та допитати його (ч. ч. 1, 2 ст. 72 КПК);

— надавати дозвіл експерту бути присутнім при провадженні допитів та інших слідчих дій та задавати питання особам, котрі допитуються (ч. 3 ст. 77 КПК);

— прислужувати речові докази до справи та зберігати їх (ч. 1 ст. 79 КПК).

У той же час особа, яка провадить дізнання, зобов'язана:

— до першого допиту підозрюваного роз'яснити йому право мати захисника і скласти про це протокол, а також надати можливість захищатись встановленими законом засобами (ч. 2 ст. 21 КПК);

— вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявляти як ті обставини, що

викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність (ч. 1 ст. 22 КПК);

— надати затриманій особі чи особі, яка утримується під вартою, допомогу у встановленні зв'язку з захисником або з особами, які можуть запросити захисника (ч. 1 ст. 47 КПК);

-- роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права і забезпечити можливість здійснення цих прав (ст. 53 КПК);

-- за наявності передбачених законом підстав заявити самовідвід, не чекаючи заяви про відвід (ч. 2 ст. 60 КПК). Та інші права і обов'язки.

Аналіз повноважень органу дізнання в особі начальника органу дізнання та особи, яка проводить дізнання свідчить, що органи дізнання наділені широкими кримінально-процесуальними можливостями, як у провадженні у справі в цілому, так і у проведенні окремих слідчих дій. Наділення органу дізнання такими повноваженнями не є самоціллю, а об'єктивна необхідність, бо без багаточисельного, належно озброєного, різного роду спеціальними засобами тощо, необхідними для ефективної протидії злочинності така протидія буде малоефективною.

Логічно такий загін правоохоронців повинен мати всі законні підстави для такого роду діяльності, але на практиці виникають певні проблеми. Так, в законі (в ст. 190 КПК), на жаль, чітко не виписано право органу дізнання на проведення огляду місця події, але не має й заборони. Про право органу дізнання на проведення інших слідчих дій у законі також чітко не виписано, але ні у кого з науковців та практиків не викликає сумнівів про можливість проведення органом дізнання, наприклад, допиту свідка, потерпілого, проведення очної стави, обшуку чи виїмки (за порушеною ним кримінальною справою), хоча у статтях КПК, що регламентують порядок їх проведення таке право органу дізнання також чітко не виписано. Аргументи супротивників права органу дізнання на проведення слідчих дій (огляду місця події, що проводиться до порушення справи та деякі інші) є необґрунтованими. Їх ствердження ґрунтуються лише на теоретичних положеннях про те, що по всіх злочинах провадження досудового слідства є обов'язковим, а дізнання можливе лише у разі відсутності можливостей у слідчого розпочати досудове слідство. Таке положення законом не закріплено, а впливає лише з логіки тлумачення закону, так само, як і право на проведення слідчих дій.

Зрозуміло, ми не претендуємо на істинність та перевагу нашої точки зору, бо доводи противників та прибічників (позицію яких ми підтримуємо) права органу дізнання на проведення слідчих дій, що проводяться до порушення кримінальної справи, є однаково переконливими. Виходячи з практичної точки зору, пропонуємо вирішити цей спір на

користь права органу дізнання проводити такі слідчі дії та тих, які проводяться після порушення кримінальної справи органом дізнання, а також на проведення слідчих дій за дорученням слідчого, прокурора або суду. На практиці мають місце непоодинокі ситуації коли до органу дізнання надходить інформація про правопорушення, яка не може без перевірки кваліфікована як злочин. Хотілося б підкреслити, що, як правило, вся інформація про правопорушення і злочини надходить до органу дізнання і лише незначна кількість такої інформації надходить до прокурора чи до слідчого. Орган дізнання, прийнявши таку інформацію, повинен перевірити її. Зрозуміло, що слідчий до перевірки такої інформації не залучається. Прибувши на місце події з метою перевірки такої інформації, посадова особа органу дізнання (далі для зручності – дізнавач) переконується, що має місце злочин і у разі позбавлення її права на проведення огляду місця події та необхідності його проведення, повинна продовжити перевірку інформації та охороняти місце події до прибуття слідчого, лише який має право на його проведення. Але для цього, щонайменше, потрібен певний час, не говорячи про інші об'єктивні обставини (відсутність вільного транспорту, погодні умови, що змінюються, інтенсивний рух транспорту тощо), що може стати причиною неможливості зволікання з проведення цієї слідчої дії. Позбавлення права дізнавача проводити таку слідчу дію фактично позбавить і слідчого на його проведення. Можуть бути й інші об'єктивні обставини, що стануть на заваді дочекатися слідчого, бо життя є життя з його багатогранністю та різноманітністю. А як бути у разі необхідності проведення огляду місця події при встановленні обставин вчиненого злочину в порядку провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів, в порядку ст. 426 КПК? Проведення досудової підготовки матеріалів є обов'язком саме органу дізнання. Чи буде доцільним проведення такої слідчої дії слідчим? Сама постановка такого питання виглядає абсурдною та не потребує коментарів. Тому пропонуємо внести зміни до КПК, доповнивши ч.4 ст. 97 (продовживши її, після слова: „документів”) реченням такого змісту: „До порушення кримінальної справи слідчим, прокурором чи особою, яка проводить дізнання (посадовою особою органу дізнання, якій доручено перевірку заяви або повідомлення про злочин) можуть бути проведенні огляд місця події та при наявності підстав, зазначених у ч.3 ст. 187 цього кодексу- арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку. Правом проведення огляду місця події та арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку особа, яка проводить дізнання наділяється при наявності загрози втратити докази у разі зволікання з їх проведенням.”

В.С. Березняк

науковий співробітник

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСТРАДИЦІЇ В УКРАЇНІ

На сьогодні екстрадиція в кримінально-процесуальному законодавстві України не врегульована, але деякий натяк на можливість застосування вказаного інституту можна побачити в статті 31 "Порядок зносин судів, прокурорів, слідчих і органів дізнання з відповідними установами іноземних держав" Кримінально-процесуального кодексу України, а саме: "порядок зносин судів, прокурорів, слідчих і органів дізнання з відповідними установами іноземних держав, а також порядок виконання взаємних доручень визначається законодавством України і міжнародними договорами".*

Вказана стаття має відсильний характер і не розкриває самої сутті і процедури екстрадиції. Хоча в проекті Кримінально-процесуального кодексу України (реєстр. № 1233) відображені норми, що регулюють питання екстрадиції (глава 65 "Видача осіб, які вчинили злочин (екстрадиція)" та глава 66 "Передача і прийняття засуджених осіб"), але разом з тим, потребують вдосконалення з огляду на сучасний розвиток інституту екстрадиції в кримінально-процесуальному праві України.

Так, глава 65 "Видача осіб, які вчинили злочин (екстрадиція)" зазначеного проекту містить такі статті: 659 "Направлення запиту про видачу (екстрадицію)"; 660 "Органи, які направляють запит про видачу (екстрадицію)"; 661 "Зміст та форма запиту про видачу (екстрадицію)"; 662 "Звернення про взяття під варту або затримання особи"; 663 "Органи, що здійснюють екстрадицію"; 664 "Строки тримання під вартою особи, яка підлягає видачі"; 665 "Межі кримінального переслідування виданої особи"; 666 "Направлення копії вироку іноземній державі"; 667 "Порядок розгляду уповноваженим органом України запиту іноземної держави про видачу особи"; 668 "Підстави для відмови у видачі"; 669 "Обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту для забезпечення видачі особи на запит іноземної держави"; 670 "Розгляд справи про

* Кримінально-процесуальні кодекси Франції, Російської Федерації, Республіки Молдова, Киргизької Республіки містять окремі глави, що регулюють процедуру екстрадиції.

видачу особи іноземній державі Апеляційним судом Автономної Республіки Крим, обласним апеляційним судом, апеляційним судом міст Києва і Севастополя; 671 "Розгляд Верховним Судом України скарг на рішення апеляційного суду про видачу особи іноземній державі, про відмову у видачі та необхідність проведення додаткової перевірки"; 672 "Повідомлення про результати розгляду запиту про видачу особи"; 673 "Відстрочка видачі"; 674 "Тимчасова видача"; 675 "Повторна видача"; 676 "Витрати, пов'язані з вирішенням питання про видачу особи іноземній державі".

Вказані статті відображають повний зміст процедури екстрадиції, але в той же час в главі 65 "Видача осіб, які вчинили злочин (екстрадиція)" вказаного проекту відсутні деякі важливі позиції, які ми пропонуємо включити в зазначену главу.

Статтю "**Передача предметів**" викласти в запропонованій нами редакції*:

1. Предмети, які були використані або потрапили до особи при вчиненні злочину, що тягне видачу особи відповідно до міжнародних договорів та конвенцій, у тому числі зняття злочину; предмети, які були придбані в результаті злочину або як винагорода за нього або ж предмети, які злочинець отримав замість предметів, що придбав таким чином, а також інші предмети, котрі можуть бути використані в кримінальній справі в якості доказів передаються при наявності клопотання державі, яка направила запит про екстрадицію, якщо екстрадиція дозволена відповідним судом України.

2. Направлення компетентними органами України в провадженні яких знаходиться кримінальна справа клопотання про передачу предметів вказаних в частині 1 цієї статті в державу, яка вирішує питання щодо екстрадиції особи можливо тільки при наявності міжнародних договорів та конвенцій, ратифікованих Україною та взаємною згодою сторін.

3. Предмети, які можуть мати значення доказів в кримінальній

* Наприклад, в главі 54 "Видача осіб для кримінального переслідування та виконання вироку" Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації (прийнятий 22.11.2001 р., вступив в дію 1.07.2002 р.) міститься стаття 468 "Передача предметів". В частині 3 "Екстрадиція" глави IX "Міжнародно-правова допомога по кримінальним справам" Кримінально-процесуального кодексу Республіки Молдова (прийнятий 14.03.2003 р., вступив в дію 12.06.2003 р.) також є стаття 550 "Передача предметів".

Дивись статтю 13 "Передача власності" Типового договору про видачу від 14.12.1990 р. (резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/116) та статтю 20 "Передача власності" Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р.

справі передаються і в тому випадку, якщо екстрадиція особи не може бути здійснена через його смерть, втечу або за іншими обставинами, якщо це передбачено міжнародними договорами і конвенціями ратифікованими Україною.

4. Компетентні органи держави від котрих вимагається видача предметів, можуть тимчасово відкласти їх передачу або затримати, якщо вони їм необхідні по іншій кримінальній справі або підлягають арешту чи конфіскації.

5. Права третіх осіб на предмети, що підлягають видачі, залишаються недоторканими. Ці предмети по закінченню кримінального провадження повертаються компетентним органам держави, котрі їх видали для передачі особам, які мають на них право.

Також потрібно передбачити статтю **"Доказова сила офіційних документів та предметів при екстрадиції"**:

1. Документи, які направляються у зв'язку з екстрадицією особи, що переховується від слідства та суду, якщо їх складено, засвідчено у відповідній формі компетентним державним органом або офіційною особою і скріплено гербовою печаткою на території іноземної держави, а також мають офіційний переклад приймаються на території України без будь-якого додаткового засвідчення (легалізації).

2. Докази, здобуті у зв'язку з екстрадицією особи, що переховується від слідства та суду компетентними органами іноземної держави на її території та у відповідності і в порядку передбаченому її законодавством, мають доказову силу на території України і легалізації не потребують.

3. Докази, здобуті незаконно або з порушенням процесуальної форми чи норм міжнародних договорів, включаючи Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 р. та протоколів до неї не мають доказової сили на території України.

4. Документи, які здобуто на території України або на території іноземних держав у зв'язку з екстрадицією особи, що переховується від слідства та суду, на підставі Кримінально-процесуального кодексу України або міжнародного договору, а також в порядку частині 1 цієї статті розглядаються як офіційні документи і користуються на цих територіях доказовою силою офіційних документів.

* В статті 640 "Доказова сила офіційних документів" проєкту Кримінально-процесуального кодексу вказується тільки процедура визначення доказової сили документів, які направляються у зв'язку з дорученням про надання правової допомоги та доказів, здобутих у зв'язку з дорученням про надання правової допомоги.

Наприклад, дивись статтю 7 "Засвідчення і посвідчення дійсності" Типового договору про видачу від 14.12.1990 р. (резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/116).

Пропонується закріпити в окремій статті позиції щодо застосування до особи тимчасового арешту (взяття під варту) та викласти в наступній редакції: "Тимчасовий арешт (взяття під варту)"* :

1. У термінових випадках компетентні органи запитуючої договірної сторони можуть звертатися із запитом про тимчасовий арешт розшукуваної особи. Компетентні органи України вирішують це питання відповідно до кримінально-процесуального законодавства.

2. У запиті про тимчасовий арешт (взяття під варту) повинно бути повідомлено про існування постанови про взяття під варту або вироку, який набув чинності або інший процесуальний документ, який має таку ж силу і виданий відповідно до процедури, передбаченої законодавством України, і намір, що прохання про видачу буде негайно надіслане. В запиті також зазначається, за який злочин буде запитуватися видача, де і коли такий злочин було вчинено, а також, у міру можливості, опис зовнішності розшукуваної особи.

3. Запит про тимчасовий арешт надсилається дипломатичними каналами, або безпосередньо поштою, або телеграфом, або через Інтерпол, або будь-який інший спосіб, який дозволяє мати письмове підтвердження чи визнається тією державою, куди направлено запит, за яким порушується питання про обрання запобіжного заходу – тимчасовий арешт (взяття під варту).

4. Про причини, з яких прохання про тимчасовий арешт (взяття під варту) не було задоволено, слід негайно повідомити договірну сторону, що направила таке прохання.

5. Тимчасовий арешт (взяття під варту) може бути припинено, якщо впродовж 18 днів після арешту, компетентні органи України не отри-

* В пункті 7 статті 669 "Обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту для забезпечення видачі особи на запит іноземної держави" проекту Кримінально-процесуального кодексу вказується, що у випадках, що не терплять зволікань, взяття особи під варту можливо до отримання запиту про видачу. За поданням компетентного органу України суд у цьому випадку може застосувати запобіжний захід на строк не більше сорока днів, якщо відповідний орган іноземної держави просить застосувати такий запобіжний захід і запевняє, що відносно цієї особи є обвинувальний вирок, який набрав законної сили, або прийнято судове рішення про арешт чи взяття особи під варту та буде надіслане запит про видачу.

Також дивись статтю 9 "Тимчасовий арешт" Типового договору про видачу від 14.12.1990 р. (резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/116).

Наприклад, стаття 16 "Тимчасовий арешт" Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р. та стаття 61 "Взяття під варту або затримка до одержання вимоги про видачу" Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 р. містять окремі правові положення щодо тимчасового взяття під варту (тимчасовий арешт) особи до отримання запиту про видачу.

мають запиту про видачу особи та документи зазначені в частині другої цієї статті. У будь-якому випадку цей період не може перевищувати місяць від дати здійснення такого арешту (взяття під варту). Цей строк за клопотанням запитуючої договірної сторони може бути продовжено на 15 днів.

6. Звільнення не перешкоджає повторному арешту і видачі особи у разі отримання в подальшому запиту про видачу.

7. Компетентні органи України за необхідністю додаткового вивчення даних про особу, або інших обставин, які мають значення для вирішення питання щодо обрання запобіжного заходу мають право вимагати необхідну інформацію у договірної сторони, що направила прохання про тимчасовий арешт (взяття під варту).

8. З метою забезпечення екстрадиції або прохання про тимчасовий арешт (взяття під варту) до отримання клопотання про видачу суддя має право обрати запобіжний захід у вигляді взяття під варту до особи, яка переховується від слідства та суду без її присутності та допиту.

9. Особа, відносно якої вирішується питання щодо обрання запобіжного заходу тимчасовий арешт (взяття під варту), має право на захист та інші права передбачені законодавством України.

Статтю 6 "Роз'яснення значення основних термінів Кодексу" доповнити терміном "Тимчасовий арешт (взяття під варту)" з наступним поясненням: тимчасовий арешт (взяття під варту) – процесуальний захід, що здійснюється на підставі отримання запиту (клопотання) про тимчасовий арешт (взяття під варту) відповідно до ратифікованих міжнародних конвенцій, міжнародних договорів і внутрішнього законодавства України шляхом тимчасового взяття під варту особи, яка розшукується іншою державою та переховується на території України до отримання запиту (клопотання) щодо її екстрадиції.

Необхідно передбачити можливість здійснення спрощеної процедури екстрадиції* та доповнити главу 65 проекту Кримінально-процесуального кодексу України статтею "Спрощена процедура екстрадиції", яку викласти в наступній редакції:

1. Компетентні органи України можуть застосувати спрощену процедуру екстрадиції за умови, що особа, екстрадиція якої вимагається, дала на це свою згоду і якщо ця особа не вчинила злочину проти прав і

* Дивись статтю 545 "Спрощена процедура екстрадиції" частини 3 "Екстрадиція" глави IX "Міжнародно-правова допомога по кримінальних справах" Кримінально-процесуального кодексу Республіки Молдова (прийнятий 14.03.2003 р., вступив в дію 12.06.2003 р.), а також статтю 6 "Спрощена процедура екстрадиції" Типового договору про видачу від 14.12.1990 р. (резольція Генеральної Асамблеї ООН № 45/116).

свобод громадян України або інтересів України та якщо запит про екстрадицію відповідає всім необхідним вимогам.

2. В інших випадках спрощена процедура екстрадиції дозволяється за умови вчинення особою міжнародного злочину, якщо це передбачено міжнародними договорами України.

Потрібно звернути увагу на законодавче закріплення положень, що передбачають можливість отримання додаткової інформації стороною, яка отримала запит про екстрадицію. Тому, на нашу думку, є необхідність передбачити статтю під назвою **"Додаткова інформація"** та викласти в такій редакції*:

Якщо інформації, надісланої компетентними органами України, недостатньо для прийняття рішення на виконання запиту про видачу (екстрадицію) відповідна іноземна держава яка отримала запит може затребувати додаткові відомості, якщо запит про видачу не містить необхідних даних для прийняття рішення про видачу (екстрадицію) особи. Компетентні органи України повинні відповісти на це клопотання в термін, що не перевищує одного місяця, цей термін може бути продовжений на 15 днів за наявності поважних причин.

Главу 65 вказаного проекту доповнити статтею **"Обставини, що потребують з'ясування при вирішенні питання щодо екстрадиції особи"** та викласти в наступній редакції:

1. Компетентні органи України при вирішенні питання про екстрадицію особи повинні з'ясувати наступні обставини:

- 1) яка держава направила запит про екстрадицію особи;
- 2) чи існують в державі тортури, катування або жорстокі та нелюдські поводження з людиною чи покарання, а також покарання у вигляді смертної кари;
- 3) чи існують на території цієї держави міжнародні правозахисні організації;
- 4) чи існують між державами укладені двосторонні міжнародні договори про правову взаємодопомогу;
- 5) вивчення світової практики співпраці з даними державами.

2. У разі якщо компетентні органи України, які винесли рішення щодо екстрадиції особи після здійснення екстрадиції отримали повідомлення або мають сумнів щодо застосування в іноземній державі до

* Наприклад, стаття 8 "Додаткова інформація" Типового договору про видачу від 14.12.1990 р. (резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/116), стаття 13 "Додаткова інформація" Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р. та стаття 59 "Додаткові відомості" Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 р.

цієї особи катувань або нелюдського та принижуючого ставлення чи покарання або особа в процесі досудового слідства чи судового розгляду не володіла правом на мінімальні гарантії, передбачені в ст. 14 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права, мають право на перевірку умов забезпечення прав і свобод, можливість щодо надання бесіди с особою, яка була передана, можливість вимагати звіт від держави, якій було передано особу, якщо це передбачено міжнародними договорами ратифікованими Україною.

3. У разі підтвердження вказаних дій компетентні органи мають право вимагати повернення особи до України, якщо це передбачено міжнародними договорами, ратифікованими Україною.

Передбачається необхідність доповнення глави 65 проекту Кримінально-процесуального кодексу України наступною нормою "Гарантії захисту особи, яка видається":

1. Особа, яка видається має гарантоване право захисту своїх прав згідно з національним та міжнародним законодавством, та при необхідності, на присутність перекладача.

2. Компетентні органи України повинні всебічно та повно дослідити матеріали щодо видачі особи іншій державі.

3. Особа не може бути видана, якщо в державі звернення існують порушення положень Загальної декларації прав людини 1948 року; Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року та протоколів до неї.

4. Якщо кваліфікація злочину, у зв'язку з яким пред'являється обвинувачення, змінюється в ході розгляду справи, видана особа може переслідуватися або засуджуватися, тільки коли кваліфікуючі ознаки нового складу злочину свідчать про те, що цей злочин є таким, що передбачає за собою видачу.

5. Особі, яка видається, надаються всі права, передбачені національним законодавством України.

6. Особа не може бути притягнута до відповідальності або засуджена за будь-який інший злочин, вчинений до її видачі.

7. Особа не може бути видана державою, яка направила запит про видачу без, попередньої згоди компетентних органів України на запит третьої держави.

При подальшому доопрацюванні проекту Кримінально-процесуального кодексу України потрібно також врахувати правові положення таких міжнародних актів, як: Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 року, Додаткового протоколу 1975 року та

другого додаткового протоколу 1978 року Європейської конвенції про видачу правопорушників; Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року та Протоколу до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 28 березня 1997 року; Конвенція про допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 7 жовтня 2002 року тощо.

Л.І. Вороновський

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ ЗАГИБЛОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Згідно зі ст. 55 Конституції України кожен має право на судовий захист від протиправних посягань. Кримінальний кодекс України (далі – КК) містить сто п'ять складів злочинів, наслідком яких є смерть людини. У справах, де внаслідок злочину сталася загибель потерпілого, його права мають близькі родичі. Проблема захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів (далі – потерпілі), ефективного поновлення їх прав, своєчасного відшкодування шкоди, заподіяної вчиненням злочином, як свідчать результати аналізу законодавства та практики його застосування, залишається надзвичайно актуальною. Норми чинного КПК та в законопроекті № 1233 (далі – проект КПК) не мають достатніх гарантій щодо належного і своєчасного забезпечення цивільних позовів близьких родичів загиблого від злочину.

В юридичній літературі рядом вчених (Я. Клименко, Е.С. Нікулін, З. Смітєнко, В.Я. Понарін) висловлювались слушні думки щодо покращення стану забезпечення цивільних позовів потерпілих. Так, пропонувалось передбачити в слідчих апаратах органів прокуратури та ОВС посади консультантів чи інспектора з відшкодування шкоди”; “залучати слідчим для накладення арешту на майно і його опису судового виконавця (на сьогодні – працівника державної виконавчої служби)”; “передбачити в системі ОВС окремі підрозділ, метою яких було б надання слідчому практичної допомоги в цій діяльності”.

Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України у

2005 році зазначала, що у переважній більшості справ слідчі обмежуються формальним винесенням постанови про накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого та приєднанням до справи протоколу про відсутність майна у таких осіб, належних же заходів щодо забезпечення цивільного позову потерпілого не вживають. При вивченні слідчої практики за 2006 – 2007 роки з'ясовується, що ця тенденція зберігається. До закінчення досудового слідства навіть у тих осіб, які тримаються під вартою може з'явитись майно, наприклад, від отримання спадщини, погашення боргу.

Слід доповнити новою ч. 2 ст. 126 КПК, виклавши її в наступній редакції: “У разі відсутності майна у обвинуваченого чи підозрюваного, на яке можна накласти арешт, слідчий вживає заходів по забезпеченню позову потерпілих і перед закінченням досудового слідства”. А у справах де термін досудового слідства продовжений більш, ніж шість місяців, доцільно передбачити вчинення дій по забезпеченню позовів – кожні три місяці.

У разі відсутності у загиблої особи близьких родичів витрати на його поховання, встановлення надгробного пам'ятнику та послідувачі поминки (на 9-й, 40 день та на річницю після загибелі) здійснюють його неблизькі родичі. Але вони не належать до близьких родичів, тому відсутня гарантія, що їм будуть роз'яснені їхні права на подачу позову. Тому у КПК доцільно було б передбачити обов'язок слідчого встановити осіб, які здійснили поховання загиблого. В слідчій практиці існують випадки коли у загиблого, який не мав постійного місця проживання, відсутні родичі, які б могли здійснити його поховання. Її поховання здійснюється згідно з законом України “Про поховання та похоронну справу”. Відповідно до ст. 16 цього Закону “поховання одиноких громадян, осіб, без певного місця проживання здійснюється за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів”. Чинний КПК не відносить до обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі, встановлення розміру коштів витрачених місцевим бюджетом на поховання згаданого вище загиблого. Ця обставина не була предметом дослідження у теорії кримінального процесу.

З метою відшкодування коштів місцевого бюджету у зв'язку з похованням загиблих осіб, доцільно внести доповнення у пункт 4 ст. 64 КПК після слова “діяння” доповнити словами “і розмір витрат ритуальної служби на поховання загиблої від злочину особи, у якої відсутні близькі та інші родичі”.

У ч. 2 ст. 271 проекту КПК є новела “Забезпечення цивільного позову здійснюється шляхом накладення арешту (в межах заявленого по-

зову)". Згодитись з цим положенням неможливо тому, що відсутня гарантія того, що обвинувачений чи підозрюваний після першого накладення арешту на частину його майна не скористається можливістю витратити на свій розсуд іншу частину, що залишилась, з метою щоб на неї в подальшому не наклали арешт. Крім того, близькі родичі загиблого можуть мешкати в різних населених пунктах і будуть визнані потерпілими у різні терміни. Звісно, і позови ними будуть подані неодноразово, що призведе до нерівності можливостей при забезпеченні позовів. Враховуючи, що родичами загиблого заявляються позови в середньому за даними судової практики від 50 до 100 тисяч гривень, заходи забезпечення позову повинні бути посилені. На нашу думку, для надійного забезпечення позовів близьких родичів загиблого доцільно внести доповнення у ч. 2 ст. 271 проекту КПК у перше речення: замість крапки після слова "позову" поставити кому, та зазначити, "а у справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, на все майно підозрюваного або обвинуваченого".

Як свідчить вивчення слідчої практики до осіб, що обвинувачуються у вчиненні злочинів з необережною формою вини застосовуються запобіжні заходи не пов'язані з триманням під вартою, наприклад: ст.ст. 286 ч. 2, 367 ч.2. КК. При обвинуваченні у вчиненні злочинів з умисною формою вини чинним КПК передбачено можливість зміни запобіжного заходу, наприклад, тримання під вартою на заставу. Це дає обвинуваченим можливість мати у розпорядженні грошові кошти від праці та доходи з інших джерел, наприклад за цивільними угодами та й навіть виграти в лотерею або в казино. Стаття 273 проекту КПК передбачає тільки добровільне відшкодування заподіяної шкоди, що не є достатньою гарантією забезпечення позову.

З метою надійного забезпечення прав близьких родичів загиблого від злочину слід доповнити ст. 126 КПК новою частиною 6 у наступній редакції: "У справах про злочини, внаслідок яких сталася загибель потерпілого, суд за поданням слідчого має право накладати арешт на частку заробітної плати до 40 % від загального розміру та доходів від інших видів діяльності обвинуваченого". Відповідно ч. 6 ст. 126 КПК вважати ч. 7.

Згідно п. 9 ст. 228 КПК прокурор, одержавши від слідчого справу з обвинувальним висновком, зобов'язаний перевірити: чи вжито заходів до забезпечення відшкодування збитків, заподіяних злочином. Логічніше було б спочатку перевірити у справі чи всі особи, які постраждали від злочину визнані потерпілими, чи надані права близьким родичам загиблого у справах, де внаслідок злочину сталася смерть потерпілого, чи не було порушень їхніх прав. І тільки після цього перевіряти чи вжито

заходів щодо забезпечення відшкодування збитків, заподіяних злочином. Слово "потерпілий" навіть не використовується у цій статті. Перевірці дотримання прав обвинуваченого приділено вісім пунктів (1- 8), а от щодо потерпілого передбачено тільки один – п. 9.

З урахуванням викладеного вище доцільно доповнити новим пунктом 9 ст. 228 КПК, виклавши його у наступній редакції: "чи визнані потерпілими усі особи, яким злочином завдано шкоди; чи надані права близьким родичам загиблого у справах, де внаслідок злочину сталася смерть потерпілого, чи не було порушень їхніх прав". Відповідно чинний п. 9 ст. 228 КПК вважати п. 10.

Література

1. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, схвалена Указом Президента України від 28.12.2004 р. № 1560/ 2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 52. – С. 184 – 186.
2. Никулин Е.С. Возмещение материального ущерба, причинённого хищениями // Соц. Законность. – 1968. – № 7. – С. 33.; Понарин В.Я. Производство по гражданскому иску при расследовании уголовного дела. – Воронеж, 1978.
3. Азаров В.А. Деятельность органов дознания, предварительного следствия и суда по охране имущественных интересов граждан. – Омск, 1990.
4. Смітєнко З., Клименко Я. Обов'язок слідчого по своєчасному забезпеченню цивільного позову в кримінальному процесі //Право України. – 2002. – № 4. – С.59.
5. Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочину // Вісн. Верховного Суду України. –2005. – № 1(53). – 25 – 31.
6. Архівна кримінальна справа № 1-453 Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська за 2007 рік.
7. Закон України "Про поховання та похоронну справу" від 10 липня 2003 року № 1102-IV <http://www.rada.gov.ua>
8. Проект кримінально-процесуального кодексу України (законопроект № 1233) <http://www.rada.gov.ua>

В.О. Вуєв

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СЛІДЧА СИТУАЦІЯ – ЧИННИК, ЩО ВПЛИВАЄ НА ОБРАННЯ НАПРЯМКУ РОЗСЛІДУВАННЯ

В умовах переходу до ринкової економіки, в період формування нових суспільних відносин спостерігається швидкий ріст злочинності.

Злочинність в країні стає в більшій мірі організованою та професійною, і це підвищує рівень вимог, необхідних для спеціалістів, котрі займаються боротьбою з нею. Важливе місце в боротьбі зі злочинністю займає розслідування, здійснюване в конкретних умовах часу, місця,

навколишнього середовища, взаємозв'язку з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінки осіб, опинившихся в сфері кримінального судочинства та під дією інших, невідомих слідчим факторів. Ця складна система, взаємодіючи, формує ту певну обстановку, в котрій діє слідчий та в котрій проходить певне розслідування. Ця обстановка отримала в криміналістиці загальну назву слідчої ситуації.[1] Тому роль і значення слідчих ситуацій в розслідуванні та розкритті злочину буде підвищуватись. Наука і практика не стоять на місці і розвиваються із зміненням життя людей та суспільства. Їхні ускладнення відзеркалюються не тільки в рості злочинності, але і в її ускладненні (поява нових, раніше не існувавших видів і форм злочинів), а, значить, і слідчих ситуацій, без вивчення котрих неможливе розслідування злочинів.

Термін "слідча ситуація" уведений в науковий обіг А.Н. Колісниченком (1923-1985р.) – відомим слідчим криміналістичної методики в 1967 році, в його докторській дисертації. [2]

Визначення "слідча ситуація" у науці склалось не відразу, а в результаті довготривалої дискусії відомих вчених-юристів. Сенс наукових спорів полягав в першу чергу про співвідношення і місця слідчої ситуації в процесі розслідування. Так, одна група учених, серед яких були В.К.Гавло, [3] І.Ф.Герасимов, [4] Л.Я.Драпкін, [5] висловлювались, що її місце знаходиться всередині процесу розслідування, і, в основному, визначали ситуацію, як сукупність деяких даних на конкретному етапі розслідування. Інші (серед них можна назвати В.І.Шиканова, [6] Н.А.Селиванова[7] і Р.С. Белкіна[8] та ін.) слідчу ситуацію характеризували в якості реальної, котра в даний момент здійснюється в процесі доведення (розслідування). Отже, слідча ситуація – це пізнана слідчим сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування.

Слідчі ситуації класифікують за різними основами, але найбільш повну класифікацію запропонував Л.Я. Драпкін [5]:

- прості та складні ситуації;
- проблемні та конфліктні;
- типові та специфічні;
- закриті та відкриті;
- одноелементні та багатоелементні;
- суворого суперництва та несуворого суперництва;

Існують також інші класифікації слідчих ситуацій, складені з урахуванням їх змісту і напрямку розслідування (О.Я.Баєв [9], В.П.Бахін [10], А.В.Дулов [11], В.Е.Коновалова [12] та ін.), а саме:

- сприятливі та несприятливі;
- конфліктні та безконфліктні;

- типові та специфічні (нетипові);
- початкові, проміжні, кінцеві.

Характеризувати усі слідчі ситуації не будемо, а лише визначимо деякі з них, на які слідчий опирається в процесі початкового розслідування, ці ситуації впливають, на мою думку, найбільше на характер розслідування.

Сприятлива ситуація складається за наявності достатньої інформації. Ситуація стає сприятливою, коли для її вирішення потрібно тільки забезпечити раціональну реалізацію можливостей (слідчих, оперативно-розшукових).

Несприятлива ситуація складається, коли слідчому для її вирішення необхідно визначити заходи впливу, прийняти тактичне рішення та реалізувати його. Несприятлива ситуація найчастіше характеризується відсутністю достатньої інформації для її вирішення. Дії слідчого спрямовані на збирання інформації з метою її дослідження та введення до кримінального процесу.

При **конфліктній** ситуації інтереси слідчого та інтереси інших учасників процесу не збігаються (наприклад, обвинувачений прагне приховати сліди злочину, не нести за нього відповідальність). В залежності від слідчої ситуації, яка виникла при розслідуванні справи слідчий керується фактами певної ситуації приймає рішення щодо вірного обрання напрямку розслідування.

Вивчення типових слідчих ситуацій є необхідною умовою розслідування кримінальної справи. Це надає можливість розробки програм для слідчого, базованих на типових слідчих ситуаціях. Ці програми можуть бути присвячені розслідуванню окремих видів злочинів. В них можуть бути дані методичного характеру та рекомендації по організації розслідування злочинів одного виду чи групи: дана програма виготовляється по окремих слідчих діях в типових слідчих ситуаціях, опрацьований комплекс відповідних рекомендацій і т. і. Для цього виявляються найбільш характерними для окремих видів (груп) злочинів типові ситуації, котрі утворюються на різних етапах. При цьому враховують нові способи скоєння злочинів, характерні сліди, "винаходи" злочинців, їх дії по маскуванні, а також останні досягнення науки і техніки, котрі можна використовувати у боротьбі зі злочинністю.

Література

1. Лившиц Е.М., Белкин Р.С. Тактика следственных действий. – М., 1994. – с. 18.
2. Криминалистика. Энциклопедия. – М., 1993. с. – 73.
3. Гавло К.О. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц – "Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования". – М., 1973. – с. 90.

4. Герасимов И.Ф. Принципы построения методики раскрытия преступлений. – Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – М., – 1973. – с. 82.
5. Драшкин Л.Я. Понятие и иллюстрация следственных ситуаций – Следственные ситуации и раскрытие преступлений. – Свердловск, 1975. – с. 28.
6. Шиканов В.И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений. – Методика расследования преступлений. – М., – 1976. – с. 157.
7. Селиванов Н.А. Советская криминалистика. Система понятий. – М., 1982. – с. 117.
8. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. – М., 1979. – Т. III., – с. 70.
9. Баев О.Я. Тактика следственных действий. Воронеж, 1995.
10. Бахин В.П. Про структуру розслідування злочинів//Зб. наукових праць. – К., 1999.
11. Дулов А.В., Нестеренко А.И. Тактика следственных действий. – Минск, 1971.
12. Коновалова В.Е. Следственная тактика : принципы и функции. – К: РИО МВД УССР, 1983.

М.С. Городецька

ад'юнк

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЦІЛЬОВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ СЛІДЧОГО

З метою здійснення функції кримінального переслідування слідчий наділений повноваженнями щодо провадження процесуальних дій та процесуальних рішень. Повноваження щодо провадження процесуальних дій надають можливість здійснення слідчим пізнавальної діяльності, встановити обставини вчинення злочину та особу, яка його вчинила. Метою даного дослідження є встановлення цілей, котрі переслідуються і досягаються в результаті застосування слідчим повноважень щодо процесуальних рішень.

Рішення традиційно вважається вираженням відповіді на кримінально-правові питання і виражає владне волевиявлення щодо дій, які витекають з встановлених обставин та приписів закону (Н.В. Глинська, В.С. Зеленецький, П.А. Лупинська, Ю.В. Манаєв). В першому розумінні рішення як відповіді на кримінально-правові питання його значення зводиться до констатації встановлених обставин у справі. Ґрунтуючись на сукупності доказів, здобутих в результаті провадження процесуальних дій, слідчий виносить рішення, яким «підбиває підсумки» своєї пізнавальної діяльності. Таке розуміння рішення не розкриває його дійсної сутності, його цільового призначення. Дійсне значення рішення при провадженні кримінальної справи пов'язане з владним волевиявленням,

яке не завжди виражене в тексті рішення, але завжди присутнє.

Прийняттям кримінально-процесуального рішення слідчий повідомляє учасників про те, що він досяг певного рівня обізнаності і на підставі цього у подальшому для розширення обізнаності має право застосувати певний процесуальний примус. Існування кримінально-процесуального провадження вже саме по собі пов'язане з застосуванням примусу. держава наділена суспільством обов'язком боротися зі злочинністю і поділяє у свою чергу цей обов'язок з громадянами, вимагаючи від них виконання процесуальних обов'язків. У цьому розумінні несвобода суспільства від злочинності являється також несвободою особистості від соціальної необхідності приймати участь у кримінальному судочинстві і зазнавати пов'язаних з цим незручностей (І.Л. Трунов, Л.К. Айвар). Навіть якщо особа добровільно приймає участь у кримінальному судочинстві, не можна говорити про відсутність примусового характеру кримінально-процесуальної діяльності. Особа просто свідомо обрала такий варіант поведінки, який від неї вимагається, тому створюється ілюзія відсутності будь-якого примусу. Наявність останнього стає очевидною при відмові особи обрати очікуваний варіант поведінки. В такому разі не можна говорити про вільний вибір особи, про добровільну участь. Оскільки вимога про її участь не залежить від її вільного вибору.

Повноваження слідчого щодо проведення процесуальних дій забезпечують здійснення ним пізнання, а повноваження щодо процесуальних рішень забезпечують застосування достатнього примусу для здійснення такого пізнання.

Прийнявши рішення про порушення кримінальної справи, слідчий заявляє, що він здійснює кримінально-процесуальне провадження з розслідування певного злочину і може застосовувати повноваження щодо проведення процесуальних дій з метою здійснення пізнання з цього приводу.

Слідчий приймає рішення про визнання особи потерпілим, цивільним позивачем, їх представниками у кримінальній справі. Цим рішенням слідчий повідомляє даним особам, що вони є учасниками провадження у справі і тому на них поширюється можливий на даному етапі примус, а саме у вигляді залучення до проведення слідчих дій.

При обранні запобіжного заходу слідчий виносить постанову, якою повідомляє підозрюваного про міру застосованого до нього примусу, про ступінь обмеження його прав. У разі затримання особи слідчим у порядку ст.115 КПК України законодавством передбачено складення протоколу. Така зовнішня форма рішення слідчого в даному випадку не зовсім вірна. У протоколі, як правило, фіксуються перебіг та результати слідчих, тобто пізнавальних дій, але ніяк не рішення про звуження кон-

ституційних прав особи. Було б доцільно при прийнятті рішення слідчим про затримання особи складати постанову, а не протокол, що відповідало б загальноприйнятій зовнішній формі процесуальних рішень.

Рішення щодо притягнення як обвинуваченого, окрім того, що констатує певний рівень обізнаності слідчого щодо вчиненого злочину та повідомляє про це особі, яка притягується як обвинувачений, ще й «заявляє» про розширення меж примусу, який може застосовуватись. Наприклад, після притягнення особи як обвинуваченого слідчий за наявності визначених в законі підстав може оголосити особу в розшук, чого не можна зробити щодо підозрюваного.

Рішення щодо проведення виїмки, обшуку, огляду, накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку пов'язані з примусом у вигляді обмеження конституційних прав і свобод особи. Слідчий повідомляє учасникам слідчої дії про існування достатніх підстав для проведення відповідної слідчої дії і для застосування під час її проведення передбаченого законодавством примусу до певних учасників, тобто для тимчасового обмеження або звуження їх прав та свобод. Ознайомившись з таким рішенням слідчого, учасники обирають під час проведення слідчої дії позитивну або негативну поведінку.

Слідча дія спрямована на одержання знань, а прийняте рішення слідчим чи судом за поданням останнього забезпечує можливість застосування примусу у встановлених межах. При наділенні слідчого повноваженнями щодо прийняття процесуальних рішень необхідно зважувати, чи в достатній мірі вони забезпечують застосування примусу для проведення ним пізнавальної діяльності.

А.В. Захарко

ад'юнк

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ТА ІНШИХ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

В Кримінально-процесуальному законі не формулюється поняття запобіжних заходів, поняття системи заходів кримінально-процесуального примусу і не регламентуються критерії, за якими слід розмежовувати запобіжні заходи від інших заходів кримінально-

процесуального примусу. Це і є основною причиною виникнення проблем розмежування запобіжних заходів та інших заходів процесуального примусу. Запобіжним заходам в КПК приділено окрему главу № 13 «Запобіжні заходи» і в статті 149 КПК «Запобіжні заходи» централізовано регламентується перелік запобіжних заходів. Систему заходів кримінально-процесуального примусу в КПК регламентовано не централізовано і тому норми, які регламентують інші заходи процесуального примусу, не систематизовано приводяться в інших главах КПК. Кримінально-процесуальний закон навіть не оперує терміном «захід кримінально-процесуального примусу».

За таких умов, виходячи з аналізу Кримінально-процесуального закону, видається правильним вважати, що запобіжними заходами є лише ті, які перелічені в статті 149 КПК, а саме: підписка про невиїзд, особиста порука, порука громадської організації або трудового колективу, застава, взяття під варту, нагляд командування військової частини, а також тимчасовий запобіжний захід – затримання підозрюваного (передбачене ст.ст. 106, 115, 165-2 КПК). Усі ж інші, передбачені КПК заходи, яким притаманний примус, видається правильним віднести до інших заходів процесуального примусу. Мова йде насамперед про: поміщення особи віком від 11 років до 14 років до приймальника-розподільника для дітей (ч.3 ст.7-3 КПК); запобіжне обмеження щодо особи, відносно якої порушено кримінальну справу (ст.98-1 КПК); віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи (ст.436 КПК); привід свідка (ч.2 ст.70 КПК), потерпілого (ч.3 ст.72 КПК), обвинуваченого і підозрюваного (ст.135 і 136 КПК); відсторонення обвинуваченого від посади, яку він займає (ст.147 КПК); письмове зобов'язання про повідомлення про зміну свого місця перебування, а також про явку до слідчого і суду за їх викликом (ч.3 ст.148 КПК); поміщення обвинуваченого до медичного закладу (ст.205 КПК); видалення із зали судового засідання осіб, які порушують порядок (ст.272 КПК) та інші. Таким чином, виходячи з аналізу закону, критерієм розмежування запобіжних заходів від інших заходів процесуального примусу може бути зазначення заходу процесуального примусу в статті 149 КПК України.

Критерієм розмежування запобіжних заходів від інших заходів кримінально-процесуального примусу можна також визнати їх якісні властивості, що характеризуються загальними для всіх запобіжних заходів підставами, цілями, суб'єктами, відносно яких допускається їх застосування та порядком застосування в кримінальному судочинстві. Зокрема для того, щоб правомірним було назвати захід процесуального

примусу запобіжним заходом, він повинен бути спроможним переслідувати всі цілі застосування запобіжних заходів (а не частину з них!). Іншими словами, кожен із запобіжних заходів повинен бути універсальним правовим засобом. Застосування ж одночасно кількох запобіжних заходів для того щоб вони доповнили один іншого в комплексному переслідуванні цілей, які повинні переслідувати запобіжні заходи суперечить концептуальному підходу до застосування запобіжних заходів (М.І. Капінус). Крім вище зазначених мною і перелічених в статті 149 КПК України запобіжних заходів М.І. Капінус вважає, що до них відноситься запобіжний захід – нагляд за неповнолітнім обвинуваченим.

Іншим критерієм розмежування запобіжних заходів від інших заходів процесуального примусу можна визнати притаманність запобіжним заходам наступних ознак:

- запобіжні заходи може бути застосовано тільки до певних суб'єктів кримінального процесу;
- запобіжні заходи мають особистий характер, бо обмежують особисті права цих суб'єктів процесу;
- запобіжні заходи характеризуються специфічними підставами і метою застосування;
- запобіжні заходи мають більший порівняно з іншими заходами ступінь примусу (Л.М. Лобойко)

Л.М. Лобойко також, як і М.І. Капінус, відносить до запобіжних заходів, крім тих, які перелічені в статті 149 КПК України, віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи, передбачене ст. 436 КПК.

Отже, проблемами розмежування запобіжних заходів від інших заходів процесуального примусу є встановлення і переконливе аргументування критеріїв, за якими слід проводити це розмежування. Встановлення цих критеріїв дозволить централізовано і вичерпно законодавчо регламентувати всі запобіжні заходи, а також інші заходи процесуального примусу. Це сприятиме більш зручному застосуванню системи запобіжних заходів та інституту процесуального примусу в правозастосовчій діяльності.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 2 лютого 2008 року). - Інфодиск. „Законодавство України”.
2. Капінус Н.И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе: монография. – М.: Издательский дом «Букввед», 2007. – 416 с. – (Серия «Право»)
3. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посібник. – К.: Істина, 2005. – 456 с.

В.В. Литвинов

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СТРОКУ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Завданням кримінального процесу (ст.2 КПКУ) є швидке і повне розкриття злочинів. До засобів досягнення цього завдання відносяться і процесуальні строки що передбачають певний час проведення розслідування, тримання під вартою обвинуваченого та інші. Неможливо не погодитись з тим, що встановлення в законі процесуальних строків зумовлено тим, щоб швидкість судочинства не була повільною та не перетворювалась на невинувдану поспішність, щоб часові межі кримінально – процесуальної діяльності дозволяли всім його учасникам реалізувати свої повноваження, а органам, які безпосередньо ведуть кримінальний процес, вирішити покладені на них завдання.

До 2003 року в строк досудового розслідування (ч.1 ст. 120 КПК), а також в строк тримання під вартою обвинуваченого (ч.6 ст. 156 КПК) не зараховувався час необхідний для ознайомлення обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи.

З приводу цього в юридичній літературі висловлювались думки щодо недоцільності такого порядку ознайомлення, бо вони можуть бути використані слідчими для приховування тяганини.

Законом України від 03.04.2003. «Про внесення змін до Кримінально – процесуального кодексу України» час ознайомлення обвинуваченого включено до строків тримання його під вартою, як запобіжного заходу в стадії досудового розслідування, а тому матеріали закінченої розслідуванням кримінальної справи повинні бути пред'явлені обвинуваченому, взятому під варту та його захисникові не пізніш як за місяць до закінчення граничного строку тримання під вартою. (ч.6 ст.156 КПК України).

Згідно ст. 218 КПК України, матеріали кримінальної справи для ознайомлення обвинуваченого надаються лише після виконання вимог ст. 217 КПК України, тобто після ознайомлення з матеріалами кримінальної справи потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників. І хоч в ст. 217 КПК України не зазначається про заборону обмеження у часі потерпілого при ознайомленні з матеріалами кримінальної справи, слідчий все ж зобов'язаний надати для цього пев-

ний час. А в разі, коли в справі є декілька потерпілих, цивільних позивачів чи відповідачів та їх представників, то ознайомлення цих учасників кримінального судочинства з матеріалами кримінальної справи займе значний проміжок часу.

Слід зазначити, що як в діючому КПК України, так і в проекті КПК України, строк ознайомлення учасників процесу з матеріалами розслідуваної кримінальної справи розраховувався з моменту ознайомлення обвинуваченого з матеріалами справи. Чомусь не приділяється увага щодо часу ознайомлення з матеріалами кримінальної справи потерпілого цивільного позивача чи відповідача та їх представників. Адже ознайомлення останніх з матеріалами кримінальної справи та прийняття рішень по заявленим ним клопотанням також займає певний проміжок часу.

Враховуючи, що строк досудового слідства, а також строк тримання під вартою обвинуваченого становлять два місяці, слідчому, який виконує слідчі дії у кримінальній справі що триватимуть більше одного місяця, вже немає часу для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи. Тобто у кожній справі, по якій проведення слідчих дій триватиме більше одного місяця, необхідно продовжувати строки досудового слідства та тримання обвинуваченого під вартою.

Продовживши строк тримання під вартою в районному суді до чотирьох місяців, а строк досудового розслідування у районного прокурора до трьох місяців, слідчий, встигнувши за три місяці досудового розслідування виконати всі слідчі дії, вже немає строку досудового розслідування для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи передбачених КПК України суб'єктів кримінального процесу, хоч строк тримання під вартою це зробити дозволяє. В такому випадку тільки через те, щоб ознайомити потерпілого та обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи, слідчий повинен продовжувати строк досудового слідства в обласній прокуратурі, що займе певні витрати та сили.

В разі ж розслідування об'ємної кримінальної справи (багатоєпізодної) по якій до кримінальної відповідальності притягнуто декілька обвинувачених, ознайомлення потерпілих, цивільних позивачів, відповідачів та їх представників, обвинувачених та їх захисників з матеріалами кримінальної справи займе значного часу. І в разі вичерпання 18 місяців тримання під вартою, слідчому нічого не залишиться, як звільнити обвинувачених з-під варти (ч.7, ч.10 ст. 156 КПК). Отже, щоб досягти мети зміни запобіжного заходу тримання під вартою на менш суворий запобіжний захід, не пов'язаний з ізоляцією обвинуваченого, останньому потрібно лише умисно затягнути процес ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, вдумавши, наприклад, власну хворобу або захис-

ника і таке інше. А зміна запобіжного заходу надасть можливість обвинуваченому переховуватись від органів досудового слідства.

Така ситуація може негативно вплинути на якість досудового слідства. Вихід з неї можливо знайти лише встановивши строк ознайомлення з матеріалами кримінальної справи та диференціювати його відповідно до об'єму кримінальної справи.

Частиною 6 ст. 218 КПК України зазначається, що «обвинуваченого і його захисника не можна обмежувати в часі, потрібному їм, щоб ознайомитися з усіма матеріалами справи». Дотримуючись зазначеної норми слідчий ніяким чином не може запланувати час ознайомлення обвинуваченого і його захисника з матеріалами справи, а тим більше будь-яким чином їх прискорювати, бо це буде порушенням закону. Кожна людина в силу своїх індивідуальних особливостей сприйняття матеріалів кримінальної справи буде затрачувати на це різний проміжок часу.

А тому включення строку ознайомлення з матеріалами кримінальної справи потерпілого та обвинуваченого до строку досудового розслідування не має позитивного впливу для досудового слідства.

Тому для урегулювання зазначеної проблеми необхідно:

по-перше, строк ознайомлення з матеріалами кримінальної справи усіх учасників досудового слідства, яким надано таке право, не враховувати в строк досудового слідства та строк тримання під вартою обвинуваченого на досудовому слідстві. Встановити окремий строк для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи тривалістю один місяць;

по-друге, диференціювати строк ознайомлення з матеріалами кримінальної справи. В разі недостатності місячного строку для ознайомлення з матеріалами справи, слідчий своєю постановою про встановлення строку ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, яка санкціонується прокурором, встановлює необхідний строк для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, а в разі необхідності й графік ознайомлення;

по-третє, в разі затягування обвинуваченим (потерпілим) строків ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, які були встановлені відповідною постановою, слідчий виносить до суду подання про визнання достатності строку наданого обвинуваченому (потерпілому) для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи. Суд своєю постановою може визнати достатнім строк, який надавався для ознайомлення з кримінальною справою, або встановити додатковий строк для ознайомлення, після вичерпання якого слід вважати, що обвинувачений (потерпілий) ознайомився з матеріалами кримінальної справи.

О.В. Приходченко
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВИНИКНЕННЯ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНУ

Як ми знаємо, на слідчого, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа і який користується процесуальною самостійністю, покладається організуюча роль і відповідальність за своєчасне та якісне розслідування злочину. Тим самим, він сам повинен вирішувати проблеми, які виникають перед ним при розслідуванні цієї справи, в тому числі правильного визначення типової слідчої ситуації та її вирішення. Для того, щоб оцінити важливість та актуальність проблеми, а саме, виникнення слідчих ситуацій в процесі розслідування злочину, необхідно визначити, по-перше, термін, його варіанти, які пропонувані дослідниками, а по-друге, зазначити етапи розслідування справи слідчим та які слідчі ситуації виникають на цих етапах провадження справи.

Вперше термін «слідча ситуація» введений у науковий оборот А. Н. Колесниченко в 1967 році, але введення не означало його визнання іншими, хоча це тривало недовго. Вже при першій нагоді, в результаті тривалої дискусії відомих вчених-правознавців, зміст якої зводився до оцінки співвідношення і місця слідчої ситуації в процесі розслідування. Висновком стало розділ думок на дві групи: В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкін вважали, що слідча ситуація – це сукупність визначених даних про визначений етап розслідування.¹ А В. І. Шиканов, Н. А. Селиванов, Р. С. Белкин і деякі інші, слідчу ситуацію зв'язували з процесом доказування (розслідування).² Автор, натомість, розділяє думку Л. Я. Драпкіна, тобто вважає, що слідчої ситуації – це динамічна інфор-

¹ См.: Гавло К.О. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц / Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики раскрытия преступлений / Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – М., 1973. – С. 82; Драпкин Л. Я. Понятие и иллюстрация следственных ситуаций / Следственные ситуации и раскрытие преступлений. – Свердловск, 1975. – С. 28.

² См.: Шиканов В.И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений / Методика расследования преступлений. – М., 1976. – С. 157; Селиванов Н.А. Советская криминалистика / Система понятий. – М., 1982. – С. 117; Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. – М., 1979. – Т. 3. – С. 70.

маційна система, що відображає з різним ступенем адекватності різноманітні логіко-пізнавальні зв'язки між встановленими і ще невідомими обставинами, що мають значення для справи, тактико-психологічні відносини учасників (сторін) кримінального судочинства, а також організаційно-управлінську структуру і рівень внутрішньої упорядкованості процесу розслідування.¹

Щоб розкрити злочин і встановити всі обставини його скоєння, слідчий повинен провести велику роботу, особливо у кримінальних справах, пов'язану із виявленням злочинця і розслідуванням його суспільно небезпечних дій. При цьому завдання розслідування, можуть бути вирішені відповідно до вимог закону тільки в тому випадку, якщо розслідування проводиться цілеспрямовано, що можливо лише тоді, коли воно правильно організовано. Зокрема, чітко визначені його мета і завдання, послідовність проведення слідчих дій; продумане їх сполучення з оперативно-розшуковими заходами; намічений порядок використання науково-технічних і оперативних засобів залежно від етапу, на якому знаходиться розслідування.

Поділ розслідування на окремі етапи має головним чином практичне значення. Кількість таких етапів та їх зміст залежать від характеру і складності справи: в одному випадку може бути один етап, наприклад, коли під час проведення невідкладних слідчих дій, слідчий дійде висновку про відсутність у діянні ознак складу злочину і припинить кримінальну справу; в іншому – може бути кілька етапів розслідування залежно від складності справи і конкретних обставин скоєння злочину. Спираючись на твердження Р. С. Белкіна, визначення кола первісних слідчих дій і оперативних заходів є самостійною частиною методики розслідування кожного виду злочинів, порозумівається їх значенням у процесі розслідування і фактичним розподілом розслідування на два етапи – первісний і наступний.²

Комплекс первісних слідчих дій і порядок їх проведення залежить від характеру первісних слідчих ситуацій та особливостей окремих видів злочинів. Загальновідомий й той факт, що на початку розслідування виникає, практично завжди, ряд найбільш загальних типових ситуацій. Їх зміст визнається певною мірою джерелом, видом і обсягом інформації, що надійшла. Тобто, якщо ж це була інформація яка надійшла від оперативного працівника, в процесі проведених ним оперативних дій, або ж від особи-

¹ Драшкин Л.Я. Общая характеристика следственных ситуаций / Следственная ситуация. – М., 1985. – С. 115.

² Криминалистика: Учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С. и др. – М.: НОРМА-ИНФО, 1999. – С. 598.

свідка, на якого вчинявся певний вплив з боку підозрілої особи чи в силу психології сприйняття нею недостовірної інформації про обстановку, враховуючи обставини, умови та час при яких вчинявся злочин.

На наступному етапі розслідування слідчий здійснює оцінку доказів, зібраних на первісному етапі розслідування, визначає їх достатність для пред'явлення обвинувачення підозрюваним особам, проводить додаткові слідчі дії.

Отже, обсяг первісних дій, залежно від слідчої ситуації є різним, він залежить як від складу злочину, так і від відомостей якими слідчий володіє. Для того, щоб слідчий був впевнений в достовірності наданих свідчень та впевненості, що ця інформація не відома особі обвинуваченому, необхідно перш за все перевірити через заходи оперативно-розшукового характеру для встановлення його злочинних та інших соціальних зв'язків, а по друге вжити заходів з ізоляції від впливу особи обвинуваченого на свідків (потерпілих), свідчення яких мають ключове значення в кримінальній справі, також як кінцева стадія – пред'явити обвинувачення винному в повному обсязі виявлених і доказаних епізодів злочинної діяльності та повторний допит обвинуваченого.

А.Ю. Стеценко

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Обретение Украиной равноправного членства в европейском сообществе в значительной мере обусловлено необходимостью приведения отечественного уголовного процесса и системы органов уголовной юстиции в соответствие с общепризнанными в мире демократическими стандартами уголовного судопроизводства. Определенным свидетельством позитивной динамики развития уголовно-процессуального законодательства в направлении от него, еще сравнительно недавнего тоталитарно-репрессивного прошлого в достаточно продолжительное советское время, до появления первых признаков состязательных начал, могут служить положения, внесенные в действующий УПК Украины малой судебной реформой 2001 года. Обновив тогда судебные процедуры, а несколько позже реформировал судоустройство, законодатель не разре-

шил донині давно накопившіся проблеми, як порядку досудебного розслідування, так і сформування системи органів розслідування. Поскольку же представлення про перспективах їх розрешення головним образом складається з відповідуючих нормативних положень проєктів нового Уголовно-процесуального кодексу, аналізуючи останні, можна прийти до інтересних висновків. С середини останнього десятиліття минулого століття до початку 2007 року, пануючим було думання спеціалістів, згідно з яким досудебне розслідування в нашій країні повинно здійснюватися в двох різних між собою формах дознання і досудебного слідства, традиційно укоренившись в законодавстві подавляючої більшості держав континентальної Європи. Авторами проєкту УПК, підготовленого робочою групою Національної комісії по зміцненню демократії і утвердженню верховенства права 21 травня 2007 року, запропоновано принципово інше бачення шляху розвитку вітчизняного судопроцесу. Згідно з ним, основною і єдиною досудебною процедурою встановлення обставин здійснення кримінальних правопорушень, а такими проєктом запропоновано вважати злочини і проступки, слід встановити досудебне розслідування, здійснюване слідчим органу досудебного розслідування. Починалось би таке розслідування, по задуму авторів проєкту, негайно після того, як з належного джерела слідчому стає відомо про здійснення злочину і відбулось в процесі гласних і негласних слідчих дій, а закінчилось в неограниченний час розумний термін передачі матеріалів розслідування державному обвинувачу для прийняття остаточного досудебного рішення. Дифференціація такого порядку можлива тільки в частині розслідування кримінальних проступків, згідно з чим розумний термін обмежений одним місяцем, недопустимі заходи пресечення в формі затримання під варту і негласні слідчі дії, що і дозволяє утвердити про спробу тільки термінологічної, а не реальної уніфікації нині діючого дознання і досудебного слідства в досудебне розслідування.

Відносно органів досудебного розслідування, їх кількості і відомственої належності, нині передбачених ст.ст.101, 102 діючого УПК, розглядається проєкт, який містить норму про те, що «органом досудебного розслідування є органи, визначені законом», вказуючи тим самим на необхідність заповнення правового поля спеціальним законом. Більш визначено система органів досудебного розслідування представлена проєктом Концепції реформування кримінальної юстиції України в формі: національ-

ной полиции, финансовой полиции, военной полиции, следственного подразделения Службы безопасности и специально учрежденного антикоррупционного органа.

Находя эти предложения интересными своей новизной, следует отметить, что комментируемая модель расследования, по ряду существенных признаков (процедуре и системе органов), все же более напоминает англо-американскую модель, нежели европейскую. По нашему мнению, формирование собственной (оригинальной) модели досудебного расследования не обязывает Украину копировать какую-либо в чистом виде. Целесообразнее будет корректно позаимствовать у каждой из названных моделей наиболее приемлемое, отдавая должное и тому, что по своей традиционной, исторически сложившейся правовой ментальности, отечественное судопроизводство все же более тяготеет к европейскому пути развития. А его наиболее типичными представителями, на протяжении последних не менее полутора столетий являются Французская республика, Германия, Испания, другие западноевропейские страны и Российская Федерация, в УПК которых, как известно, досудебное расследование представлено дознанием и предварительным следствием, соответственно производимыми полицией, иными органами дознания и следователями (следственными судьями, судебными следователями). Соглашаясь с проектами Концепции реформирования уголовной юстиции Украины и нового УПК Украины в части учреждения в уголовном законодательстве Украины уголовных правонарушений (преступлений и проступков), считаем логично уместным в будущем уголовно-процессуальном законе под досудебным расследованием, понимать дознание по уголовным проступкам и досудебное следствие по преступлениям.

ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

А.Ф. Волобуєв

доктор юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ПРО ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ: СУТНІСТЬ І ПРАВИЛА ПРОВЕДЕННЯ

Пред'явлення для впізнання в системі слідчих дій належить до особливих способів одержання доказів, спрямованих на виявлення «ідеальних» слідів злочину у пам'яті його очевидців. У ст. 174 «Пред'явлення особи для впізнання», ст. 175 «Пред'явлення предметів для впізнання», ст. 176 «Протокол пред'явлення для впізнання» КПК України не розкривається зміст цієї слідчої дії, але визначені чіткі правила її підготовки, проведення і фіксації результатів, у світлі яких сформульовані в окремих підручниках і навчальних посібниках з криміналістики положення виглядають помилковими.

Наприклад, такою виглядає вказівка на встановлення групової належності як на одну з можливих цілей пред'явлення для впізнання [1, с.139; 2, с. 336]. Уявляється, що така вказівка спотворює сутність даної слідчої дії і на практиці може призвести до слідчих і судових помилок, не кажучи вже про марне витрачання часу, сил і засобів при пред'явленні об'єктів для впізнання з метою встановлення їх групової належності.

Яке має значення у кримінальній справі той факт, що потерпілий при пред'явленні йому для впізнання підозрюваного у вчиненні злочину заявить про те, що дана особа схожа на злочинця зростом, будовою тіла, формою голови, кольором волосся? Думається, що такий результат не може бути визнаним як доказ, адже і статисти, серед яких пред'являється підозрюваний за законом не повинні мати різких відмін у зовнішності та одягу (ч.2 ст. 174 КПК). Ще більш категорично це підкреслено у ч. 3 ст.

175 КПК, де зазначається, що предмет, що підлягає впізнанню, пред'являється впізнаючому в числі інших **однорідних** (виділено мною – А.В.) предметів. Тобто, законодавчо визначається, що всі об'єкти, які пред'являються для впізнання повинні бути однієї групи.

Наведене дає підстави для твердження про те, що законодавцем при формулюванні статей 174, 175, 176 КПК України, які регламентують порядок підготовки, проведення і фіксації результатів пред'явлення для впізнання була використана концепція ідентифікаційної сутності даної слідчої дії. Пред'явлення для впізнання – це слідча дія яка полягає в ідентифікації матеріального об'єкту за уявним образом, який сформувався в особі під час сприйняття певної події, яка має значення для встановлення істини у кримінальній справі. Але це є можливим тільки тоді, коли в уявному образі знайшли відображення як загальні, так і окремі ознаки об'єкта впізнання. Тому і передбачається обов'язковим попередній допит впізнаючої особи про такі ознаки та умови сприйняття, які фактично виступають підставою прийняття рішення про можливість пред'явлення для впізнання. Більше того, у випадку позитивного результату впізнання з контрольною метою особі пропонується пояснити, за якими ознаками він впізнав об'єкт.

У зв'язку з викладеним виникає питання про можливість проведення такої слідчої дії, як пред'явлення для впізнання, в окремих слідчих ситуаціях. У літературі з психології визначаються дві форми сприйняття об'єктів, які істотно впливають на процес подальшого впізнання: сукцесивна і симультанна. Сукцесивна (або аналітична) форма сприйняття проявляється у виділенні і запам'ятовуванні окремих ознак певного об'єкта (наприклад, особливостей волосся особи, її очей, носа, рота тощо). Симультанна форма сприйняття за своєю сутністю є синтетичною оскільки проявляється у формуванні загального образу об'єкта без виділення окремих його ознак. Це означає, що людина, якій властива синтетична форма сприйняття і запам'ятовування на допиті не зможе виділити і назвати окремі ознаки об'єкта, який вона сприймала. При пред'явленні для впізнання у такій ситуації міститься небезпека слідчої помилки, адже результати впізнання не піддаються перевірці. У всякому випадку, результати такої слідчої дії завжди можуть бути поставлені під сумнів, а сумнівність доказів, як відомо, тлумачиться на користь обвинуваченого (підсудного). Тому ми схилиємося до думки, що пред'явлення для впізнання у такій ситуації є недоцільним.

Уявляється недоцільним пред'явлення для впізнання і таких об'єктів як трупи та унікальні твори мистецтва (скульптури, картини) з-за неможливості дотримання правил щодо їх пред'явленні серед інших об'єктів,

що не мають різких відмінностей. Звичайно, щодо названих об'єктів не виключається оперативне впізнання, а також пред'явлення при проведенні допитів. Слід звернути увагу і на такий засіб ідентифікації названих об'єктів як експертизи (судово-медична, мистецтвознавча).

Неприйнятною є і позиція щодо віднесення до об'єктів пред'явлення для впізнання окремих споруд або ділянок місцевості. По-перше, в таких випадках неможливо реалізувати процесуальні вимоги щодо процедури пред'явлення для впізнання, а по-друге, виникає питання щодо практичного сенсу пред'явлення названих об'єктів. На наш погляд, значно простіше та ефективніше провести оперативно-пошукові заходи з участю відповідної особи, а потім провести такі процесуальні дії як допит, огляд місця події тощо.

Підсумовуючи викладене потрібно зазначити, що пред'явлення для впізнання є слідчою дією яка полягає в ідентифікації матеріального об'єкту за його «ідеальними» слідами в пам'яті людей, для достовірності якої виключно важливе значення має дотримання процесуальних правил.

Література

1. Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений. Учебник для юридически вузов и факультетов. Под ред. проф. В.Ю. Шепитько. – Х.: ООО «Одиссей», 2001. – 528 с.
2. Криміналістика: Підручник. / За ред. П.Д. Біленчука. – 2-ге вид. випр. і доп. – К.: Атіка, 2001. – 544 с.

М.А. Погорецький
доктор юридичних наук
(Київський національний
університет внутрішніх справ)

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до кримінальної відповідальності і жоден, невинний не був покараний можливе лише при правильно юридично, організаційно і тактично здійснюваній взаємодії органів дізнання, уповноважених на здійснення оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), та органів досудового слідства.

Під такою взаємодією ми розуміємо необхідний, заснований на законі та відомчих нормативних актах, координований за проміжними цілями напрямок діяльності незалежних один від одного в адміністративному відношенні органів, спрямований слідчим і здійснюваний у формі правових відносин при комплексному сполученні та ефективному використанні повноважень, методів та форм, властивих кожному з них, який, будучи процесуально й тактично правильно організованим, дозволяє об'єднати і на цих засадах більш ефективно й раціонально використати їхні кримінально-процесуальні та оперативно-розшукові можливості для досягнення мети та вирішення завдань ОРД і кримінального процесу.

Однієї з організаційно-правових форм, яка забезпечує таку взаємодію, є оперативно-розшукове забезпечення досудового слідства підрозділами, уповноваженими на здійснення ОРД.

Метою оперативно-розшукового забезпечення досудового слідства є: здобування оперативної інформації в інтересах розкриття злочинів; виявлення й оперативне документування всіх епізодів злочинної діяльності особи (групи осіб), стосовно якої порушено та розслідується кримінальна справа, а також її (співучасників; встановлення осіб, які можуть бути свідками у кримінальній справі; легалізація отриманих матеріалів ОРД з метою використання їх як доказів у кримінальній справі, а також для прийняття відповідних рішень у кримінальній справі; здійснення оперативно-розшукових заходів на виконання доручень слідчого та вказівок прокурора у кримінальній справі; захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, якщо виникає реальна загроза їх життю, здоров'ю, житлу, майну, а також відповідних працівників правоохоронних органів та їх близьких родичів у зв'язку зі службовою діяльністю цих працівників, з метою створення необхідних умов для належного виконання своїх повноважень; встановлення оперативним шляхом місцезнаходження майна, цінностей, коштів, здобутих злочинним шляхом, а також іншого майна, цінностей та коштів, що належать особам, які притягуються до кримінальної відповідальності, з метою забезпечення можливої конфіскації для відшкодування завданих збитків; оперативний контроль за місцезнаходженням підозрюваних та обвинувачених за кримінальною справою; запобігання можливому негативному впливу зв'язків підозрюваних та обвинувачуваних на хід розслідування кримінальної справи; вжиття заходів щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинних дій обвинувачуваними тощо.

Оперативно-розшукового забезпечення досудового слідства здійс-

нюється на підставі письмового доручення або постанови слідчого, вказівки прокурора у кримінальній справі про здійснення відповідних оперативно-розшукових заходів щодо особи, стосовно якої порушено цю кримінальну справу, а також у разі наявності матеріалів, які дають підстави вважати, що в ході оперативного супроводу конкретної кримінальної справи можуть бути з'ясовані питання, віднесені до компетенції підрозділів, уповноважених на здійснення ОРД.

Оперативно-розшукове забезпечення досудового слідства передбачене нормами КПК України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також відповідних відомчих нормативно-правових актів. Так, відповідно, до ч. 2 ст. 65 КПК України протоколи з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, можуть бути доказами у кримінальній справі.

У ч. 3 ст. 66 КПК України зазначається, що у передбачених законом випадках, слідчий вправі доручити, підрозділам, що здійснюють ОРД, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі.

Згідно з ч. 3 ст. 104 КПК України, якщо у справі про тяжкий злочин, що передана слідчому, не встановлена особа, яка його вчинила, орган дізнання продовжує виконувати оперативно-розшукові дії і повідомляє слідчому про їх наслідки.

Слідчий, відповідно до своїх повноважень, закріплених у ч. 3 ст. 114 КПК України, по розслідуваних ним справах вправі давати органам дізнання доручення і вказівки про провадження розшукових дій. Такі доручення і вказівки слідчого є для органів дізнання обов'язковими. Зазначеній нормі кореспондується п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у якому указано, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані виконувати доручення слідчого про проведення оперативно-розшукових заходів.

Такі доручення слідчого відповідно до ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є підставною для заведення відповідної оперативно-розшукової справи.

Дослідження норм законодавчих та відомчих нормативно-правових актів, що регламентують питання оперативно-розшукового забезпечення досудового слідства, а також матеріалів практики актуалізує низку проблемних питань, невирішеність яких знижує ефективність взаємодії органів слідства та підрозділів, уповноважених на здійснення ОРД. Основними серед них є: строки виконання підрозділами, уповноваженими

на здійснення ОРД доручень слідчого про проведення відповідних оперативно-розшукових заходів та межі ознайомлення слідчого з матеріалами ОРД, отриманими за дорученнями слідчого в ході оперативно-розшукового забезпечення досудового слідства.

На нашу думку, зазначені питання повинні бути вирішені на законодавчому рівні. Строк виконання доручень слідчого про проведення відповідних оперативно-розшукових заходів підрозділами, уповноваженими на здійснення ОРД, слід установити 10 діб. Він може бути продовжений слідчим на підставі умотивованого клопотання керівника оперативно-розшукового підрозділу. Спори щодо встановлення таких строків слідчим повинні вирішуватися прокурором.

Слідчий повинен мати можливість ознайомлюватися з усіма матеріалами ОРД, за виключенням тих, що розшифровують конфіденційні джерела. З метою забезпечення конфіденційності джерел, оперативний підрозділ повинен надавати слідчому для ознайомлення легалізовані матеріали ОРД.

І.М. Бацько

кандидат юридичних наук, доцент
*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЗМІНИ ЗОВНІШНОСТІ МЕТОДАМИ ПЛАСТИЧНОЇ (ЕСТЕТИЧНОЇ) ХІРУРГІЇ І ЮРИДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧАСНИКІВ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Будь-яке юридичне провадження починається з встановлення особистості правопорушника. Слідчий, як і будь-яка інша посадова особа правозастосовчого органу (суддя, прокурор, дізнавач, оперативний уповноважений, дільничний інспектор, прикордонник, інспектор митної служби тощо), має встановити особистість особи, яка порушила приписи закону.

Існує низка способів встановлення особистості правопорушника: за допомогою документів, що засвідчують особу (паспорт, військовий квиток, посвідчення про право керування автотранспортним, повітряним або водним засобом, членський квиток громадської організації тощо); шляхом перевірки наявної інформації в масивах криміналістичних та інших обліків (за наявності відбитків пальців – у дактилотечі; у випа-

дку наявних відомостей про кличку – у масивах автоматизованих баз даних тощо; при наявності слідів біологічної діяльності людини – в облікових фондах медичних закладів і спеціальних обліків бюро судово-медичних експертиз) і т.д. У деяких випадках особистіть правопорушника можна встановити через його професійні навички, манеру одягатися, шкідливі або позитивні звички тощо.

Серед інших ефективних методів ідентифікації людини важливим засобом розкриття злочинів і ототожнення особи слугує методика *словесного портрету* або криміналістичного вчення про зовнішність людини – габітоскопії (габітології).

Габітоскопія (від лат. *habitus* – зовнішність і грецьк. *scopio* – спостерігаю, розглядаю) – розділ криміналістики (як варіант – *габітологія*), що включає закономірності зміни зовнішніх рис людини, методи і засоби збирання та дослідження інформації про них для пошуку та ідентифікації людей.

Застосування рис зовнішності людини в кримінальному судочинстві вимагало єдиної термінології і системи їх опису. Вперше до цього вдався француз Альфонс Бертільйон, назвавши свою систему *словесним портретом*. Опис проводився зверху вниз, від загального до конкретного – загальна будова тіла, голова, волосся, кінцівки, шия, плечі, спина. Ознаки характеризуються розміром (великий, малий, середній), формою (кругла, квадратна, трикутна); положенням (виступаюче, скошене, пряме) і кольором (червоний, блідий). Людині також належать помітні та особливі зовнішні ознаки природженого характеру чи набуті нею в процесі життя. Помітні ознаки “впадають” в очі своїм розміщенням, розміром, кольором (каліцтво, родимі плями, великий рот або ніс і т.п.). Особливі прикмети, здебільшого, “приховані” і виявити їх можна в процесі спеціального обстеження особи.

За загальними правилами розрізняють *елементи* зовнішності людини (голова-тіло-руки-ноги; голова: очі-ніс-рот-вуха; загальний зріст людини, довжина тіла, кінцівок, пальців) та їх *ознаки*. Якщо *елементи* зовнішності в процесі життєдіяльності, як правило, практично не змінюються (за винятком випадків медичних та інших втручань, природних травм, каліцтва тощо), то *ознаки* цих *елементів* можуть, в залежності від вікових та інших життєдіяльнісних процесів, піддаються змінам (тілобудова може варіювати від *худорлявості* до *ожиріння* різних ступенів; колір шкіри і волоссяного покриву змінюватися через хвороби і старіння організму).

Водночас деякі *елементи* зовнішності можна примусово змінювати шляхом хірургічних втручань: змінювати (у відомих межах)

форму і розміри очей, носу, вух, губ тощо.

Найбільш розповсюджені способи зміни зовнішності людини хірургічним втручанням:

- *блефаропластика* – зміна форми і розмірів очей;
- *риноластика* – зміна форми розрізу і розмірів носу;
- *отоластика* – зміна форми і розмірів вуха;

– *ліпосакція* – зміна форми і розмірів окремих частин тіла шляхом видалення (як правило, способом вакуумного відкачування) жирових тканин;

– *ліфтинг (рімідектомія)* – зміна зовнішнього вигляду обличчя шляхом підтягування шкіри. Суть класичної *рімідектомії* полягає в довгому розрізі, що починається в області волосяної частки скроні, з його продовженням по передній границі вушної раковини. Після мочки вушної раковини, розріз обходить її та слідує на область потилиці. Цей розріз дозволяє провести широке відшарування шкіри скронь, щок і шиї, з наступним перерозподілом та вирізанням шкіряних надлишків. Практично завжди проводиться *ліпосакція* – вакуумне видалення жирових відкладень, в ділянках підборіддя, передньої поверхні шиї, щок. У необхідних випадках проводиться пластика підшкіряного жирового прошарку (підшивання певних його ділянок). Для досягнення ідеального результату пластіки обличчя *ліфтинг* доповнюється пластикою поверхневої м'язово-апоневротичної системи обличчя (SMAS). SMAS – фасціальний прошарок під шкірою, що покриває м'язи обличчя. Ця процедура дає найефективніший результат операції та найбільш тривалий строк збереження цього ефекту.

Крім цього, широко практикуються *перманентний татуаж* – татування різними фарбами різних ділянок обличчя (края вії, губ тощо), для підкреслення яких зазвичай використовуються косметичні засоби (різнофарбні олівці, помада, бросматики тощо); *вживлення штучних імплантантів* (сіліконових, металевих, пластмасових тощо) в різних частинах тіла (грудей, ягодиць, в різних місцях обличчя – підборіддя, носу, скул, щок тощо), а також пересадка окремих ділянок шкіри та інші способи і методи зміни форми і розмірів тканин.

В листопаді 2005 року у Франції хірурги здійснили трансплантацію обличчя – першу такого роду операцію, яку три роки тому назвали проривом у пластичній хірургії.

Два французьких професори здійснили цю операцію у місті Амьєн в лікарні на півночі Франції. Обличчя жінки, якій на момент хірургічного втручання виповнилося 38 років, було спотворене, коли півроку до того на неї напав власний собака. Були скалічені ніс, рот, підборіддя –

пацієнті було важко говорити, їсти, а її стан не можна було поліпшити завдяки звичайній пластичній операції.

Спеціалісти кажуть, що загалом технічні можливості трансплантації обличчя існували вже декілька років, але залишалися деякі перешкоди, і головне, до цього часу не було дозволу на такі операції. В середині 2005 року на це погодилися, але пацієнтку, яка тепер буквально матиме нове обличчя, образ іншої людини, довго готували до новітньої операції.

Завдяки успіхам у сферах медицини та медичної психології розкриваються нові горизонти надання допомоги пацієнтам, що потребують на допомогу спеціалістів через травми, опіки, природжені дефекти. Водночас подібні медичні досягнення допомагатимуть правоохоронним органам вирішувати складні юридичні завдання, а також ставити водночас нові гострі задачі, пов'язані з викриттям винних у вчиненні злочинів і розшуком злочинців.

Незважаючи на велику популярність теми *хірургічних пластичних операцій* (існує також спеціальна назва цієї групи способів медичного втручання з цілями покращення зовнішності пацієнтів як *естетична хірургія*) і наявність численних публікацій у засобах масової інформації (у пресі, на радіо, телебаченні і в мережі Internet; наприклад, декілька років успішно демонструється популярний документальний телесеріал "Фабрика краси" виробництва США та ін.), з боку криміналістів недооцінюються правові, морально-етичні та інші аспекти проблем, які виникли і далі поставатимуть у зв'язку із широким розповсюдженням цих методик зміни зовнішності людини.

По-перше, існують складні й тісно переплетені моральні, психологічні та інші проблеми, пов'язані із хірургічними способами зміни зовнішності людини, які межують з юридичними проблемами (згода пацієнтів на втручання в організм і заподіяння шкоди донору і реципієнтові; правові аспекти притягнення лікарів до юридичної відповідальності за невдалі операції і заподіяння при цьому школи та ін.).

Люди із спотвореним обличчям та ін. вадами не лише потерпають від фізичного болю, вони страждають від психологічних, соціальних наслідків своїх травм чи хвороб, почуються дискомфортно серед інших людей.

Опитування про ставлення лікарів, медсестер і неспеціалістів до пересадки частин обличчя виявив деякі заперечення: "В цілому люди готові отримати таку трансплантацію, якщо в цьому виникне необхідність. Складніше із донорством – на це готові небагато людей".

По-друге, існує два юридичних напрямки правоохоронної діяльності, що пов'язані із хірургічними способами зміни зовнішності людини,

які тісно межують із положеннями чинного кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства. Один з них має *позитивне забарвлення* з точки зору виконання завдань кримінального процесу і пов'язаний із завданнями забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, працівників суду та правоохоронних органів.

Другий аспект з *негативним забарвленням* впливає із завдань швидкого розкриття злочинів, розшуку, затримання та викриття осіб, винних у вчиненні суспільно небезпечних діянь. Як відомо, закономірно велика кількість правопорушників довготривало ухиляється і переховується від слідства і суду, що суттєво перешкоджає виконанню завдань кримінального судочинства і встановленню справедливості по відношенню до потерпілих осіб та їх родичів.

Зі слів доктора Аріка Сігмана, психолога, "ми поки не знаємо, як люди будуть реагувати, коли прокинуться з чужим обличчям". Він також застерігає, що новими методиками можуть почати зловживати в естетичних цілях. Від себе зауважимо, що існує ризик розповсюдження підпільних операцій з метою зміни зовнішності серед представників злочинного світу для ухилення від слідства і суду.

Широко відомі хрестоматійні приклади ухилення від юридичної відповідальності за допомогою хірургічних втручань (пластичних операцій).

Так, в середині 60-х років один з організаторів резонансного пограбування поїзда, в одному з вагонів якого транспортували на території Англії велику кількість грошових купюр для подальшого знищення, згодом змінив зовнішність і протягом декількох десятиліть успішно переховувався в Латинській Америці.

Наприкінці 70-х років на території міста Дніпропетровська циган вчинив особливо тяжкий злочин і був притягнений до кримінальної відповідальності, але зміг ухилитися від слідства і також за допомогою медичного втручання змінив свій зовнішній вигляд. Незважаючи на цю перешкоду, працівниками карного розшуку злочинця було розшукано і затримано в ході оперативно-розшукових заходів. В результаті проведеної судово-медичної експертизи в кримінальній справі було встановлено факт хірургічного втручання (виявлено характерні для естетичних операцій рубці), а особу правопорушника ідентифіковано і засуджено.

* * *

Автор статті вважає, що проблеми, пов'язані із хірургічним втручанням в організм людини під час пластичних (естетичних) операцій з метою зміни зовнішності людини несправедливо занедбані з боку вче-

них юристів. Поряд з морально-етичними і суто цивільно-правовими аспектами зміни зовнішності людини постають чисельні кримінально-правові, криміналістичні, кримінально-процесуальні, оперативно-розшукові та управлінські проблеми, на які практично ніколи не звертали увагу спеціалісти правоохоронних органів і вчені-правознавці. Потребується глибокий теоретичний аналіз накопичених проблем і вирішення прикладних задач правового характеру.

С.І. Кобзар

кандидат юридичних наук

(Луганський державний університет
внутрішніх справ ім. Е.О.Дідоренка)

ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ОКРЕМИХ ОБСТАВИН ЗЛОЧИНУ ПРИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОМУ СУПРОВОДЖЕННІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Моделювання як метод організації розслідування доцільно представити у вигляді конструкції, що уявно ілюструє певний процес, етап, подію, оснований на фактичних даних. Причому окремі елементи конструкції в даний момент можуть бути відсутніми і їх необхідно уявити, виходячи з наявної інформаційної бази, життєвого досвіду, аналогій. У процесі практичного використання утвореної уявної моделі вказані елементи можуть закріплюватися у конструкції чи бути відторгнутими у результаті надходження певної інформації. Таким чином, модель як конструкція, що синтезує *вірогідне пізнання*, з надходженням інформації та розширенням відповідної інформаційної бази допомагає *підвищенню ступеня вірогідності пізнання та його трансформацію у істинне знання*.

Розкриття злочину у цілому та встановлення окремих його обставин можна представити у вигляді *синтезу ретроспективного і перспективного моделювання*.

Приставаючи до оперативно-розшукового супроводження розслідування, співробітник оперативного підрозділу вивчає матеріали, які містять інформацію про злочин – протокол огляду місця події, пояснення свідків та потерпілих, оперативну інформацію тощо. Результатом вказаного вивчення матеріалів повинна бути відповідна уява – *ретроспективна модель* – спеціальна конструкція, зміст якої дозволяє у цілому уявити, що сталося

на місці події, а також визначити алгоритм дій злочинця і, як результат, механізм слідоутворення. Надзвичайно важливою ланкою утвореної ретроспективної моделі є уявлення механізму слідоутворення, що дозволяє з достатнім ступенем вірогідності визначати не тільки напрямки пошуку різних слідів, а й їх локалізацію. Подальше вилучення виявлених слідів своєю перспективою має їх використання як у пошуковій діяльності так і у створенні доказової бази. Слід підкреслити, що мова у даному випадку йде не тільки про матеріальні, але й про ідеальні сліди. Побудова відповідної ретроспективної моделі дає змогу оперативному співробітнику дійти певного висновку, наприклад про те, що розслідувану подію могла спостерігати особа, яка мешкає у певному будинку, або про те, що злам перешкоди здійснено особою невеликого росту за допомогою лому, робоча поверхня якого має певні дефекти та т.ін.

Таким чином, розглядаючи ретроспективну модель як *інформаційну базу* першочергового етапу розслідування, можна зробити висновок про те, що ступінь відповідності побудованої моделі реальній події у значній мірі сприяє оптимізації оперативно-розшукового супроводження розслідування злочину.

Базуючись на утвореній ретроспективній моделі співробітник оперативного підрозділу визначає конкретні напрямки своєї діяльності, метою якої є встановлення *істинного знання щодо окремих елементів моделі*. Зазначена діяльність реалізується шляхом проведення оперативно-розшукових та інших заходів, які здійснюються у *плановому порядку* з залученням необхідних сил та відповідних засобів. Плани слід розглядати як засоби *перспективного моделювання*.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що ретроспективне і перспективне моделювання є оптимальним засобом отримання істинного знання про окремі обставини розслідуваного діяння, що у сукупності дозволяє встановити істину в розслідуванні злочину у цілому. Особливо важливого значення моделювання набуває при відсутності фактичних даних про ті чи інші обставини події злочину. У цьому випадку ігнорування методу моделювання при організації оперативно-розшукового супроводження ставить під сумнів взагалі можливість розкриття і розслідування злочину.

О.В. Лускатою

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ
ПРЕДМЕТІВ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

Метою проведення будь-якої слідчої дії в кінцевому рахунку є отримання доказів. Окремі зі слідчих дій можуть слугувати лише проміжним засобом для досягнення зазначеного результату, інші ж дозволяють отримати його одразу. До останніх впевнено можна віднести пред'явлення для впізнання, яке вчені-криміналісти традиційно визначають як різновид ідентифікації за ідеальним відображенням.¹ Побачивши за певних умов об'єкт, особа утримує результати цього сприйняття в пам'яті як уявний образ та, за необхідності, може зіставити його з подібним до нього матеріальним об'єктом, порівнявши схожі ознаки. Висновок особи про тотожність уявного образу з матеріальним об'єктом, зафіксований у належній процесуальній формі, стає доказом у кримінальній справі.

В Кримінально-процесуальному кодексі України регламентовано пред'явлення для впізнання різних об'єктів. Пропонуємо розглянути лише предмет як один з багатьох різновидів об'єктів, що можуть бути пред'явлені для впізнання, оскільки в цьому напрямку існують певні проблеми, здатні вплинути на доказове значення даної слідчої дії.

Законодавець визначив (ст. 175 КПК України), що предмет пред'являється особі для впізнання в числі інших однорідних. Вважається, що такими є предмети, котрі мають однакові найменування, форму, розміри, колір, ступень зношеності.²

На думку Белкіна Р.С., якщо об'єкт пред'являється один, це наводить особу, яка пізнає, на висновок, що саме він і є тим, котрий треба упізнати.³ Тож особі надається можливість вибору, а об'єктивність даної слідчої дії, з одного боку, досягається кількістю предметів, з іншого

¹ Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К.: Кондор, 2006. – 588 с., С. 374.

² Леви А.А., Пичкалева Г.И., Селиванов Н.А. Получение и проверка показаний следователем: Справочник. – М.: Юрид. лит, 1987. – С. 54.

³ Белкин Р.С. Профессия – следователь (Введение в юридическую специальность). – М.: «Юрист», 1998. – С. 115.

– якістю їх підбирання.

Хоча у статті 175 КПК України безпосередньо не вказано кількість предметів, серед яких повинен пред'являтися для впізнання шуканий, це, як правило, не викликає труднощів у слідчого, оскільки в цьому випадку він діє так, як і при пред'явленні для впізнання осіб (ст. 174 КПК України), використовуючи в цілому три предмети (хоча допустимо й більше), що не створює протиріччя з вимогами кримінально-процесуального закону.

На нашу думку, проблема міститься у якості тих об'єктів, які підбираються слідчим та повинні забезпечувати об'єктивність пред'явлення певного предмету для впізнання. Критерієм для цього законодавець вибрав термін «однорідні».

Науковці констатують, що за результатами зазначеної слідчої дії від особи, яка пізнає, можна отримати один з висновків, зокрема, що їй пред'явлено той самий предмет, схожий на шуканий чи несхожий.¹ Безумовно, що слідчого найбільше влаштує перша відповідь, оскільки як доказ може бути прийнятий лише той результат, що представляє собою ідентифікацію, тобто встановлення тотожності двох об'єктів. Це значить, що з уявним образом у пам'яті особи, яка пізнає, повинні співпасти всі ознаки, навіть детальні, на одному з предметів, пред'явлених для впізнання.

Виникає питання про те, де межа однорідності об'єктів, яку має на увазі законодавець. Навряд чи хтось буде впевнений у тому, що слідча дія дійсно досягла кінцевого бажаного результату, якщо особа впізнає предмет серед інших двох, що відрізняються за формою, кольором, розмірами тощо. По суті, відбудеться визначення предмета, схожого з тим, що особа сприймала раніше. Це вибір за найбільш загальними ознаками, але не ідентифікація.

Візьмемо для порівняння інший вид ідентифікації – за матеріально фіксованими відображеннями. При її проведенні експерт спочатку перевіряє подобу предмета та його відображення (сліду) за загальними ознаками (наприклад, типами папілярних візерунків), а потім за індивідуальними ознаками (наприклад, деталями будови папілярного візерунка), що відрізняють об'єкт від усіх інших, зовнішньо на нього схожих. Останні з вказаних ознак можуть бути набуті об'єктом від самої його появи (наприклад, деталі будови папілярного візерунку – від народження людини) або отримані в процесі використання (наприклад, зношування ділянки підошви взуття). Якщо експертом буде встановлено іден-

¹ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для вузов. / Под ред. заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА – 1999. – С. 648.

тичність навіть не однієї, а декількох (7-10 й більше) індивідуальних ознак у предмета та сліду, він зробить висновок про тотожність.

Подібні в цілому ідентифікаційні процеси відбуваються і при пред'явленні для впізнання, коли особа зіставляє прикмети копії, що містяться у неї в пам'яті, з ознаками пред'явленого предмета. Але для того, щоб особа дійсно вказала той самий об'єкт, що раніше бачила, вона повинна його вибрати серед не просто схожих за якимось загальними ознаками, а майже повністю йому подібних.

Треба констатувати, що практичні працівники нерідко допускають випадки спрощеного підходу до підбирання предметів, що будуть використані у ході слідчої дії. Наприклад, при пред'явленні для впізнання гаманця поруч з ним кладуть інші, схожі за формою, розміром, кольором, але при цьому відрізняються елементи декору. Зрозуміло, що особа, яка добре пам'ятає загальні ознаки своєї речі, одразу впізнає гаманець по його оформленню (фасону) серед інших, що не мають подібних елементів, хоча й схожі в цілому по кольору, формі, розміру. Для цього їй іноді навіть не потрібно близько підходити до столу чи іншого місця розташування предметів, що пред'являються для впізнання, не потрібно уважно роздивлятись кожен з цих об'єктів. Процес порівняння завершується практично з першого погляду. На нашу думку, він повинен тривати далі, щоб особа відшукала індивідуальні прикмети гаманця (подряпини, плями, розриви чи інші ознаки, набуті предметом в процесі його використання), які вона пам'ятає. Для цього гаманці мають бути схожі повністю (по моделі, фасону, відтінкам кольору тощо), за винятком ознак, отриманих вже в процесі експлуатації.

Таким чином, однорідність необхідно визначати як на рівні тих ознак, що були вже вказані вище (форма, колір, розмір тощо), так і тих, що дозволяють досягти максимального ступеня подоби всіх предметів, котрі разом пред'являються для впізнання. Зокрема цей ступінь повинен бути таким, щоб особа з нормальним зором мала можливість зробити вибір шуканого об'єкта не з відстані декількох метрів, а лише підійшовши до предметів впритул та оглянувши їх і знайшовши ті самі індивідуальні ознаки, завдяки наявності котрих і відбудеться впізнання як ідентифікація.

Вважається недоцільним, хоча КПК України на цьому не наголошує, пред'являти для впізнання предмети, що від моменту виготовлення вже мають індивідуальні ознаки, наприклад, серійний номер. За умов, що цей номер встановлено в ході слідства, досить лише оглянути об'єкт стосовно якого є припущення що він є саме тим, шуканим, та порівняти його номер з раніше зафіксованим у ході слідства. Всі ці номерні предмети можуть бути зовсім новими, але у них є ознака, що дозволяє їх ін-

дивідуалізувати.

Предмети без номерів такі індивідуалізуючи ознаки набувають лише в процесі їх використання, причому кожен з об'єктів, що на момент виготовлення практично нічим не відрізнявся від інших таких же, поступово отримує самостійні ознаки. Саме ці ознаки поряд із загальними запам'ятовує потерпілий чи інша особа, що раніше використовувала або візуально сприймала даний предмет. Саме по цих ознаках вона і повинна пізнавати даний предмет. В іншому випадку треба констатувати, що відбулось не впізнання як ідентифікація, а вибір серед пред'явлених об'єктів такого, що є найбільш схожим з тим, котрий особою сприймався раніше.

Слідчого такий результат може влаштувати лише в тому випадку, коли йому не були достеменно відомі ознаки шуканого предмета, тобто він не досить чітко представляв його зовнішній вигляд.

Як зазначає Ю.П. Алєнін, найбільш важливе значення мають при-таманні тільки цьому предмету індивідуальні ознаки, а якщо вони до того ж були вказані особою, що пізнає, на попередньому допиті, то результати пізнання не викликають сумнівів.¹

В свою чергу Н.І. Клименко констатує, що практичними співробітниками пред'явлення для впізнання нерідко проводиться без попереднього допиту особи, що пізнає. За даними автора, в 43 випадках з 247 особа не допитувалась про ознаки об'єкта, що буде пред'являтися для впізнання, а якщо допити й проводились, то слідчий не деталізував ознаки, котрі запам'ятав допитуваний та які необхідні для правильного підбирання об'єктів. Так, у 117 протоколах з 247 слідчий лише зазначив, що особа може пізнати об'єкт, в інших же ознаки вказувались поверхнево.²

Дійсно, в більшості випадків слідчий вже під час допиту особи, що потім буде пізнавати, повинен отримати уяву про більшість ознак предмета, в тому числі індивідуальних. Такий результат залежить від його досвіду, наполегливості, цілеспрямованості. Цей же результат потім трансформується в доказ за умови якісного підбирання предметів, що разом з шуканим будуть пред'явлені для впізнання.

¹ Алєнін Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий. К-д. Центрально-украинское издательство, 2002. – С. 173.

² Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: Учеб. пособие. – К.: Выща шк.. 1990. — С. 72.

Т.П. Матюшкова

кандидат юридичних наук

(Харківського національного
університет внутрішніх справ)

ПРО ЗНАЧЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Визначенню сутності, особливостей та значення невербальної інформації при проведенні слідчих дій присвячували свої наукові роботи Я.В. Комісарова, М.Ю. Кучерява, О.А. Луценко, Л.Д. Удалова, М.В. Салтєвський, І.Ю. Солдатова та інші криміналісти [1-5]. Зазначені дослідження ґрунтуються на даних психологів, які виділяють в якості засобів спілкування різноманітні знакові системи: мову, оптико-кінетичну систему знаків (жести, міміка, пантоміміка), пара- і екстралінгвістичні системи (інтонація, немовні вкраплення в мову), просторово-часові системи організації спілкування та «контакт очима» [6, с. 214].

Саме в залежності від засобів спілкування розрізняють наступні його види: 1) вербальне, що здійснюється за допомогою мовних засобів, які сприймаються на слух; і 2) невербальне, що здійснюється за допомогою інших несловесних знакових систем (жести, міміка, пантоміміка, інтонація, немовні вкраплення в мову, рухи тіла тощо).

Джерелами невербальної інформації слід вважати: 1) усну мову учасника слідчих дій, зокрема, такі його індивідуальні особливості, як висота голосу, діапазон звукових частот, резонанс, темп і контроль мови, її інтенсивність тощо; 2) обличчя (відповідно елементами невербальної інформації є почервоніння або збліднення шкіри обличчя, рух лицевих м'язів, гримаси тощо); 3) очі (певне інформативне значення матимуть такі елементи невербальної інформації, як зменшення, розширення, закривання зіниць, підведення очей у певному напрямку при відповіді на питання та ін.); 4) руки та інші частини тіла, зокрема, жести, тремтіння рук, прагнення їх «сховати», проступання поту на частинах тіла тощо; 5) дії, поведінка, рухи тіла допитуваного як інформативний прояв його стану та реакцій; 6) запах людини, її одяг (його вигляд, становище, наявність чи відсутність певного стилю) та інші супутні речі (браслети, ланцюжки, сумки, документи, ін.).

Аналіз криміналістичної літератури [3, с. 21-22; 7] дозволяє визначити наступні характерні риси, що визначають специфіку невербальної інформації:

1) суб'єктивний характер сприйняття та тлумачення відомостей. У широкому розумінні під невербальною інформацією могли б розумітися будь-які дані про подію й обставини злочину, отримані слідчим за допомогою органів відчуттів та не пов'язані з використанням вербального (мовленнєвого) каналу передачі інформації;

2) своєрідна форма вираження сигналами невербальної інформації внутрішнього змісту особистості, її психологічних, соціальних та інших якостей. Значна частина властивостей людини виявляється в її зовнішності і поведінці, у зв'язку з чим невербальна інформація відображає й дані про психологічні, соціальні та інші властивості особистості;

3) біологічна та соціальна обумовленість способів та засобів передачі невербальної інформації. Деякі з них є природженими, тобто визначаються біологічною природою людини, інші є продуктом розвитку особистості, її взаємодії з навколишнім світом, засвоєння нею прийнятих у суспільстві правил поведінки і комунікації;

4) виконання допоміжної функції стосовно вербальних засобів. Немовні засоби спілкування в більшості ситуацій супроводжують вербальне спілкування. Саме певні рухи, міміка, жести тощо допомагають людині в повній мірі висловити свої думки. Відповідно і тлумачити отриману при невербальному спілкуванні інформацію слідчому доцільно у тісному зв'язку з оцінкою та аналізом вербальної інформації. Зокрема, слід зіставляти відповідність інформації, висловленої словами, супроводжуваним її рухам, жестам, міміці, паузам тощо [8, с. 14];

5) здатність самостійно передавати змістовну інформацію як про подію злочину, так і про особливості особистості допитуваного, зайняту ним позицію у справі тощо.

З огляду на суб'єктивний характер виявлення та оцінки невербальної інформації, її значення здебільшого орієнтуюче. Водночас, фіксація за допомогою відео- та аудіозапису вербальних слідчих дій та, одночасно, і невербальної інформації, що циркулює при їх проведенні, дозволяє набути окремим її проявам й доказового значення (після відповідного експертного дослідження носіїв відео- та аудіозапису).

Резюмуючи вищевикладене, слід відзначити доцільність подальших комплексних досліджень сутності, видів, джерел невербальної інформації з метою підвищення її пізнавальної та доказової значущості не лише при проведенні вербальних слідчих дій, але й у розкритті та розслідуванні злочинів.

Література

- 1 Комисарова Я.В., Семенов В.В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования пре ступлений. – М., 2004.

2. Луценко О.А. Невербальные коммуникации при расследовании преступлений // Актуальные проблемы современной криминалистики // Матер. наук.-практ. конф. Алушта-Сімферополь, 19-21 вересня 2002 р. – 2002. – Ч.1. – С. 142-144.
3. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України. – К., 2005.
4. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладенні): Підручник. – К., 2006.
5. Солдатова І.Ю. Значення невербальної інформації, яку може отримати слідчий в процесі допиту // Актуальні проблеми криміналістики: Матер. наук.-практ. конф. студентів, курсантів, слухачів. – Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ МВС України, 2001. – С. 56-63.
6. Краткий психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М., 1985.
7. Васильев В.Л. Юридическая психология. 3-е изд. – СПб., 2000.
7. Кучерява М.Ю. Вербальні форми збирання інформації при проведенні слідчих дій: магіст. Робота. – Харків, 2007.

І.В. Пиріг

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА ЯК СУБ'ЄКТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ

Призначення експертизи в кримінально-процесуальному законодавстві розглядається як одна з форм використання спеціальних знань. Суб'єктом експертного дослідження виступає експерт. “Як експерт може бути викликана будь-яка особа, що має необхідні знання для дачі висновку з досліджуваних питань” (ст. 75 КПК України). Аналогічна дефініція міститься в статті 10 Закону України “Про судову експертизу” [1]. Щодо визначення поняття “експерт” серед науковців, то великих розбіжностей не виникає. Так М.М. Міхеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко, В.Ю Шепітько визначають експерта як незалежну, компетентну в певній галузі знань особу, котрій за постановою (ухвалою) суду, слідчого, прокурора або особи, яка проводить дізнання, доручено проведення судової експертизи та складання за її результатами висновку з приводу питань, що виникли при провадженні кримінальної справи та потребують застосування спеціальних знань у сфері науки, техніки, мистецтва чи ремесла [2, с. 104; 3, с. 80].

Аналізуючи норми чинного законодавства відносно статусу судового експерта можна визначити деякі протиріччя. Зі змінами, внесеними до Закону України “Про судову експертизу”, згідно з Законом № 1992-IV від 09.09.2004 р., ст. 10 доповнено ч. 3 наступного змісту: “До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними

спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом". Тобто оцінюючи ст. 10 можна зробити висновок, що ч. 2 та ч. 3 фактично протирічать ч. 1 цієї статті. Також ст. 10 Закону України "Про судову експертизу" суперечить ст. 75 КПК України, де зазначено, що експертом може бути "будь-яка особа, яка має необхідні знання для дачі висновку з досліджуваних питань" обмежуючи вимоги до судових експертів наявністю в них вищої освіти, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, проходженням відповідної підготовки в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України.

Судовими експертами, на наш погляд, можуть бути не тільки особи з вищою освітою, а й будь-які, що мають спеціальні знання у відповідній галузі – науки, техніки, мистецтва чи ремесла. Наприклад, вирішити питання щодо матеріалу, технології виготовлення, обладнання, на якому був виготовлений, наприклад, ніж чи будь-яка деталь механізму, або яким інструментом нанесені номери на виробі (перебиті номери на зброї, кузові автомобіля), може слюсарь або токарь, які не мають вищої освіти.

При розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті, особливо якщо у вчиненні злочину приймають участь залізничники, часто проводиться судово-технічна експертиза. Вона вирішує питання про технічний стан колії, рухомого складу, засобів сигналізації, централізації, блокування та зв'язку, енергопостачання та інших пристроїв. Також вона визначає, які несправності виникли у даних пристроях, і чи могли вони вплинути на рух потягу, непередбачені зупинки, чи міг стан колії вплинути на розрив тросу запірно-пломбувального пристрою, чи могли несправності швидкісноміра вплинути на показання, що зафіксовані на стрічці, тощо. Також на вирішення можуть бути поставлені й такі питання: чи правильно складений технічно-розпорядчий акт станції, чи правильно організований рух потягів на даній дільниці чи маневрова робота на даній станції, чи відповідають дії певної особи правилам технічної експлуатації? [4, 135]. Зазначені питання можуть бути вирішені техніками, машиністами, сигналістами, диспетчерами та ін., які не мають вищої освіти. На практиці дуже часто технічна експертиза буває комісійною, за участю працівників залізниці. Судово-технічна експертиза також проводиться по справах про порушення правил безпеки та експлуатації

залізничного транспорту.

Враховуючи означене вище, пропонуємо виключити ч. 3 ст. 10 Закону України “Про судову експертизу”, як таку, що суперечить змісту всієї статті та ст. 75 КПК України.

Література

1. Про судову експертизу. Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами, внесеними згідно із Законами № 662-IV від 03.04.2003, ВВР, 2003, №27; № 1992-IV від 09.09.2004, ВВР, 2005, № 1.
2. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Видавництво “Либідь”, 1999. – 536 с.
3. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. акад. НАН України В.Я. Тація. – Х.: Право, 2001. – 560 с.
4. Пантелеев И.Ф. Расследование и профилактика взрывов, пожаров, крушений и авиационных происшествий. – М., Юрид. лит., 1975. – 208 с.

В.В. Віхров

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЯК ОКРЕМИЙ НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ

Істотні зміни у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави, проведення в Україні цілої низки реформ (адміністративно-правової, судово-правової) та побудова її як соціальної, демократичної та правової держави вимагають відповідного забезпечення незалежності та безпеки нашої країни, що є завданням всіх її органів та посадових осіб. Але на цьому шляху найбільший негативний вплив, що перешкоджає виконанню поставлених завдань та досягненню відповідних цілей, спричиняє злочинність. Останнім часом фахівці відмічають, що злочинність дедалі більше виходить за національні рамки, стає більш організованою та професійною, характеризується посиленням корупційних зв'язків з посадовими особами органів державної влади, в тому числі і правоохоронних.

Держава в особі уповноважених органів та їх посадових осіб здійснює комплекс економічних, організаційних та правових заходів щодо підвищення ефективності у справі боротьби із злочинністю. Серед таких заходів можна виділити оперативно-розшукові заходи, які застосовуються уповноваженими на це органами на підставі чинного законодав-

ства. Зокрема М. Погорецький вказує, що, за даними зарубіжних та вітчизняних фахівців, більше 85 відсотків злочинів розкриваються оперативно-розшуковими органами за допомогою оперативно-розшукових заходів. Так, згідно з ч. 3 ст. 8 Закону України „Про оперативно-розшукову діяльність” та ч. 2 ст. 65 Кримінально-процесуального кодексу України в результаті проведення оперативно-розшукових заходів можуть бути встановлені докази причетності особи (групи осіб) до вчинення злочину. А в якості джерела доказів їх причетності у кримінальному судочинстві виступатимуть протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, до яких пред’являються обов’язкові вимоги належності, допустимості та достовірності.

Але слід звернути увагу на те, що неконтрольована, така, що здійснюється поза правовим полем та без відповідного контролю, оперативно-розшукова діяльність може сама по собі створювати загрозу порушення прав та свобод особи, завдавати шкоди іншим соціальним інститутам. В правовій державі, яка будується на ґрунті визнання основною соціальною цінністю людини, її життя здоров’я, честі і гідності, недоторканності і безпеки, гарантом недопущення будь-яких порушень з боку правоохоронних органів, у тому числі і органів, які мають право на проведення оперативно-розшукової діяльності, є наявність незалежної та побудованої на демократичних принципах права судової влади. Саме вона покликана охороняти право, встановлений в державі та суспільстві правовий порядок від будь-яких порушень. В ст. 2 Закону України «Про судоустрій України» закріплено, що суд, здійснюючи правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Реалізація судової влади здійснюється через правосуддя, яке розповсюджується на всі сфери діяльності із застосування норм права, на всі правові відносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124 Конституції України). Серед численних форм та видів правосуддя в юридичній науці окремо виділяють судовий контроль, який виступає засобом гарантування прав, свобод людини і громадянина та є складовою правового механізму стримування державних органів та їх посадових осіб від вчинення незаконних дій та прийняття необґрунтованих рішень.

Враховуючи те, що, будучи похідним від загального поняття «судова влада», що, як ми відмітили, розповсюджується на всі правові відносини, які виникають у державі, судовий контроль своїм предметом може мати неоднорідні за своїм характером та змістом суспільні відносини.

Це дає підстави для виокремлення відносно самостійних, але таких, що підкорені загальній меті правової держави, напрямків його здійснення. З цього приводу в літературі підкреслюється, що функція контролю і пов'язаного із ним захисту прав і свобод людини є загально правовою. Щодо виокремлення відносно самостійних напрямків судового контролю ми, наприклад, можемо вести мову про перевірку нормативно-правових актів органів виконавчої влади (судовий нормоконтроль); надання дозволів уповноваженим органам щодо обмеження прав людини; вирішення конфліктів, що виникають між державними органами, які здійснюють процесуальну діяльність, та її учасниками.

При виділенні відносно самостійних напрямків здійснення судового контролю можна використовувати різні критерії, об'єднання яких дозволить більш чітко та послідовно визначити відповідні напрямки. Так, за критерієм існування діяльності, яка пов'язана із обмеженням конституційних прав та свобод особи (наприклад, недоторканність особи, недоторканність житла чи іншого володіння особи, тайна листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо), можна виділяти судовий контроль за діяльністю правоохоронних органів (кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової юрисдикції). А враховуючи додатковий критерій, який стосується специфіки діяльності окремих правоохоронних органів, її характеру, доцільно вести мову про судовий контроль за оперативно-розшуковою діяльністю (здійсненням оперативно-розшукових заходів) як окремих напрямком діяльності суду.

На наш погляд, виділення судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю (здійсненням оперативно-розшукових заходів) як самостійного напрямку діяльності суду дозволяє більш повно та всебічно дослідити це явище. Так, окремих розгляд цього аспекту діяльності суду сприятиме: виявленню особливостей судового контролю за застосуванням уповноваженими органами оперативно-розшукових заходів; з'ясуванню нормативно-правових основ і організаційних форм його реалізації та їх аналізу; опрацюванню відповідних пропозицій щодо подальшого вдосконалення організаційних форм його здійснення та правових норм, що регламентують цей напрямок контролю.

Основним напрямком наукових досліджень судового контролю за оперативно-розшуковою діяльністю (здійсненням оперативно-розшукових заходів), як ми вважаємо, повинні бути два взаємопов'язаних аспекти: гарантування дотримання прав та законних інтересів осіб, відносно яких провадяться оперативно-розшукові заходи, а також забезпечення дотримання в результаті проведення таких заходів належних, допустимих та достовірних доказів.

Г.С. Бідняк
слухач магістратури
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПІДГОТОВКА МАТЕРІАЛІВ ДО ПОЧЕРКОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Під час розслідування злочинів будь-якої категорії нерідко виникає необхідність у використанні спеціальних знань. Найбільш ефективною формою використання таких знань на досудовому слідстві є призначення судових експертиз. Згідно зі ст. 2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р., одним із основних видів експертиз, які проводяться в експертних установах є криміналістична, до складу якої входить і почеркознавча.

В практичній діяльності ОВС існують певні проблеми на стадії призначення експертизи. Іноді особи, які призначають експертизу, не знають можливості почеркознавчого дослідження, поставлені експертів питання виходять за межі його компетенції або взагалі не потребують спеціальних знань (що порушує вимоги ст. 78 УПК), неправильно поводяться з досліджувальними документами, неякісно та не в повному обсязі відбирають зразки для порівняння, або представлені зразки мають сумнівне джерело походження та не можуть використовуватися, як достовірні. Помилки та недоліки, яких припускаються при збиранні матеріалів до почеркознавчого дослідження, можуть стати причиною порушення кримінально-процесуальних строків, складання недостатніх та необґрунтованих висновків, експертної помилки, що насамперед зашкодить слідству та суду.

Особа, яка призначила експертизу, повинна не тільки правильно формулювати завдання експертизи, але і створювати реальні умови для їх вирішення. Це досягається перш за все шляхом надання в повному об'ємі відповідних речових доказів, порівняльних зразків, інших матеріалів справи, що містять «біографічні» дані про походження і умови зберігання досліджуваних об'єктів. При ускладненні під час підготовки та оформлення матеріалів на експертизу слідчий завжди може отримати консультацію в експертній установі, скористатися допомогою фахівців [1, с.65].

Досліджувані документи представляють експертів в оригіналі. Лише у особливих випадках допустиме представлення фотознімку тексту або підпису. Наприклад, якщо написи виконані на незвичному матеріалі,

який неможливо вилучити (напис на тілі вбитого, на стіні, на землі).

Та все ж нерідко на дослідження надають ксерокопії або факсокопії документів. При такому способі передачі зображення на папір експерт не може встановити послідовність виконання штрихів, прослідкувати наявність ознак, які вказують на технічну підготовку, на незвичність виконання. Враховуючи сучасний розвиток комп'ютерної техніки, буває скрутно встановити ознаки монтажу. На нашу думку абсолютно справедливе обмеження проведення почеркознавчих досліджень ксерокопій підписів, коротких текстів.

Документи, що направляються на експертизу, з метою забезпечення їх збереження повинні бути поміщені в конверт та вишиті в загальну папку разом з іншими матеріалами справи. На конверті до того, як в нього будуть вкладені досліджувані документи, указуються їх найменування, реквізити і кількість. У практиці часто трапляються випадки, коли досліджувані документи підшиваються в папку з іншими матеріалами справи, що іноді веде до невиправного псування досліджуваних об'єктів (записи, підписи) і робить неможливим проведення криміналістичних експертиз [2, с.55]. Крім того, почеркознавчі експертизи в більшості випадків багатоб'єктні, тому матеріали кримінальної справи, що не відносяться до дослідження, ще більш захаращують і ускладнюють процес дослідження.

У спірні документи неприпустимо вносити які-небудь зміни шляхом обведення, підкреслення, інших позначок досліджуваних записів різними письмовими приладами (маркери, олівці, кулькові, гелі, чорнильні ручки і так далі); пошкодження документів шляхом вирізання або наклеювання окремих фрагментів тощо.

Наукова обґрунтованість висновку експерта та об'єктивність вирішення питань, які ставляться перед експертом-почеркознавцем, безпосередньо залежать від кількості та якості порівняльного матеріалу (зразків почерку та підпису), який надається слідчим чи судом. Якщо для проведення почеркознавчої експертизи не будуть надані належні зразки почерку та підпису особи, відносно якої призначено експертизу, то в цьому випадку не допоможуть ні висока кваліфікація експерта та його багатолітній досвід, ні використання найсучасніших методів проведення досліджень [3, с.38].

Результати проведеного анкетування експертів-почеркознавців в підрозділах МВС України в Дніпропетровській області свідчать про те, що тільки в 20 % випадків фахівці одразу могли приступити до дослідження, в 80 % випадків експерти припиняли виконання експертиз та клопотали про надання додаткових зразків почерку (підписів). Практика показує, що іноді трапляються випадки ігнорування законних вимог експерта, у зв'язку з чим такі матеріали повертають без виконання. Процес проведен-

ня почеркознавчої експертизи затягується, що часто негативно позначається на розслідуванні кримінальної або цивільної справи. Тому, необхідно вже на початковому етапі розслідування підготувати необхідні матеріали, наскільки це можливо, і призначити проведення експертизи.

Всі зразки письма, направлені на експертизу, завіряються слідчим, суддею. Практика свідчить, що ця вимога інколи ігнорується або виконується тільки формально, без проведення необхідної перевірки, особливо при призначенні експертиз по цивільних справах.

Матеріали, представлені слідчим або судом, як зразки для порівняльного дослідження, повинні співвідноситись із спірним документом за наступними ознаками:

- писемністю і мовою;
- часом написання;
- змістом і цільовим призначенням;
- матеріалом письма;
- способом виконання;
- умовами виконання документа;
- станом пишучої особи;
- темпом письма [3, с.46].

Не менш важливим є питання щодо кількості зразків почерку і підпису. Аналізуючи оглядову інформацію, впродовж багатьох років найпоширенішою причиною помилкових висновків є використання недостатньої кількості порівняльного матеріалу або недотримання вимог до зразків почерку і підписів.

Порівняльний матеріал представляється експертові в тому об'ємі, який дозволив би всесторонньо проаналізувати ознаки, що містяться в порівнюваних рукописах. Оскільки у кожному конкретному випадку потрібна різна кількість зразків, то важко дати єдині і точні рекомендації для всіх видів почеркознавчої експертизи. Необхідно дотримувати загальноприйняте правило: чим менше об'єм досліджуваного рукопису, тим більше повинно бути порівняльних матеріалів. Методика почеркознавчих досліджень кількість порівняльного матеріалу не обмежує, але експертна практика незалежно від об'єктів дослідження рекомендує, щоб об'єм зразків почерку складав не менше п'яти сторінок стандартного формату і підписів – не менше десяти. Якщо особа, яка призначила експертизу, по об'єктивним причинам не може надати ті або інші зразки, то вона обов'язково про це вказує в постанові про призначення експертизи.

Розглянуті проблемні питання, які виникають під час призначення почеркознавчих експертиз на сьогодні актуальні в практичній діяльності ОВС і їх вирішення залежить від професіоналізму, взаєморозуміння та

взаємодії особи, яка призначила експертизу та експерта.

Література

1. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. – Москва, 1979. – 168 с.
2. Назначение и производство криминалистических экспертиз: пособие для следователей и судей. // Беляева Л.Д., Вол Ю.Ц., Воронин Ю.Ф. и др. – М.: «Юридическая литература», 1976. – 296 с.
3. Судебно-почерковедческая экспертиза. // Шляхов А.Р., Манцветова А.И., Орлова В.Ф. и др. – М.: «Юридическая литература», 1971. – 304 с.

Н.В. Богданович

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

**ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ
ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ
З МІЖНАРОДНИМИ ЗВ'ЯЗКАМИ**

Практика розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями з міжнародними зв'язками, свідчить, що потерпілі і свідки часто залишаються на одинці із членами злочинних угруповань. Як зазначає Є.Д. Лук'янчиков, після порушення кримінальної справи на них тиснуть, їх шантажують, погрожують, а інколи – вдаються до фізичної розправи. Це негативно впливає на освічених осіб, спонукає до відмови від показань, які давалися на початку досудового розслідування [1, с. 3]. Звідси пред'явлення для впізнання нерідко відіграє визначальну роль у розслідуванні вказаних злочинів.

Як процесуальна дія впізнання полягає у пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності [2, с. 314]. Сутність слідчої дії полягає у тому, що особі пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і вони пов'язані з подією злочину. На цій підставі робиться висновок про їх тотожність, подібність чи відмінність. При розслідуванні організованої злочинної діяльності впізнанню завжди передують інші слідчі дії, зокрема, затримання, одночасні обшуки та допити.

Процесуальний порядок проведення впізнання регламентується ст. 174-176 КПК України, тому особливу увагу приділимо тактиці прове-

дення цієї слідчої дії. Загалом, тактика проведення впізнання достатньо висвітлена науковцями у криміналістичній літературі. Безумовно, теоретична і практична значущість цих наукових досліджень досить суттєва, але впізнання злочинців при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями з міжнародними зв'язками, має певні особливості, що не одержали достатнього висвітлення у науковій літературі. Результати, що отримані під час опитування слідчих, які розслідують кримінальні справи даної категорії, свідчать, що при розслідуванні організованої злочинної діяльності проводилися такі види впізнання:

- ❖ впізнання членів організованих злочинних угруповань в натурі – 29%;
- ❖ впізнання членів ОЗУ шляхом поза візуального спостереження – 5%;
- ❖ впізнання членів ОЗУ за фотознімками – 12%;
- ❖ впізнання членів ОЗУ за відеозображенням – 2%;
- ❖ пред'явлення для впізнання предметів та документів – 35%;
- ❖ пред'явлення для впізнання трупів та їх частин – 4%;
- ❖ інші (приміщень, споруд, окремих ділянок місцевості тощо) – 13%.

При розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями з міжнародними зв'язками, найбільші складнощі у слідчих виникають під час пред'явлення для впізнання злочинців в натурі. Як зазначає К.О. Чаплинський, необхідність пред'явлення для впізнання членів організованих злочинних угруповань та їх лідерів може виникнути у випадках коли:

- члени злочинних груп не були раніше відомі потерпілим або свідкам, але спостерігалися ними у зв'язку зі злочинними подіями;
- члени злочинних груп видають себе за інших осіб або не мають документів чи пред'явили документи, які їм не належать;
- потерпілі або свідки знали раніше пред'явлених членів злочинних груп, але не можуть повідомити про них будь-яких відомостей;
- потерпілий або свідок знаходиться у тяжкому стані, однак не виникає сумнівів в об'єктивності впізнання [3, с. 132].

Впізнання є унікальною слідчою дією, яка ніколи не дублюється, звідси слідчі повинні ретельно готуватися до його проведення, особливо при розслідуванні злочинів зазначеної категорії. Загалом, підготовчі заходи повинні складатися з таких елементів як попередній допит впізнаючого; визначення місця, часу і способу впізнання; визначення черговості впізнання злочинців; створення оптимальних умов для проведення слідчої дії; забезпечення безпеки осіб, які приймають участь у слідчій дії; підготовка необхідних науково-технічних засобів; підбір та інструктаж усіх учасників слідчої дії.

Впізнанню завжди передує діяльність слідчого, яка спрямована на

збирання необхідної інформації, для чого використовуються усі засоби, що є в його арсеналі. До одного із них можна віднести допит про ознаки і властивості об'єкту, який особа раніше спостерігала, та спроможність особи впізнати. Як зазначає Є.Д. Лук'янчиков, попередній допит впізнаючого є не тільки необхідним етапом у підготовці до пред'явлення для впізнання, а ще й обставиною, яка забезпечує прийняття правильного рішення про доцільність проведення цієї слідчої дії, її успішний хід, отримання належних результатів та їх оцінку [4, с. 30].

Під час допиту слідчий впливає на впізнаючих з метою активізації їх пам'яті та створення сприятливих умов для відтворення подій, що мають значення для справи. М.В. Салтевський і В.Г. Лукашевич вказують, що слідчий спонукає їх спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити і передати слідчому дані про нього [5, с. 29-35]. На думку А.В. Дулова, це обумовлено тим, що пасивність і нерішучість потерпілих (свідків) негативно впливають на хід і результати впізнання [6, с. 98-99]. Проти проведення попередньої психологічної підготовки виступає С.Г. Любічев, який вважає, що така підготовка полягає у "натаскуванні" потерпілих і свідків (підказка ознак, за якими вони мають впізнавати) і тягне за собою невірогідність впізнання [7, с. 35]. Можна погодитися з К.О. Чаплинським, який вважає, що таке твердження є однобоким, оскільки психологічна підготовка полягає у допиті, щоб з'ясувати усі обставини, за яких потерпілі (свідки) спостерігали особу в процесі вчинення злочину та активізувати їх готовність до впізнання. Є.Д. Лук'янчиков вказує, що слідчий заздалегідь повинен спрямувати та активізувати як розумову діяльність впізнаючого, так і його вольові зусилля [4, с. 48]. Це обумовлено тим, що злочини, які вчиняються членами злочинних груп, характеризуються організованістю, озброєністю та коротким проміжком часу учинення, що не може не впливати на всебічність сприйняття потерпілими або свідками злочинних подій [3, с. 133-134].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що результати непідготовленого впізнання ставляться під сумнів захисниками, які знаходяться на грошовому утриманні у лідерів злочинних угруповань в судових засіданнях.

Робочий етап пред'явлення для впізнання, складається з низки організаційно-тактичних заходів, що передують самому акту впізнання та супроводжують його. Правильно обрана тактика впізнання обумовлює об'єктивність та якість усієї слідчої дії взагалі [8, с. 172].

У більшості випадках при розслідуванні організованої злочинної діяльності (29%) злочинці пред'являються свідкам (потерпілим) натурально. При впізнанні членів ОЗУ в натурі слідчі повинні намагатися мак-

симально обмежувати можливості психологічного впливу на впізнаючих. Можна погодитися з думкою К.О. Чаплинського, який зазначає, що з цією метою необхідно застосовувати такі тактичні прийоми:

1. Максимальне скорочення часу проведення впізнання. Під час даного прийому виключається будь-яка вірогідність випадкової зустрічі свідків (потерпілих) із членами злочинних груп та їх адвокатами. У даному випадку слідчу дію необхідно проводити у прискореному темпі, щоб запобігти психологічному впливу на впізнаючих з боку злочинців. Після виконання усіх підготовчих дій у приміщенні, де проводиться впізнання, запрошують впізнаючого, який стисло пояснює, за якими ознаками і у зв'язку з якою подією впізнає особу, після чого його видаляють з цього приміщення. Протокол пред'явлення для впізнання складається, коли усі учасники знаходяться окремо.

2. Спостереження за поведінкою впізнаючого дозволяє діагностувати його емоційні реакції. В деяких випадках реакція впізнаючого свідчить про те, що він упізнав злочинця, але заперечує це, наприклад, внаслідок побоювання помсти з боку злочинців або зацікавлених у справі осіб. У випадках загрози психологічного впливу, слідчий повинен відмовитися від впізнання в натурі і замінити його іншим видом (наприклад, впізнання за фотографією або відеозаписом).

3. Під час спостереження за поведінкою членів злочинних груп слідчий може помітити за виразом обличчя, жестами та іншими ознаками, що злочинці намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі [8, с. 176-177].

Для забезпечення безпеки свідків та потерпілих впізнання може проводитися шляхом поза візуального спостереження (ч. 4 ст. 174 КПК України) [9], що вимагає від слідчого забезпечення відповідних умов його проведення.

Проведене Є.Д. Лук'янчиковим опитування слідчих показало, що усі вони поінформовані про можливість проведення впізнання поза візуального контакту між основними учасниками слідчої дії. Але на практиці положення цієї норми застосовував лише кожний п'ятий, незважаючи на те, що 76% опитаних зазначили, що відчували у цьому потребу. Утримання від пред'явлення для впізнання поза візуального контакту пояснюється труднощами підготовки і проведення, відсутністю тактичних рекомендацій та спеціальних приміщень для впізнання. Дійсно, у практиці, на жаль, досить важко знайти спеціально обладнане приміщення, яке б дозволяло впізнаючому спостерігати за злочинцями, а самому залишатись невидимим для них [3, с. 136]. Вказане свідчить про необхідність розробки та удосконалення тактичних прийомів проведення впізнання шляхом поза

візуального спостереження за ліміту спеціально обладнаних приміщень.

Підсумовуючи необхідно зазначити, якщо факт впізнання не викликає ніяких сумнівів у вірогідності, але не відповідає або суперечить іншим фактам, що встановлені у кримінальній справі, то діяльність слідчого повинна бути спрямована на виявлення нових доказів і перевірку наявних у справі, з метою усунення протиріч.

Література

1. Лук'янчиков Є.Д. Пред'явлення для впізнання при розслідуванні насильницьких злочинів // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2001. – №131. – С. 3-6.
2. Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глибоко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001.
3. Чаплинський К.О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями: Монографія. – Д.: Юрид. акад. МВС, 2004. – 192 с.
4. Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.
5. Салтєвський М.В., Лукашевич В.Г. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1984. – №29. – С. 29-35.
6. Дулов А.В. Психологическая подготовка участников к предстоящему следственному действию // Сибирские юридические записки. – 1971. – №2. – С. 94-104.
7. Любичев С.Г. Этические основы следственной тактики. – М.: "Юрид. лит.", 1980.
8. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій: Монографія. – Д.: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 308 с., іл.
9. Закон України від 23 грудня 1993 р. "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" (ст. 15).

Д.С. Приходько
здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ДСБЕЗ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ІГРОВОГО БІЗНЕСУ

З розвитком ринкової економіки в Україні з основних форм одержання доходу є підприємницька діяльність. На сучасному етапі становлення й розвитку підприємництва прибутковим видом діяльності став потужний ігровий бізнес, яким можуть займатись як юридичні, так і фізичні особи – підприємці. У сучасній законодавчій базі України не існує чіткого визначення поняття ігрового бізнесу. Виходячи з положень дію-

чого законодавства України можна визначити ігровий бізнес як діяльність суб'єкта господарювання пов'язану із організацією та утриманням тоталізаторів, гральних закладів, випуском та проведенням лотерей, організацією діяльності з проведення азартних ігор.

Поява й розвиток ігрового бізнесу як сфери індустрії послуг в Україні пов'язані з початком ринкових реформ. Ігровий бізнес, як і багато інших сфер діяльності, де присутній великий обіг готівкових коштів, залучає до себе не тільки осіб, які мали б бажання інвестувати в цю сферу капітали, але й осіб, які нічого не вкладаючи прагнуть отримати легку наживу, легкі гроші шляхом вчинення злочинів як на підприємствах ігрового бізнесу, так і відносно працівників цих підприємств.

Необхідною умовою протидії злочинності в сфері ігрового бізнесу є ефективна діяльність оперативних підрозділів ДСБЕЗ та органів досудового слідства, об'єднання їх зусиль, пошук нових та вдосконалення вже відомих засобів і прийомів у їх роботі. Питання взаємодії оперативних апаратів зі слідчими підрозділами займає немаловажне місце в реалізації задач кримінального судочинства, а саме охороні прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть в ньому участь, швидкому і повному розкритті злочинів, викритті винних та забезпеченні правильного застосування закону.

У теорії оперативно-розшукової діяльності взаємодія – це своєрідна модель оперативно-розшукових і слідчих дій, які здійснюються з урахуванням всіх умов оперативної обстановки або ситуації.

Для успішної організації протидії злочинам в сфері ігрового бізнесу на етапі досудової перевірки, необхідно здійснити коло заходів з метою встановлення всіх обставин, необхідних для порушення й подальшого розслідування кримінальної справи.

Специфікою виявлення та розслідування цієї категорії злочинів є їх оперативне супроводження, інакше документування злочинної діяльності буде малоефективним, і навіть може звестися нанівець.

Оперативні підрозділи в рамках Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» здійснюють пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп в сфері ігрового бізнесу, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України. Отримавши інформацію яка становить оперативний інтерес проводять її перевірку в порядку, визначеному ст. 97 КПК України.

Інструкція «З організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України у виявленні, документуванні та розслідуванні злочинів у сфері економіки» (затверджено наказом МВС України №760 від 08.09.2005) передбачає

заходи, спрямовані на поліпшення взаємодії оперативних служб і слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України в розкритті та розслідуванні злочинів економічної спрямованості, радикального покращення організації роботи з протидії економічній злочинності, особливо в її організованих формах, суттєвого підвищення ефективності захисту прав громадян, економічних інтересів держави та всіх форм власності.

Для досягнення позитивного результату під час реалізації матеріалів оперативної розробки на стадії порушення кримінальної справи необхідно здобути та відповідним чином задокументувати значну кількість фактів, які після порушення кримінальної справи можуть бути використані як докази і лягати в основу обвинувального висновку.

За результатами перевірок слідчими органами внутрішніх справ порушуються кримінальні справи які приймають до свого провадження та розпочинають розслідування. Про порушення кримінальної справи стосовно суб'єкта грального бізнесу інформуються держадміністрації щодо прийняття рішення про закриття даного закладу.

Варто звернути увагу, що на слідчого, в провадженні якого знаходиться кримінальна справа і який користується процесуальною самостійністю, покладається організуюча роль і відповідальність за своєчасне та якісне розслідування злочинів із збереженням за оперативними підрозділами ДСБЕЗ самостійності у виборі в межах чинного законодавства засобів і методів оперативно розшукової діяльності.

В березні 2008 року з метою декриміналізації та легалізації такого виду господарської діяльності, як гральний бізнес, уряд розпочав комплексне відпрацювання цієї сфери на всій території України. Управліннями МВС України в областях, м. Києва та м. Севастополя на виконання вказівки МВС України №217 від 03.03.2008 з метою контролю за дотриманням чинного законодавства, яке регламентує діяльність об'єктів ігорного бізнесу, контролю за станом надходження коштів до бюджетів усіх рівнів від прибутків ігорних закладів, зниження рівня загальнокримінальної злочинності навколо таких закладів складені відповідні розпорядження якими визначено чітко поставлені задачі перед оперативними підрозділами. Основною метою проведених заходів вважаться викриття правопорушень, передбачених ст.164 КУпАП; злочинів, передбачених ст.202 КК України (порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю); порушення Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Заходи з протидії правопорушенням у сфері грального бізнесу, здійснювані працівниками Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України, набули системного характеру з березня по-

точного року, відколи розпочалося оперативно-профілактичне відпрацювання регіонів у цій галузі. За результатами відпрацювання (матеріалами підрозділів ДСБЕЗ) слідчими органів внутрішніх справ порушено 34 кримінальні справи. З яких 21 факт порушення порядку здійснення підприємницької діяльності (ст. 202 КК України), 2 випадки «відмивання» коштів (ст. 209 КК України), 5 злочинів в сфері службової діяльності, серед яких 2 факти хабарництва та інші.

Основним критерієм оцінки ефективності взаємодії оперативних підрозділів із слідчими ОВС є виконання ними спільної задачі, а саме відшкодування матеріальних збитків та інших шкідливих наслідків. Згідно з даними Департаменту державної служби боротьби з економічною злочинністю державі завдано збитків на суму 12,1 млн. грн. Варто зазначити, що ще під час дослідчих перевірок і розслідування кримінальних справ забезпечено відшкодування 11,6 млн. грн., завданих збитків.

Аналіз правовідносин, що виникають у слідчого та оперативного працівника підрозділу ДСБЕЗ з протидії злочинам в сфері ігрового бізнесу, дозволяє зробити висновок про те, що за їхньої взаємодії досудове розслідування по цим злочинам здійснюється в рамках кримінально-процесуального закону. Будь-яка інформація, здобута за допомогою оперативно-розшукових заходів може набути значення судових доказів тільки в тому випадку, якщо вона введена в кримінальне судочинство процесуальним шляхом.

Д.Б. Санакоєв
викладач

*(Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ)*

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННА ГРУПА В СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Ефективне розслідування торгівлі людьми, вчиненої ОЗГ, має ґрунтуватися не лише на практичних напрацюваннях, а й на вченні про криміналістичну характеристику, яку можна розглядати і як наукову категорію криміналістики, і як практичний інструмент розслідування.

Доцільною є думка науковців щодо визначення криміналістичної

характеристики, яка полягає в оптимізації процесу розкриття та розслідування злочину. Тому в ній мають міститися лише ті відомості про злочин, які мають значення для організації діяльності правоохоронних органів із розкриття та розслідування і спрощують вирішення завдань судочинства [1]. Отже, на нашу думку, *криміналістична характеристика торгівлі людьми, вчиненої ОЗГ* – це модель системи зведених відомостей (знань, інформації) про криміналістично значущі ознаки торгівлі людьми, що відображає закономірні зв'язки між ними, слугує побудові й перевірці слідчих версій, ґрунтується на практиці правоохоронних органів та криміналістичних дослідженнях, має за мету оптимізацію процесу розкриття та розслідування цього злочину.

Елементи криміналістичної характеристики мають об'єктивні закономірні зв'язки [2], а розробка криміналістичної характеристики та встановлення кореляційних зв'язків її елементів є необхідними для організації розслідування злочинів та використання в слідчо-судовій практиці [3]. Саме в цьому, на нашу думку, і полягає практична роль криміналістичної характеристики злочинів. Загальновідомо, що більшість вчених-криміналістів включають до її змісту від 4-х [4, с.130-131], до 10-ти елементів [5].

Враховуючи, що торгівля людьми – специфічний вид злочину, який вчинюється організованими групами (ОГ) з міжнародними ознаками і поділяється на декілька етапів, то й елементами криміналістичної характеристики пропонуємо визначити наступні: 1) характеристика ОГ (склад, структура, особа злочинців, розподіл ролей та характер зв'язків між членами груп); 2) способи вчинення і приховання торгівлі людьми; 3) типова слідова картина; 4) особа потерпілого. При цьому слушною є думка, що криміналістична характеристика має виключно пошукове, орієнтуюче значення, а виділення її елементів сприяє зосередженню уваги в предметі та напрямках пошуку [6].

Вважаємо, що характеристика ОЗГ, які займаються торгівлею людьми, має розглядатися як криміналістична характеристика суб'єкта злочину і повинна містити такі елементи: а) склад, структура ОЗГ, розподіл ролей в групі, характер зв'язків між її членами; б) типові характеристики особи учасників груп.

Вивчення кримінальних справ дозволяє зазначити, що переважно ОГ у своєму складі мали не більше 6 учасників [7]. На нашу думку, ці показники об'єктивно не можуть бути повними, оскільки за кримінальними справами та оперативними матеріалами часто “проходять” не всі співучасники вчинених злочинів. Поза увагою правоохоронних органів залишаються організатори, підбурювачі і пособники, які в матеріалах

розшукових справ часто визначені як “не встановлені під час розслідування особи”.

Отримані дані засвідчують, що зазначені злочини вчиняються групами з високим рівнем організованості. Більшість їх формується за принципом особистих знайомств, зокрема – на побутовому рівні (78.6%). Проте, найбільш характерною особливістю їх формування є те, що у 21.4% справ серед злочинців були виявлені родинні стосунки “донька – мати”, “дружина – чоловік”. Отже, вирішальними факторами при формуванні ОЗГ у сфері торгівлі людьми вважаємо спільне місце проживання, рід занять, а також рівень родинних зв'язків.

Встановлено, що здебільшого вербування відбувається в тих же районах, що і місця мешкання вербувальників (95.2%). Так звані “гастро-лери” (ОГ, що вчиняють злочини в регіонах, відмінних від місця проживання членів групи) вчинили лише 4.8% з досліджених справ. Хоча такими їх можна назвати лише умовно, особливо на етапі вербування і утримування до етапу переміщення в межах України. Якщо один з членів ОГ мешкає в місці вербування, то інші – мешканці сусідніх областей [8]. Отже, вважаємо, що місце вчинення злочину корелює з місцем проживання окремих злочинців – членів ОЗГ.

Більшість ОЗГ мають просту структуру “організатор / керівник – виконавці” (86.5%). Складну структуру (керівників) мали 13.5%. Цей показник корелює з кількістю складу учасників – практично всі групи зі складною структурою мали у своєму складі 6 і більше осіб.

Особа злочинця, як елемент криміналістичної характеристики злочинів, виділяється більшістю криміналістів. Проте, питання щодо її ознак та властивостей, які потрібно досліджувати у межах зазначеної характеристики, залишається відкритим. Переважно особу злочинця характеризують у кримінологічному, кримінально-правовому та психологічному аспектах, які найбільш досліджені у науці. Слушною є думка О.Колесніченка про те, що до комплексу ознак особи, як елементу криміналістичної характеристики, включаються всі ознаки, які можуть служити визначенню ефективних шляхів та методів встановлення, розшуку і викриття злочинця. Частина з них має не тільки криміналістичне значення, але й є важливими для розкриття злочину. Зміст цього елементу криміналістичної характеристики визначається сукупністю ознак, властивих особам, які вчиняють злочини цього виду, і є суттєвими для їх успішного розслідування. Система ознак особи злочинця включає демографічні, моральні, психологічні характеристики тощо [9, с. 39].

Вважаємо за необхідне у справах розглядуваної категорії досліджувати особу злочинця залежно від її ролі в групі, оскільки розподіл ролей,

структура групи є її визначальною ознакою. При вивченні кримінальних справ до групи “керівників” ми включили організатора групи, лідера групи (керівник групи), організатора злочину, а також замовника або покупця, котрий в подальшому експлуатуватиме жертву. Окремо нами була досліджена характеристика виконавців торгівлі людьми. Ця група досліджуваних є найчисельнішою і склала 80.8%.

Під час дослідження виявлено таку тенденцію: в одній групі може бути від 1 до 5 учасників, які становлять “керівний” склад групи – лідер (керівник) групи, організатор злочину, організатор групи, замовник (замовники), та ін. Так, відомості про “керівний склад” групи містили лише 45.8% вивчених нами справ. Це свідчить про те, що тактика виявлення керівників на сьогодні є найбільш слабкою ланкою в розслідуванні торгівлі людьми, вчиненої ОГ.

Слушною є думка, що досить важко визначити узагальнену характеристику торгівців через те, що неможливо виділити характерні особливості – загальні для всієї категорії злочинців [10, с.80-81]. Проте, у проведеному дослідженні нами отримані такі дані щодо віку і рівня освіти. Переважна кількість учасників ОЗГ представлена особами від 30 до 40 років (60.6%) та від 18 до 30 років (24.5%). Це свідчить про те, що торгівля людьми вчинюється, як правило, сформованими особистостями, тобто найбільш небезпечним з кримінологічних позицій контингентом.

Аналіз учасників ОЗГ за групами “керівників” та “виконавців” дозволяє стверджувати, що вони різняться суттєвою неоднорідністю. Перш за все, серед представників групи “керівників” переважна більшість чоловіків (76%). Середній вік цієї групи істотно більший, ніж в загальній частці учасників (більше половини керівників представлені особами від 30 до 40 років – 58%, в тому числі 7% – старше 50 років). Більшість керівників ОЗГ (значно більше, ніж в загальній частці злочинців) мають вищу або незакінчену вищу освіту (54%), працюють у комерційних структурах (48.6%), мають сім’ю (41.2%) та ведуть правильний спосіб життя (раніше не засуджені 94.3%, без шкідливих звичок 79.3 %). Такі дані дозволяють з високим рівнем впевненості робити висновки щодо інтелектуалізації досліджуваної групи злочинців.

На противагу групі “керівників”, “виконавці” містять досить велику кількість жінок. Аналіз їх ролі в ОЗГ дозволяє зазначити, що жінки, загалом, займаються вербуванням, орендою квартир, спостереженням, тобто тими операціями, які не потребують фізичної сили, проте вимагають довірливості оточуючих. За своїм складом “виконавці” представлені переважно молодими жінками від 25 до 35 років (76.1%), з середньою освітою (67%), не заміжніми (в тому числі розведеними), які мають 1 чи 2 дитини

(93.8%), без певного виду занять (51%), раніше не засудженими, проте не рідко зловживають алкоголем (40%) або наркотиками (14%).

Отже, особисті характеристики “керівників” суттєво відрізняються від інших учасників (виконавців) ОЗГ, які займаються торгівлею людьми. Це необхідно враховувати при розробці тактичних заходів.

Вивчення матеріалів кримінальних справ показало, що такі групи, як правило, функціонували не менше 6 місяців, а найбільш небезпечні з них діяли протягом 2-3 років. Отже, практично всі вивчені ОГ спеціалізувались виключно на торгівлі людьми. Злочинна діяльність з часом перетворюється фактично на спосіб життя учасників групи, безкарність сприяє вчиненню дедалі більш тяжких злочинів, в тому числі вбивств непокірливих жертв.

Торгівля людьми в Україні здійснюється дуже злагодженими і законспірованими, високоінтелектуалізованими групами злочинців, від 6 і більше осіб, значна кількість яких об'єднана родинними стосунками. Існує кореляційний зв'язок між місцем проживання та вчинення даного злочину, встановлено суттєву різницю між групами “керівників” та “виконавців”, яку необхідно враховувати при розробці тактичних заходів, спрямованих на з'ясування їх ролі в організації злочинів.

Література

1. *Весельський В.* Криміналістична характеристика злочинів // Право України. – 2001. – № 5. – С. 112-114.
2. *Луцьянчиков Е.* О соотношении криминалистической и оперативно-тактической характеристик преступления // Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 2. – С.185-193.
3. *Ахтырская Н.* Корреляционные связи элементов криминалистической характеристики торговли людьми: проблемы установления и использования в следственной практике // Злочини проти особистої волі людини: Збірник матеріалів міжнародного науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2001) / [Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін.]. – Х.: “Книжкове видавництво “Лествиця Марії”, 2002. – С.220-226 с.
4. *Салтєвський М.* Криміналістика: Навч.-довід. посібник. – К.: НВП “Правник”, 1996. – 159 с.
5. *Васильєв А.* О криминалистической классификации преступлений // Методика расследования преступлений. – М., 1976. – С.25-26.
6. Див., наприклад: *Селиванов Н.* Советская криминалистика: система понятий. – М.: Закон, 1982. С.321; *Васильєв А., Яблоков Н.* Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М.: Юридическая литература, 1984. – С.432.
7. Тут і далі наведено узагальнені результати вивчення кримінальних справ про торгівлю людьми, за якими осіб засуджено за ч. 3 ст. 124-1 (в ред. КК 1960 р.) та ч.3 ст.149 (в ред. КК 2001 та 2006 рр.) за ознакою вчинення її ОЗГ.
8. *Орловская Н.* К вопросу о противодействии торговле людьми (на примере Одесского региона) // <http://www.inter.criminology.org.ua>.
9. *Колесниченко А.* Криминалистическая характеристика преступлений // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К.: Вища школа, 1988. – С.29-43.
10. *Пясковський В.* Методика розслідування торгівлі людьми: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2004. – 225 с.

А.О. Левицький
(УМВС України в Миколаївській області)

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПЛОМБ

Міжнародний ринок пломб є динамічним та гнучким: постійно з'являються нові різновиди пломб різних країн виробників, пломби старих конструкцій замінюються на нові, досконалі. Деякі різновиди пломб набули широкого розповсюдження на території України, деякі використовувалися обмежено.

Пломби – контрольні знаки (пристрої), навішування яких на певні конструктивні елементи лічильного приладу унеможливило непомітність вскриття його корпусу та втручання у функціонування механізму.

На сьогоднішній день затвердженої методики криміналістичного дослідження пломб не існує, що ускладнює роботу в даному напрямку.

Методика криміналістичного дослідження пломб – це система методів, прийомів і технічних засобів, які застосовуються у процесі дослідження пломб в цілому та їх окремих елементів.

Предметом дослідження пломб як виду практичної діяльності є фактичні дані, які необхідно встановити, виходячи з поставлених перед експертом (спеціалістом) питань стосовно пломб, їх складових елементів, пломбувальних лещат. Зазначені відомості встановлюються на основі спеціальних знань в галузі трасологічного дослідження.

Складністю дослідження є специфіка досліджуваних об'єктів та характер вирішуваних експертом діагностичних та ідентифікаційних завдань, які характерні для даного виду досліджень. Як правило перед експертом (спеціалістом) ставляться наступні питання:

а) діагностичного характеру:

– чи є на досліджуваній пломбі будь-які пошкодження? В результаті чого вони могли бути утворені?

– чи перепломбовувалася пломба після первинного опломбування?

– чи можливо видалення пломбуючого елемента із наданої пломби без порушення її цілісності?

– який зміст маркувальних позначень на пломбі?

– які особливості мають плашки пломбувальних лещат, якими опломбована досліджувана пломба?

– яким предметом утворені пошкодження пломбуючого елемента (металеві ножиці, плоскогубці)?

б) ідентифікаційного характеру:

– чи не залишені відбитки на контактних поверхнях наданої пломби матрицями плашок на даних лещат?

– чи не залишені відбитки на контактних поверхнях досліджуваної пломби та пломби, що надана як порівняльний зразок, одними й тими є матрицями плашок пломбувальних лещат?

– чи не утворені пошкодження на пломбі конкретним предметом?

Безпосередньо об'єктом експертизи пломб залежно від поставлених питань є:

– пломби;

– пломбуючі елементи (дріт, трос, ліска, та інші.);

– знаряддя та інструменти, які використовуються для несанкціонованого зняття та повторного пломбування;

– пломбувальні лещата.

Криміналістичне дослідження пломб починається з попереднього дослідження, в якому експерт ознайомлюється з постановою про призначення експертизи. При цьому з'ясовуються такі питання:

– коли й ким винесена постанова про призначення експертизи;

– за матеріалами якої карної або цивільної справи винесена постанова;

– вивчаються обставини злочину; при цьому з'ясовується, коли вилучені об'єкти експертизи та скільки часу пройшло з моменту їхнього вилучення до надходження на експертизу;

– вид експертизи: первинна, додаткова або повторна;

– усвідомлюються питання, поставлені перед експертом;

– встановлюється відповідність об'єктів, що надійшли на дослідження, з їх переліком, зазначеним у постанові про призначення експертизи;

– з'ясовується характер упаковки (чи сприяла вона збереженню слідів) та її цілісність;

– з'ясовується відповідність пояснювальних написів на упаковці обставинам події.

В деяких випадках виникає необхідність запити додаткових матеріалів, необхідних експерту для проведення дослідження, або ознайомитися з матеріалами справи.

Після відкриття упаковки експерт оглядає зовнішні поверхні пломби.

Перевірка зовнішнього вигляду проводиться як візуально, неозброєним оком, так і за допомогою мікроскопу.

При огляді зовнішніх поверхонь пломби з'ясовуються такі питання:

– встановлення факту опломбування пломби (пломба перебуває в обтиснутому стані);

– матеріал, форма та розміри пломби;

- відповідність навішування пломби встановленим правилам;
- спосіб опломбування (кількість вхідних та вихідних отворів, їх розміри, розміщення відносно корпусу лічильника);
- загальний стан пломби, а саме: характер поверхні (рівна, зі здуттям), читаємість рельєфного тексту (читаєміий, не читаєми й, читаєміий лише частково) та його зміст, чіткість відображення рельєфу букв тексту (контури штрихів букв і цифр тексту);
- наявність механічних пошкоджень на зовнішніх поверхнях пломби;
- міцність кріплення пломби до пломбуєчого елементу;
- наявність вузлів на месині до пломби або після пломби (характерно для простої поліетиленової пломби);
- наявність слідів попередньої підготовки для втручання в конструкцію пломби;
- відповідність номерів на корпусі та номерній пластині (наприклад, у пломбі типу «Super Scut»);
- цілісність запобіжника в складних поліетиленових пломбах;
- комплектність складових частин пломби (характерно для складних поліетиленових пломб);
- матеріал, діаметр, довжина пломбуєчого елементу, його цілісність, щільність обтискування пломбуєчого елементу у країв вихідних та вхідних отворів і наявність в даних отворах слідів повторного навішування та додаткового обтиснення тіла пломби сторонніми предметами (розкривання тіла пломби).

Хід та результати огляду ілюструються фотознімками.

Слід зазначити що якщо експерту можливо прийти до висновку про перепломбування без порушення первинної цілісності (характерно для складних поліетиленових пломб, які складаються з декількох окремих деталей), то на цьому дослідження закінчується.

Після зовнішнього огляду поверхонь, оглядаються внутрішні поверхні пломби, для чого її тіло розрізається.

Розрізання тіла пломби здійснюється гострозаточеним ножом, скальпелем або тонкою пилкою, при цьому найголовнішим є збереження положення пломбуєчого елементу в каналах пломби. Поліетиленові пломби легко ріжуться розігрітим лезом ножа. Пломбу з двома ізольованими каналами спочатку розрізають на дві частини паралельно каналам. У ряді випадків перед розрізанням пломби пломбувальний елемент необхідно зафіксувати, щоб відновити його положення до розрізання. Дослідженням положення пломбуєчого елементу всередині пломби, а також поверхонь каналів проходження пломбуєчого елементу, встановлюють:

- цілісність пломбууючого елементу (дроту, ліски);
- щільність впресування пломбууючого елементу в тіло пломби чи армуючої скобу, наявність поруч сторонніх втиснених слідів;
- наявність в каналах пломби сліди впливу стороннього предмету;
- наявність на дні втиснених поглиблень сліди ковзання й згладжування;
- положення армуючої скоби (у поліетиленових пломбах) та наявність слідів на внутрішній і торцевій її поверхнях, якщо такі є;
- наявність сторонніх речовин (клеючих матеріалів) на внутрішніх поверхнях склеєних пластин (для складних поліетиленових пломб (Super Scut до 2005р.);
- наявність сторонніх об'єктів (мікрочастки, мікрволокна).

Якщо перед експертом поставлені питання стосовно ідентифікації пломбууючих лещат, якими було здійснено опломбування досліджуваної пломби, проводиться експертний експеримент.

Ідентифікація плашок пломбувальних лещат за відбитками на пломбах, у принципі, аналогічна ідентифікації частин виробничих механізмів за залишеними ними слідами на виробках. Кожну плашку лещат характеризує сукупність групових й індивідуальних ідентифікаційних ознак:

- форма й розміри матриці;
- зміст і розташування буквених, цифрових та інших знаків;
- розміри, конфігурація й структура поверхні кожного знака;
- мікрорельєф поверхні матриці.

За походженням дані ознаки є виробничими, але оскільки кожна з плашок виготовляється гравіюванням, її ознаки утворюють індивідуальну сукупність.

Пломбувальними лещатами виготовляються експериментальні відбитки на пломбах, наданих як порівняльний матеріал. При цьому нанесення відбитків пломбууючими лещатами повинно проводитися з різною силою натискання. Експерт при подальшому порівняльному дослідженні зможе виділити такі експериментальні відображення ознак, які найбільше відповідають механізму утворення в досліджуваних пломбах.

Особливістю ідентифікаційного дослідження є та обставина, що в деяких випадках найкраще починати з дослідження лещат, тобто з одержання експериментальних відбитків. Це пов'язано з тим, що на підставі окремих ознак, що розрізняються (іншого за змістом тексту, різних за розмірами букв та цифр тексту й т.п.) можна зробити висновок про відсутність тотожності. Виключення становлять розбіжності змінних контрольних знаків матриць пломбувальних лещат, що випускаються останнім

часом. Необхідно також відзначити, що тотожність може бути встановлена як з плашками, якщо вони зйомні, так й у цілому з пломбуєчими лещатами, якщо вони виготовлені з важелями лещат як єдине ціле.

Після отримання експериментальних відбитків, досліджується стійкість ознак при різному докладанні зусиль на важелі пломбувальних лещат. Виявляються збіжні або відмінні ознаки на досліджуваній та експериментальній пломбі. Визначається взаємне розташування окремих знаків та їхніх елементів; відображення нерівностей та інших ознак контактних поверхонь матриць. Комплекс виявлених співпадаючих ознак дозволяє експерту вирішити питання про тотожність пломбувальних лещат, якими були утворені відбитки на досліджуваній пломбі.

Діагностичне експертне дослідження пломб засноване на комплексному підході, тобто ознаки, що виявляються окремо, у більшості випадків недостатні для висновку про те, що пломба вскривалася після первинного накладання відбитків пломбувальних лещат.

Тому розглянемо можливі ознаки, за якими експерт може зробити висновок про те, що:

пломба вскривалася:

1) пломбувальний дріт розділений та повторно закріплений в тілі пломби шляхом обтискання;

2) наявні пошкодження елементів відбитка матриці, відшарування металу, подряпини;

3) на поверхнях каналів тіла пломби є додаткові втиснені сліди від первинного навішування, ознаки витягування та розв'язування вузла пломбуєчого елемента, а також сліди розширення вхідних (вихідних) отворів стороннім предметом та повторного обтискання;

4) наявність здуття на контактних поверхнях, що утворилися в результаті розширення каналів тіла пломби;

5) наявність роз'єднання механізму замикання та корпусу пломби;

6) відсутність однієї зі складових частин складної поліетиленової пломби;

7) наявність слідів, що вказують на витягування механізму натягіння (для складних поліетиленових пломб): подряпини у вигляді паралельних трас, заглиблення на краях вхідних отворів, що утворені витягуванням тросу;

8) наявність слідів, що вказують на «виколупування» однієї із пластин у складній поліетиленовій пломбі;

9) зігнутої кінців «якірного» механізму замикання для поліетиленових пломб («Кристал», «Щит»);

10) наявність слідів хімічного впливу на пломбу або її складові частини;

Розрізавши або розібравши таку пломбу, можна виявити, що пломбувальний елемент проходить через пломбу не перехреснюючись і без вузла. На стінках є сліди від свердла, шила або інших знарядь, що використовувалися для розширення каналів. Іноді при розрізанні пломби можливо виявити іншу ситуацію: пломбувальний елемент перерізаний, а кінець уведений у розширений отвір каналу та закріплений повторним його обтисканням. На внутрішніх поверхнях пломби можливо виявити здвоєність відображень пломбуєчого елементу на стінках каналів, металевій (армуючій) скобі внаслідок розбіжності місця розташування дроту після повторного введення її у вхідний отвір; сліди витягування та повторного втягування пломбуєчого елемента в отвори та канали пломби, що являють собою переривчасті нечіткі сліди ковзання, за шириною, що перевищує діаметр пломбуєчого елемента; візуально різні за фізичними ознаками сліди клею (для поліетиленових пломб, де використовується клей для склеювання складових частин);

Необхідно також відзначити, що можлива відсутність слідів в окремих випадках, а саме:

а) для поліетиленових пломб при їх нагріванні тіло пломби розширюється та не виключається можливість витягування вузла дроту (ліски) без попереднього розширення;

б) у результаті зношування матриць пломбувальних лещат повного стиску тіла пломби не відбувається;

в) сліди повторного обтискання можуть бути відсутні, тому що тіло пломби може не обтискатися стороннім предметом з метою приховання злочину;

г) також при заміні пломбуєчого елемента можуть бути відсутні ознаки розв'язання вузла даного пломбуєчого елемента.

Пломба не вскривалася:

а) у каналах тіла пломби є вдавнені сліди вузла пломбуєчого елемента, які відповідають їм за формою та розташуванням; ознак витягування вузла і його розв'язування, а також слідів повторного обтискання не виявлено;

б) пломбувальний елемент цілий, щільно затиснутий в тілі пломби, слідів його металізації та впливу стороннього предмета в тілі пломби не виявлено;

в) відбитки матриці пломбувальних лещат (конфігурація та розмір цифр і букв) чіткі;

г) слідів впливу стороннього предмета на вхідних та вихідних отворах не виявлено;

д) розмірні характеристики складових деталей пломб відповідають

вимогам ГОСТ;

є) всі складові деталі складних поліетиленових пломб в наявності, слідів впливу (механічного, термічного, хімічного) не виявлено.

Передбачити всі варіанти несанкціонованого зняття пломб практично неможливо, особливо в тих випадках, коли пломба спочатку була навішена з грубим порушенням існуючих правил навішування пломб.

Після проведеного дослідження експерт складає висновок та оформлює фототаблицю.

Висновок та ілюстрації, що відображують хід дослідження пломб, оформлюються відповідно до загальних правил оформлення трасологічної експертизи. Попереднє дослідження будь-яких істотних особливостей не має.

При описі варто вказувати:

- положення пломби відносно об'єкту опломбування;
- матеріал пломби (свинець, полімер);
- колір пломби;
- форма та розміри пломби;
- класифікація пломби;
- зміст цифрових та літерних позначень на поверхні пломби;
- відображення цифрових та літерних позначень на поверхнях пломби (випуклі, вогнуті, поверхневі);
- вид пломбуєчого елемента (дріт, трос, ліска);
- особливості пломбуєчого елемента: конструктивне виконання (дріт – одинарний, подвійний без закрутки, подвійний із закруткою), форма поперечного перерізу, розміри (як поперечного перерізу, так і вільних кінців), міцнісні характеристики (м'яка, пружна);
- наявність пошкоджень на поверхні пломби (вид, форма та розміри);
- стан входних та вихідних отворів, каналів пломбуєчого елемента (рівномірно стислі, із зазором ... мм, з одиничними або чисельними втисненими слідами й т.п.), а також міцність кріплення пломбуєчого елемента в тілі пломби;
- наявність сторонніх предметів (мікрочастки, мікроволокна);
- цілісність запобіжника, якщо такий передбачено конструкцією пломби;
- взаємне розташування складових частин в досліджуваній пломбі;
- ідентичність маркувальних позначень на складових частинах пломб;

Для ілюстрації ходу дослідження у фототаблицю розміщують фотознімки:

- загального виду упаковки;
- загального виду об'єкта (об'єктів) експертизи;

- способу навішування пломби на стяжних гвинтах (аверсом або реверсом до корпусу електричного лічильника);
- контактних поверхонь пломб (відбитків матриці);
- бічних поверхонь пломб в місці розташування вхідних та вихідних отворів;
- слідів впливу стороннього предмета якщо такі є;
- положення поверхонь пломби після її розрізання: разом з пломбувальним елементом та без нього, а також інші фотознімки, що ілюструють хід дослідження.

Згадані вище фотознімки не завжди розміщуються у фототаблиці в повному комплекті. Однак, знімки загального виду та стану контактних поверхонь об'єктів експертизи, положення пломбуємого елемента у вхідних та вихідних отворах, внутрішніх поверхонь тіла пломби повинні обов'язково бути у фототаблиці.

При комп'ютерній обробці зображень категорично забороняється:

- а) змінювати форму та розміри зображення об'єкта в цілому або його окремих частин, рельєфних елементів (маркувальних позначень);
- б) змінювати колір досліджуваного об'єкта у кольоровому зображенні.

При комп'ютерній обробці зображення допускається:

- а) змінювати різкість зображення об'єкта тільки у напрямку підвищення;
- б) змінювати контрастність та яскравість об'єкта, фону;
- в) змінювати колір фону.

Таким чином запропоновані особливості криміналістичного дослідження пломб, знадобляться експертам міністерства внутрішніх справ, міністерства юстиції при проведенні експертних досліджень, також працівникам гозаводоенергопостачальних компаній, які перевіряють опломбування лічильників.

Література

1. Голдаванский Ю.П. Криміналістическое исследование пломб: Сб. работ по криміналістике. № 1. – М., 1957.
2. Салтевский М.В. Криміналістическое исследование замков, пломб и орудий взлома. Теория и практика криміналістической экспертизы. Сб. 8. – М., 1961.
3. Судебно-трасологическая экспертиза. Учебно-методическое пособие. Вып. IV. – М.: ВНИИСЭ, 1973.

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В.Б. Вишня

доктор технічних наук, професор

В.О. Мирошніченко

кандидат технічних наук, доцент

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Практика боротьби зі злочинністю переконливо свідчить про те, що ефективність розслідування злочинів перебуває в прямій залежності від використовуваних при цьому засобів і методів. Чим досконаліше ці засоби й методи, тобто чим більше вони засновані на новітніх науково-технічних досягненнях, тим точніше й швидше вирішуються завдання, пов'язані з розкриттям і розслідуванням злочинів. При цьому використання сучасних інформаційних технологій у діяльності органів досудового слідства потребує подальшого вдосконалювання теорії й практики боротьби зі злочинністю та нормативної бази при використанні сучасних інформаційних технологій.

Системний підхід до одержання й використання процесуальної та непроцесуальної інформації дозволяє включити в арсенал слідчих і оперативно-розшукових підрозділів застосування цифрових технологій фіксації інформації, сучасний рівень розвитку яких в області фіксації аудіо й візуальної інформації створює передумови для застосування цих технологій у криміналістичних цілях. Цифрові методи фіксації інформації сьогодні багато в чому перевершили аналогові засоби по якості запису, відтворення й збереження зафіксованої інформації.

Застосування цифрових технологій для фіксації фактичних відомостей у криміналістиці може бути реалізоване при використанні в ході слідчих дій такої апаратури, як цифрова фотокамера, цифрова відеокамера, цифровий диктофон, а також портативний комп'ютер. Але при

використанні останніх виникає ряд проблем, пов'язаних із забезпеченням доказувального значення зафіксованих даних.

Проблему доведення результатів фіксації інформації в ході слідчих дій (при використанні цифрових засобів) звичайно зв'язують із можливістю зміни зафіксованих даних за допомогою комп'ютерних технологій, що приводить до неприпустимості використання цих даних як докази в кримінальному судочинстві. Тому основну увагу варто приділяти таким методам цифрової фіксації, які виключають можливість безконтрольного суб'єктивного втручання з метою зміни даних.

З погляду кримінально-процесуального законодавства важливі не принципи і технології формування та отримання фото-, аудіо- і відеоінформації, а одержання якісних даних, що відповідають вимогам Кримінально-процесуального Кодексу, при цьому найважливіше значення має проблема вірогідності зафіксованих у цифровій формі даних. До питання використання цифрових технологій у слідчих діях багато вчених-правознавців підходять критично, нерідко висловлюються думки про неприпустимість впровадження подібного методу фіксації фото-, аудіо- і відеоінформації в слідчу практику в силу можливості внесення змін у зафіксовані цифрові дані за допомогою аудіо або графічних редакторів. Щоб виключити можливість редагування цифрових даних, необхідно передбачити виконання наступних умов: виготовлення знімків на місці проведення слідчої дії відразу ж після процесу цифрової фотозйомки; зіставлення, порівняння фотознімків з об'єктом зйомки учасниками слідчої дії або прослуховування й перегляд отриманих матеріалів іншими учасниками; негайне посвідчення отриманих цифрових даних понятими; посвідчення, упакування й опечатування носіїв цифрових даних як додатки до протоколів слідчих дій. Ще одним варіантом підвищення вірогідності зафіксованої в цифровому виді інформації може бути фіксація часу й місця запису інформації, отриманої в ході слідчої дії на цифровий носій, наприклад, за допомогою супутникової навігаційної системи GPS. Сучасні GPS технології дозволяють отримати і зафіксувати такі параметри з дуже великою точністю.

Важливою із процесуальної точки зору вимогою, спрямованою на забезпечення вірогідності даних, є необхідність додатка носіїв інформації до протоколу слідчої дії. При використанні звичайного методу фотографування до протоколу слідчої дії в обов'язковому порядку додаються негативи фотоплівок, з яких друкувалися знімки. При використанні цифрової фотографії практично неможливо використати як додаток до протоколу слідчої дії дорогі карти пам'яті. Ця проблема може бути вирішена при використанні CD дисків з одноразовим записом, які є повноцінними носіями

комп'ютерної інформації й мають невелику вартість.

Застосування й використання інформаційних технологій крім підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів тягне й нові проблеми, пов'язані з інформаційною безпекою. Основною проблемою є безпека інформаційно-телекомунікаційних систем, що вимагає розробки нових критеріїв оцінки безпеки й захисту засобів комунікації.

З ростом інтенсивності застосування телекомунікаційних технологій багаторазово зростають можливості по добуванню, збору, обробці, зберіганню, пошуку, відображенню й передачі інформації. Паралельно й настільки ж інтенсивно розробляються способи й засоби знищення, перекручування, несанкціонованого доступу до інформації, блокування її, а також порушення функціонування інформаційних систем, які відносять до найбільш уразливих елементів інфраструктури.

На наш погляд, підвищити безпеку технічного забезпечення діяльності ОВС можна таким чином:

- застосуванням безпечних інформаційних технологій;
- сертифікацією технічних і програмних засобів іноземного виробництва й проведенням спеціальних перевірок на наявність у них закладок;
- розробкою й впровадженням вітчизняного програмного й технічного забезпечення;
- застосуванням програмних засобів захисту інформації.

Розглянувши деякі проблеми використання у діяльності ОВС новітніх інформаційних технологій можна констатувати, що застосування сучасних способів фіксації інформації та технологій потребує відповідної правової основи, але дозволить суттєво зменшити наступні негативні фактори у діяльності органів внутрішніх справ:

1) серйозні недогляди у фіксації матеріальних ознак події злочину як результат недостатньо повного використання всього комплексу техніко-криміналістичних засобів і прийомів при виявленні, фіксації, вилученні, збереженні, дослідженні й оцінці слідів і іншої доказувальної інформації;

2) присутність відомих елементів суб'єктивізму при пізнанні істини в ході виконання слідчої або судової дії, у результаті чого протокол, будучи основним процесуальним способом фіксації, не дає повного, наочного й, отже, об'єктивного відображення всіх сторін як самої процедури дії, таких і тих обставин, із приводу яких воно проводилося;

3) відмови свідків, потерпілих, підозрюваних або обвинувачених від раніше даних показань або істотної їхньої зміни.

Таким чином, вищенаведене з питань особливостей та напрямків

використання сучасних інформаційних технологій, за думкою авторів, дозволить розробити новітні методики розкриття та розслідування злочинів, визначити шляхи їх практичного впровадження, підвищити ефективність діяльності оперативних та слідчих підрозділів ОВС.

А.А. Шумейко

доктор технических наук, профессор

С.А. Усенко

*(Днепродзержинский государственный
технический университет)*

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ВЕРОЯТНОСТНЫХ МЕТОДОВ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ СЛУЖЕБНЫХ СЛОВ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ЭКСПЕРТИЗЫ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

Исследование почерка является одной из важнейших задач криминалистики [1], однако повсеместное использование компьютерной техники привело к тому, что большую часть документов составляют напечатанные документы, к которым все методы, разработанные экспертами-почерковедами, не годятся. С другой стороны, широкое использование электронных средств связи, приводит к тому, что часто известны тексты (письменная речь) сообщений преступников или потенциальных жертв, и требуется их идентификация по имеющемуся банку материалов. В случае использования неискаженной речи весьма эффективными могут быть методы судебной психодиагностики, однако, использование технологий искажения спектральных характеристик речи существенно усложняет их использование.

Для решения такого рода задач используется атрибуция текста, то есть соотнесение тексту соответствующих атрибутов, по которым определяется автор. Текст, авторство которого подлежит определению, называют анонимным. С первого взгляда, наиболее естественным путём выявления авторских особенностей представляется фиксация внешних деталей авторского стиля, присущих тому или иному человеку и, в частности, любимых слов, терминов, а также фразеологических оборотов и выражений. Однако, выбор таких деталей неизбежно субъективен, и, кроме того, не гарантирует от ошибки в случае подражания, использующего именно внешние детали авторского языка. Часто при анализе

анонимного текста все надежды связываются с некоей информацией самого текста, который может дать сведения о политических, идейных, эстетических, религиозных и т.п. взглядах автора текста или какие-то сведения о личной жизни автора. Иногда это действительно служит очень хорошим материалом для атрибуции текста. Однако такие детали могут быть сознательно добавлены анонимом.

Таким образом, единственный путь к решению проблемы атрибуции сводится к выявлению подсознательных особенностей речи конкретного автора. Эти особенности пытаются выявить путём применения формально-количественных методов.

Первые пробные шаги на этом пути были предприняты ещё в начале XX века ([2],[3]). Наиболее чётко необходимость поисков новых путей и отказа от "субъективно-атрибутивной" практики стала ощущаться в 50-60-е гг. прошлого века. Следует отметить работу А.Т. Фоменко [4], в которой приводится грамотная постановка задачи. В этой работе рассматривается характеристика, названная «авторским инвариантом», которая определяется следующим образом:

1. Для одного автора данная характеристика должна иметь минимальную вариацию, т.е. ее колебания могут быть признаны несущественными;

2. Для разных авторов отклонение характеристики от своего среднего должно быть существенным, чтобы было возможным статистически верно разделить двух разных авторов;

3. Она должна быть достаточно "массовой", интегральной, чтобы слабо контролироваться автором на сознательном уровне. Другими словами, она должна быть его "бессознательным параметром", коренящимся настолько глубоко, что автор даже не задумывается о нем. А если бы даже задумался, то не смог бы долго его контролировать и в результате довольно быстро вернулся бы в прежнее устойчивое и типичное для него состояние» [4].

В ходе серьезной и кропотливой работы было установлено, что удельный вес служебных слов (союзов, предлогов и частиц) для каждого автора является величиной с малой вариацией. В работе использовалась достаточно простая характеристика – процент содержания служебных слов в тексте. В нее вошло 55 служебных слов (14 союзов, 38 предлогов и 17 частиц). По утверждению авторов, различие в 2-3% для двух текстов может быть серьезным основанием полагать, что их писали разные авторы.

ПРЕДЛОГИ:

В	на	с	За	к
По	из	у	От	для
Во	без	до	О	через
Со	при	про	Об	ко
Над	из-за	из-под	Под	

СОЮЗЫ:

И	что	но	А	да
хотя	когда	чтобы	Если	тоже
Или	то есть	заго	Будто	

ЧАСТИЦЫ:

Не	как	же	Даже	бы
Ли	только	вот	То	ни
лишь	ведь	вон	то-есть	нибудь
либо	уже			

Однако нужно заметить, что в данном исследовании используются интегральные характеристики, то есть веса каждого служебного слова в своем множестве (предлоги, союзы, частицы) считаются равными, что абсолютно неприемлемо при анализе письменной речи конкретного анонима или автора.

В работе предлагается для исследования задачи идентификации анонимного текста использовать теоретико-вероятностные методы. Предполагается, что алгоритм работает на некотором множестве текстов $D = \{b_i\}$. Весь банк текстов разбивается на непересекающиеся подмножества классов $C = \{C_i\}$, $Yb_i = D, C_i \cap C_j = \emptyset (i \neq j)$.

Задачей идентификации анонимного текста является определение класса, к которому относится данный текст. Каждому элементу b ставится в соответствие набор признаков $b = \{w_{ij}\}$. В роли признаков мы будем использовать служебные слова (термы). Набор текстов, определяющий класс будем называть обучающей выборкой. Далее применяется алгоритм классификации для выделения документов наиболее соответствующих заданному классу.

В основе метода лежит теорема Байеса:

$$P(C_j | b) = \frac{P(b | C_j)P(C_j)}{\sum_j P(b | C_j)P(C_j)}$$

где $P(C)$ – априорная вероятность гипотезы C , $P(b)$ – априорная вероятность данных b , $P(C|b)$ – условная вероятность C при b , $P(b|C)$ – условная вероятность b при C .

Кроме того, будем считать, что классы независимы, то есть:

$$P(C_j) = \frac{n(C_j)}{\sum_j n(C_j)}$$

и, соответственно, все термы (служебные слова) независимы

$$P(w_i|C_j) = \frac{n(w_i, C_j)}{n(C_j)}$$

где $n(C_j)$ – количество элементов в классе C_j , $\{w_i\}$ – набор термов в документе b , $n(w_i, C_j)$ – количество термов w_i в классе C_j .

Использованию поиска соответствия предшествует построение множества статистик, в которых содержится количество текстов в данном классе и список используемых служебных слов (термов) вместе со своими счетчиками.

Для определения подходящего класса текстов для заданного анонимного текста строится структура из неповторяющихся термов (служебных слов) и их счетчиков $(w_i, n(w_i))$.

Через m обозначим количество множества статистик. Классы, на принадлежность к которым проверяется анонимный текст, обозначим через $C_j (j=0, \dots, M-1)$. Для каждого слова w_i из проверяемого анонимного текста, в каждой статистике находим это слово и соответствующий счетчик $n(w_i, C_j)$ (здесь $j (j=0, 1, \dots, M-1)$ – номер класса (элемент множества статистик)). Через $n(C_j)$ обозначим число текстов в j -м классе. Кроме того, пусть

$$N_j(w_i) = \frac{n(w_i, C_j)}{n(C_j)}$$

нормированный счетчик слова w_i в C_j . Тогда вероятность соответствия уникального (то есть каждое слово встречается только один раз) слова w_i в C_j будет равна

$$P(C_j|w_i) = \frac{N_j(w_i)}{S(w_i)} n(w_i, C_j)$$

где

$$S(w_i) = \sum_{j=0}^{M-1} N_j(w_i).$$

Если $P(C_j|w_i) = 0$, то нужно взять это число равным малому значению, например, равным 0,0001. Тогда вероятность того, что анонимный текст соответствует классу $C_j (j=0, \dots, M-1)$ будет равна

$$P(C_j|\{w_i\}) = P(C_j) \prod_i P(C_j|w_i)$$

где произведение берется по всем термам исследуемого текста и

$$P(C_j) = \frac{n(C_j)}{\sum_{j=0}^{M-1} n(C_j)}$$

-априорная вероятность встречи класса C_j .

Таким образом, чем большее значение $P(C_j|\{w_i\})$ тем более вероятно, что анонимный текст соответствует автору класса C_j .

В соответствии с результатами данного исследования, была проведена серия экспериментов, которая подтвердила эффективность приведенной методологии.

Результаты работы позволяют утверждать, что использование статистических методов анализа распределения служебных слов может использоваться экспертами-криминалистами для установления авторства анонимных материалов письменной речи.

Литература

1. Криминалистика и научно-судебная экспертиза. Под ред. Д.Х. Панасюк. – М. 1950.
2. Морозов Н.А. Лингвистические спектры: средство для отличия плагиатов от истинных произведений того или иного неизвестного автора. Стилометрический этюд. // Известия отд. русского языка и словесности Имп.Акад.наук. – Т.ХХ. – Кн.4. – 1915.
3. Марков А.А. Об одном применении статистического метода. // Известия Имп.Акад.наук. Серия VI. – Т.Х. – №4. – 1916. – с.239.
4. Фоменко В.П., Фоменко Т.Г. Авторский инвариант русских литературных текстов. Предисловие А.Т. Фоменко. // Фоменко А.Т. Новая хронология Греции: Античность в средневековье. Т. 2. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – С.768-820.

Т.В. Крашеніннікова, Л.В. Тягло

викладачі

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ВИКОРИСТАННЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ У ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ОВС

У складних умовах розвитку суспільного, політичного, економічного, культурного життя нашої держави неабияка увага приділяється удосконаленню правничої системи. Труднощі при вирішенні цього питання полягають „не тільки в істотних прогалинах законодавства, але й у якості підготовки та дії чинних законодавчих актів” [1, с. 1]. Одним із напрямів удосконалення мовного супроводу діяльності слідчих є використання норм сучасної української літературної мови. „Текстуальне оформлення правових норм – це висока інтелектуальна технологія, для здійснення якої необхідні професійні спеціальні знання, творче ставлення до мовного матеріалу, розвинене відчуття мови” [2, с. 194]. Точ-

ність понять, якісне використання термінологічної лексики сприяє правильному розумінню правничих текстів (нормативно-правових актів, протоколів, експертиз, постанов тощо) і є важливою передумовою їх подальшої інтерпретації. Використання мовних засобів у професійній діяльності слідчих має на меті виокремлення мовного явища та юридичне тлумачення відповідно до задач слідчої дії.

І хоча останнім часом цій проблемі приділяється набагато більше уваги порівняно з минулими роками, питання нормативності мови слідчих у взаємодії правничих знань з психолінгвістикою залишаються актуальними.

Проблемам мови у діяльності слідчих, використання позалітературних елементів та невербальних засобів приділяли увагу як вчені-філологи (Г.С. Онуфрієнко, А.С. Токарська та ін.), так і науковці-юристи (Ю.М. Шемшученко, М.Й. Коржанський, С.П. Кравченко та ін.).

У контексті психолінгвістичного дослідження текстів, які використовуються у слідчій діяльності, важливим елементом виступає експертиза. Саме вона дозволяє підвищити ефективність оперативно-розшукових заходів, слідчих дій, збільшувати на свій розсуд доказову базу, а також оцінювати достатність, повноту й допустимість зібраних у справі доказів. В Інструкції «Про призначення та проведення судових експертиз» (затверджена наказом міністра юстиції України від 08.10.1998 р.) наводиться орієнтовний перелік питань, які вирішує авторознавча експертиза (сучасний синонім судово-лінгвістичної експертизи), зокрема:

- Чи є конкретна особа автором даного тексту? – Чи є конкретна особа автором кількох різних текстів? – Чи є в тексті ознаки, котрі свідчать про соціально-біографічні риси його автора? Якщо є, то про які конкретно? Цим переліком питань Інструкція звужує наявні можливості судово-лінгвістичної експертизи, відсікаючи як уже традиційні дослідження, так і саму можливість розв'язання нетрадиційних завдань, котрі мають місце на практиці, не кажучи вже про абсолютно нові дослідження.

Серед традиційних питань не передбачаються дослідження кількох текстів невідомого автора на предмет його тотожності (диференціації); встановлення факту створення тексту кількома авторами; диференціація автора і виконавця тексту документа; визначення належності тексту до певного функціонального стилю мовлення тощо)[4, 111]. На сьогодні судово-лінгвістична експертиза має апробовані методики ідентифікації (диференціації) автора тексту документа, визначення освітнього рівня вказаного автора, його рідної мови і місця формування мовленнєвих навичок [5;6;7]. До традиційних, хоча і не апробованих офіційно, належать дослідження з метою встановлення соціально-демографічного портрета автора тексту (крім згаданих характеристик), співавторства, диктування, спеціального викривлення мовлення і незвичного психофізіологічного

стану автора в момент створення тексту. Зокрема, судово-лінгвістична експертиза дозволяє диференціювати 14 видів спеціального викривлення писемного мовлення із застосуванням комп'ютерної експертної системи. Створені методики визначення імітації мовлення особи протилежної статі, іншої вікової групи, представника конкретної професії, навмисного зниження грамотності, навмисної нейтралізації мовлення, імітації писемного мовлення конкретної людини, наслідування стилю конкретного письменника, імітації стресового стану, імітації мовлення людини із сталою патологією мовленнєво-розумових процесів, імітації мовлення кримінальних елементів.

На рівні методичних рекомендацій запропоновані також основні принципи, логіка дослідження і перелік ознак, що дозволяють дійти (у тому числі категоричних) висновків про складання тексту у співавторстві (пофрагментному, про редакторську правку, стилістичну обробку тощо), під диктовку (чи за допомогою переписування, передруковування чужого письмового повідомлення), про стан емоційної активації, емоційну і операційну напругу (з наведенням можливих причин виникнення незвичного психофізіологічного стану), про наявність стійкої патології мовленнєво-розумових процесів (із розмежуванням локальних пошкоджень органічного походження, психічних захворювань без постановки діагнозу і вроджених порушень слуху) [11].

Література

1. Кравченко С.П. Мова як фактор правоутворення та законотворення: Автореф. на здоб. наук. ст. к.ю.н. – Одеса, 2000. – 20 с.
2. Іванський Р.Д. Особливості номінації правничих понять, пов'язаних із злочинами у сфері обігу наркотиків (на матеріалі статей 305-320 Кримінального кодексу України)// Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2003. – Спеціальний випуск № 1 (13). – 332 с.
3. Вул С.М. О классификации идентификационных признаков письменной речи в судебно-автороведческой экспертизе // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев: Лыбидь, 1990. — Вып. 41. – С. 67-72.
4. Вул С.М. Предмет и объекты судебно-автороведческой экспертизы // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1980. — Вып. 20. — С. 110—113.
5. Гомон Т.В. Исследование текстов, выполненных с намеренным искажением письменной речи // Новые разработки, технические приемы и средства судебной экспертизы. - М., 1991. — Вып. 1. – С. 23—27.
6. Гомон Т.В. К вопросу о некоторых видах намеренного искажения письменной речи // Экспертная практика и новые методы исследования. — М., 1991. — Вып. 8. — С. 13—23.
7. Гомон Т.В. Вопросы теории судебно-автороведческой экспертизы текстов, составленных с намеренным искажением письменной речи / Актуальные вопросы судебной экспертизы (Сб. трудов ВНИИСЭ). – М., 1992. – С. 138-170.
10. Литвин Т.В. Несидентификационные исследования в судебно-лингвистической экспертизе письменной речи. — К., 1995.
11. Литвин Т.В. О недостатках оформления письменных объяснений (показаний) допрашиваемых лиц // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1997. — С. 64—72.
12. Литвин Т. В. Возможности судебно-лингвистической экспертизы на початку XXI ст. – К., 2003.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Азовський Олександр Миколайович – здобувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Березняк Василь Сергійович – науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Башко Ігор Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник наукової лабораторії протидії злочинності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Бідняк Ганна Сергіївна – слухач магістратури Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Богданович Наталія Валеріївна – здобувач кафедри криміналістики судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Бодасвський Віктор Петрович – аспірант Інституту права ім. В. Станіслава Класичного приватного університету, м. Запоріжжя;

Булькач Сергій Петрович – начальник відділення ДСБЕЗ Дніпропетровського міськуправління ГУМВС України в Дніпропетровській області;

Буртовой Максим Олександрович – старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Вандзіляк Ірина Іванівна – заступник начальника Слідчого управління ГУМВС України в Дніпропетровській області;

Вишня Володимир Борисович – доктор технічних наук, професор, начальник Навчально-методичного центру Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Віхров Володимир Васильович – здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Волубуєв Анатолій Федотович – доктор юридичних наук, професор кафедри криміналістики Харківського національного університету внутрішніх справ;

Воронко Владислав Сергійович – викладач кафедри права Дніпропетровського університету економіки і права;

Вороновський Леонід Іванович – здобувач кафедри кримінального

процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Вуєв Віталій Олександрович – (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ);

Горішний Олег Олександрович – ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ;

Городецька Марина Сергіївна – ад'юнкт кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Григор'єва Тетяна Степанівна – (Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ);

Денисов Сергій Федорович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального права та кримінології Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Ємельянов В'ячеслав Павлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного інституту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту, м. Черкаси;

Захарко Андрій Володимирович – ад'юнкт кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Іванов Ю.В. – начальник відділу ДСБЕЗ Дніпропетровського міськуправління ГУМВС України в Дніпропетровській області;

Книга Максим Миколайович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Кобзар Сергій Іванович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри організації розслідування злочинів Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка;

Козак Олександра Сергіївна – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Копилян Вадим Анатолійович – аспірант кафедри кримінального права Інституту права ім. В. Сташиса Класичного приватного університету, м. Запоріжжя)

Крашеніннікова Тетяна Валеріївна – викладач кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Крижановський Олексій Миколайович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Левицький Андрій Олегович – заступник начальника відділу криміналістичних досліджень НДЕКЦ при УМВС України в Миколаївській області;

Лешукова Ірина Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ;

Литвинов Валерій Валентинович – ад'юнкт кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Лускатов Олександр Віталійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Мальована Лариса Володимирівна – ад'юнкт кафедри кримінального права та криминології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Матюшкова Тетяна Петрівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мирошніченко Володимир Олексійович – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної техніки та інформаційних технологій Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Мислива Оксана Олегівна – викладач-методист Навчально-методичного центру Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Мисливий Володимир Андрійович – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Мороз Валерій Миколайович – начальник циклу загальноправових дисциплін Дніпродзержинського училища початкової підготовки персоналу Державного департаменту України з питань виконання покарань;

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Наукової лабораторії проблем протидії злочинам у сфері державної безпеки Інституту вивчення проблем злочинності АПрН України та Інституту оперативної діяльності та державної безпеки СБУ;

Негодченко Олександр Володимирович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Пазинич Тетяна Анатоліївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ;

Пилипенко Олексій Анатолійович – старший оперуповноважений УДСБЕЗ ГУМВС України в Дніпропетровській області;

Пиріг Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Погорєцький Микола Анатолійович – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Київського національного університету внутрішніх справ;

Приходченко Сергій Володимирович – курсант факультету з підготовки слідчих Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Приходько Данило Станіславович – здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Ревіна Ганна Володимирівна – науковий співробітник наукової лабораторії соціологічного моніторингу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Репан Микола Іванович – начальник відділу з розслідування злочинів, скоєних проти життя та здоров'я осіб, Слічого управління ГУМВС України в Дніпропетровській області;

Савченко Василь Антонович – кандидат юридичних наук, начальник кафедри кримінального процесу і криміналістики Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ;

Санакоев Дмитро Борисович – викладач кафедри криміналістики Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Сапейко Людмила Василівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ;

Сапожнікова Олена Євгенівна – юрист громадської організації «Антикорупційна інформаційна служба» у м. Києві;

Семіженович С.С. – (Харківський національний університет внутрішніх справ);

Сернулі Олексій Володимирович – начальник циклу спеціальних дисциплін Маріупольського училища професійної підготовки працівників міліції УМВС України в Донецькій області;

Сліпченко Володимир Іванович – кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінально процесу Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Солов'євич Інесса Владиславівна – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального процесу Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Стеценко А.Ю. – (Харківський національний університет внутрішніх справ);

Титаренко Олексій Олексійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Тягло Любов Василівна – викладач кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Усенко Сніжана Олександрівна – завідувач лабораторії менеджменту

якості вищої освіти Дніпродзержинського державного технічного університету;

Федченко Володимир Михайлович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Хашев Вадим Георгійович – кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінального права та кримінології Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Хребтов Віктор Євгенійович – (Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ);

Чепка Олена Володимирівна – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Черненко Анатолій Павлович – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Шаблистий Володимир Вікторович – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Шалгунова Світлана Аполлінаріївна – кандидат юридичних наук, доцент, в.о. начальника кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Шиян Анатолій Григорович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Шкут Вікторія Миколаївна – здобувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Шумейко Олександр Олексійович – доктор технічних наук, професор (Дніпродзержинський державний технічний університет).

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О.В. Негодченко

Кадрове забезпечення досудового слідства МВС України 3

В.А. Мисливий, Г.В. Ревіна

Професійна мотивація майбутніх слідчих
у контексті профорієнтаційного процесу: соціологічний аспект 7

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк

Щодо питання визнання організації терористичною 12

С.Ф. Денисов

Детермінанти молодіжної злочинності в Україні (макрорівень) 14

М.І. Репан, С.А. Шалгунова

Мотиви вчинення насильницьких злочинів 17

В.Г. Хашев

Проблеми відмежування зловживання владою
або службовим становищем від службової недбалості 22

І.І. Вандзіляк, О.О. Тигаренко

Деякі проблеми кваліфікації злочинів за ст. 203-1 КК України 26

О.М. Азовський

Кримінологічний портрет осіб, схильних
до вчинення злочинів проти громадського порядку 29

В.С. Воронко Особливості механізму індивідуальної злочинної поведінки осіб, які вчиняють насильницькі злочини проти особи	33
В.П. Бодаєвський Особливості визначення предмету злочину, передбаченого статтею 410 КК України	38
О.С. Козак Поняття ефективності механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності	41
С.П. Булькач Кримінально-правові ознаки злочинних проявів у сфері банківського кредитування в Україні та Російській Федерації	43
М.О. Буртовой Гроші та цінні папери як предмет злочину і проблеми доказування	48
О.О. Горішній Деякі питання щодо визначення загального поняття розбою	52
Ю.В. Іванов Злочини суб'єктів малого підприємництва та способи їх вчинення	53
М.М. Книга Кримінологічна характеристика осіб, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру	58
В.А. Копилян Врахування мети покарання при застосуванні кримінально-правових санкцій за жорстоке поводження з тваринами	60
О.М. Крижановський Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини у сфері торгово-підприємницької діяльності	64
Л.В. Мальована Особлива жорстокість у злочинах проти статевої свободи і статевої недоторканності особи за кримінальним законодавством Російської Федерації	69

О.О. Мислива Проблеми боротьби зі злочинами у сфері трансплантації	74
В.Н. Мороз Назначение неопределенных приговоров по уголовному законодательству США	77
Т.А. Пазинич Транснаціональні злочин: сутність та види	82
О.А. Пилипенко Кримінальна відповідальність працівників ОВС за примушування до дачі свідчень під час проведення досудового слідства	86
О.Є. Сапожнікова Деякі питання щодо встановлення віку особи, з якого може наставати кримінальна відповідальність у разі відсутності документів, що його визначає	89
О.В. Сервулі Детермінація рецидивної корисливо-насильницької злочинності	92
О.В. Чепка Деякі проблеми кваліфікації злочину, передбаченого статтею 197-1 КК України	97
В.В. Шаблистий Підстави криміналізації суспільно-небезпечних діянь за погрозу вбивством	100
В.М. Шкут Проблеми дослідження стану злочинності у бюджетній сфері	102
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
І.В. Лешукова Реформування кримінально-процесуального законодавства з питань провадження у кримінальних справах, пов'язаних з міжнародними відносинами	106

В.А. Савченко Деякі питання щодо процедури взяття осіб під варту в Україні та ФРН: порівняльне дослідження	108
Л.В. Сапейко, С.С. Семіженович Підвідомчість справ третейським судам	114
В.І. Сліпченко Порядок апеляційного оскарження рішень місцевого суду на судових стадіях кримінального процесу	115
І.В. Солов'євич, Т.С. Гриригор'єва Окремі питання взаємодії слідчих з оперативними підрозділами ОВС в процесі розкриття та розслідування злочинів	118
І.В. Солов'євич, В.Є. Хребтов Окремі питання щодо визначення поняття статусу потерпілого в кримінальному судочинстві України	121
В.М. Федченко Окремі проблеми кримінально-процесуального забезпечення досудового слідства	125
А.П. Черненко, А.Г. Шиян Про право органу дізнання на проведення слідчих дій	130
В.С. Березняк Проблеми законодавчого регулювання екстрадиції в Україні	135
Л.І. Вороновський Забезпечення позову близьких родичів загиблого під час досудового розслідування	142
В.О. Вуєв Слідча ситуація – чинник , що впливає на обрання напрямку розслідування	145
М.С. Городецька Цільове призначення процесуальних рішень слідчого	148
А.В. Захарко Проблеми розмежування запобіжних заходів та інших заходів процесуального примусу	150

В.В. Литвинов

Проблеми визначення строку ознайомлення
з матеріалами кримінальної справи 153

О.В. Приходченко

Виникнення слідчих ситуацій в процесі розслідування злочину 156

А.Ю. Стеценко

Международные аспекты реформирования
досудебного расследования в Украине 158

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО
Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

А.Ф. Волобуєв

Про пред'явлення для впізнання: сутність і правила проведення 160

М.А. Погорецький

Оперативно-розшукове забезпечення досудового слідства 162

І.М. Бацько

Зміни зовнішності методами пластичної (естетичної) хірургії
і юридичні проблеми встановлення
особистості учасників правових відносин 165

С.І. Кобзар

Використання моделювання для встановлення окремих обставин
злочину при оперативно-розшуковому супроводженні розслідування 170

О.В. Лускатов

Результативність пред'явлення предметів для впізнання 172

Т.П. Матюшкова

Про значення невербальної інформації
при проведенні окремих слідчих дій 176

І.В. Пиріг

Процесуальний статус експерта
як суб'єкта використання спеціальних знань 178

В.В. Віхров Судовий контроль за оперативно-розшуковою діяльністю як окремий напрямок діяльності суду	180
Г.С. Бідняк Підготовка матеріалів до почеркознавчого дослідження	183
Н.В. Богданович Тактика пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями з міжнародними зв'язками	186
Д.С. Приходько Організація взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ДСБЕЗ щодо протидії злочинам у сфері ігрового бізнесу	190
Д.Б. Санакоєв Організована злочинна група в структурі криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми: теорія та практика	193
А.О. Левицький Особливості криміналістичного дослідження пломб	198
ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
В.Б. Вишня, В.О. Мирошніченко Проблеми застосування інформаційних технологій у слідчій діяльності	206
А.А. Шумейко, С.А. Усенко Об использовании вероятностных методов распределения служебных слов при проведении экспертизы письменной речи	209
Т.В. Крашеніннікова, Л.В. Тягло Використання мовних засобів у діяльності слідчих ОВС	213
<i>Довідка про авторів</i>	216

Наукове видання

СЛІДЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ
ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

*Матеріали
науково-практичної конференції
та круглого столу*

(м. Дніпропетровськ,
ДДУВС, 22 і 26 травня 2008 року)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самогуга*
Дизайн – *О.М. Янченко*